

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FIKIHTA RİBEVÎ MALLARIN İLLETİ VE
RİBEVÎ MALLARIN MÜBÂDELESİNDE
İŞÇİLİK, AYAR VE KALİTE FARKI

Nurullah SEVİM

2501181201

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman YILDIZ

İSTANBUL – 2022

ÖZ
FIKIHTA RİBEVÎ MALLARIN İLLETİ VE RİBEVÎ MALLARIN
MÜBÂDELESİNDE İŞÇİLİK, AYAR VE KALİTE FARKI
NURULLAH SEVİM

Ribâ meselesi, Fıkıh ilminin mâli muâmelât bölümlerinde üzerinde önemle durulan temel konulardan biridir. Ribânın tanımı, birden çok kısımlara ayrılması ve ribâyâ konu olan mallar ile ilgili ileri sürülen görüşlerin çeşitliliği ribâ mefhûmunun oldukça girift bir hal almasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla konunun tüm ayrıntılarıyla incelenmesi ve buna bir açıklık getirilmesi son derece mühimdir.

Çalışmada, Kur’ân ve Sünnet nassları ile İslâm âlimlerinin yorumları çerçevesinde ribânın mâhiyeti incelenmiş, kısımları üzerinde durulup aralarındaki ilişki ve farklılıklar detaylıca ele alınmış ve fazlalık ribâsının varlığına yönelik itirazlar irdelenmiştir. Bunun yanında Kur’ân’da zikredilen ribâ kavramının mücmelliği meselesi tartışılmış ve mücmel olmadığı sonucuna varılmıştır.

Diğer yandan klasik literatürde ‘ribânın illeti meselesi’ olarak bilinen alışveriş ribâsına konu olan mallar meselesi tahlil edilmiş, alışveriş ribâsının illeti ile ilgili ortaya konulan tüm görüşlere gerekçeleri ile birlikte yer verilip değerlendirilmesi yapılmış ve sonuç olarak alışveriş ribâsının standardize edilebilen mislî mallarda gerçekleştiği kanaatine varılmıştır. Ayrıca alışveriş ribâsı ile ilgili önemli görülen bazı meseleler de ele alınmıştır.

Çalışmanın sonunda ise ribevî malların mübâdelesinde işçilik, ayar ve kalite farkının değeri ve sözleşmelere etkisi incelenmiş, bu hususla ilgili görüşler ele alınıp değerlendirilmiş ve sonuç olarak ribevî mallarda bulunan işçilik, ayar ve kalite farklarının peşin mübâdelelerde dikkate alınması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ribâ, Faiz, İllet, İşçilik, Ayar, Kalite

ABSTRACT
THE CAUSE OF USURY (RIBA) IN USURIOUS (RIBAWÎ)
GOODS AND THE ISSUE OF WORKMANSHIP, FINENESS AND
QUALITY DIFFERENCE IN EXCHANGE OF USURIOUS
GOODS IN ISLAMIC FIQH

NURULLAH SEVİM

The question of ribâ (usury/interest) is one of the main issues that Islamic law of obligations dwells upon keenly. The definition of riba, its division into multiple categories, and the diversity of opinions about the goods subject to riba (usurious/ribavî commodities) have made the concept of riba a very complex one. It is therefore extremely important to examine the issue in detail and clarify it.

In the study, the nature of riba was treated within the framework of the Quran and Sunnah texts and of the interpretations of Islamic scholars; its different categories were examined, the relations and differences between these categories discussed in detail, and objections to the existence of excess riba (ribâ al-fazl) were examined. In addition, the issue of the brevity or conciseness (ijmâl) of the concept of riba mentioned in the Qur'an has been discussed and it has been concluded that it is not concise (mujmal).

On the other hand, the question of goods subject to the trading riba (ribâ al-bay'), a question known as the 'cause of riba' in the classical literature, has been analyzed, all the views on the cause of the trading riba have been discussed and evaluated together with their justifications, and as a result, it has been concluded that the trading riba is realized in fungible goods that can be standardized. In addition, some important issues related to trading riba were also discussed.

At the end of the study, the value and the effect on the contracts, of workmanship, fineness and quality difference in the exchange of usurious (ribawî) goods were examined, the views on this issue were discussed and evaluated, and as a result, it was concluded that workmanship, fineness and quality differences in goods subject to riba should be taken into account in cash exchanges.

Keywords: Ribâ (Usury, Interest), Cause, Workmanship, Fineness (Carat), Quality

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm.

İnsanlığa adaleti, ihsanı, temiz ve helal kazancı emredip, haksız kazancı ve sömürüyü nehyeden Yüce Allah’a hamd; başta Hz. Muhammed olmak üzere emeği, alın terini ve adaleti yücelten tüm Peygamberlere selam olsun.

Fıkıh ilminin mâli muâmelât bölümlerinde ribâ ile ilgili meseleler oldukça karmaşık ve girift olduğundan Fıkıh’ta detaylıca üzerinde durulmuş ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Çalışmamızın amacı bu meseleleri detaylı bir şekilde inceleyip bunlara bir açıklık getirmektir.

Tezimiz bir giriş ile üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, yöntem ve kaynakları, birinci bölümde ribânın tanımı ve kısımları, ikinci bölümde ribâyâ konu olan malların illeti ve bu mallarla ilgili bazı önemli meseleler, üçüncü bölümde ise ribevî malların mübâdelesinde işçilik, ayar ve kalite hususları ele alınmıştır.

Bu çalışmayı yetişmemde tarifsiz emeği olan, muhtereme validem Zine Hanım’a ithaf ediyorum. Yüce Allah’tan kendisine bereketli bir ömür diler, bizi de her daim istikâmet üzere sabit kılmasını niyaz ederim.

İstanbul-2022

Nurullah Sevim

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RİBÂNIN TANIMI, KISIMLARI VE SÜBÛTU

I. RİBÂNIN (FAİZİN) TANIMI	6
A. Ribânın Sözlük Anlamı	6
B. Ribânın Terim Anlamı	7
1. Borç Ribâsı (Ribe'd-deyn - ربا الدين)	8
2. Alışveriş Ribâsı (Ribe'l-bey' - ربا البيع)	10
a. Alışveriş Ribâsının Tanımı	12
(1) Hanefi Mezhebi	13
i. Hanefi Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımı	13
ii. Hanefi Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımlarının Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Tanım Teklifi.....	13
(2) Mâliki Mezhebi	17
i. Mâliki Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımı	17
ii. Mâliki Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımının Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Tanım Teklifi.....	17
(3) Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımı	18
(4) Hanbeli Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımı	18
b. Alışveriş Ribâsı Çeşitleri	19
(1) Fazlalık Ribâsı (Ribe'l-Fadl - ربا الفضل)	19
(2) Veresiye Ribâsı (Ribe'n- Nesîe - ربا النسينة)	20
C. Borç Ribâsı ile Alışveriş Ribâsı Arasındaki İlişki	22
1. Borç Ribâsı ile Fazlalık Ribâsı Arasındaki İlişki	25
2. Borç Ribâsı ile Veresiye Ribâsı Arasındaki İlişki	26
D. Ribânın Terim Anlamı ile İlgili Bazı Teklifler, Değerlendirmesi ve Yeni Bir Tanım Teklifi.....	27
1. Ribânın Terim Anlamı ile İlgili Bir Teklif	27

2. Ribânın Terim Anlamı ile İlgili Teklifin Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Tanım Teklifi	28
II. RİBÂ'NIN MÜCMELLİĞİ MESELESİ.....	30
A. Ayette Geçen Bey' Kelimesi Etrafındaki Tartışmalar	31
B. Ayette Geçen Ribâ Sözcüğü Etrafındaki Tartışmalar	32
III. İSLAM'DA RİBÂNIN SÜBÛTU.....	35
A. Borç Ribâsının Sübûtu	35
B. Alışveriş Ribâsının Sübûtu.....	36
a. Fazlalık Ribâsını İnkâr Edenler ve Gerekçeleri	37
1. Fazlalık Ribâsını İnkâr Edenler	37
2. Fazlalık Ribâsını İnkâr Edenlerin Gerekçeleri.....	39
b. Fazlalık Ribâsını İspat Edenler ve Gerekçeleri	39
1. Fazlalık Ribâsını İspat Edenler	39
2. Fazlalık Ribâsını İspat Edenlerin Gerekçeleri	40
c. Fazlalık Ribâsının Sübûtu ile İlgili Genel Değerlendirme	42

İKİNCİ BÖLÜM

ALİŞVERİŞ RİBÂSININ İLLETİ

I. ALİŞVERİŞ RİBÂSİ İLE İLGİLİ HADİSLER	48
II. ALİŞVERİŞ RİBÂSININ KAPSAMI.....	50
A. Alışveriş Ribâsını Altı Sınıf Madde ile Sınırlayanlar ve Gerekçeleri.....	50
B. Alışveriş Ribâsını Altı Sınıf Madde ile Sınırlamayıp Genişletenler ve Gerekçeleri	52
III. ALİŞVERİŞ RİBÂSININ İLLETİ.....	55
A. Hanefî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İlleti.....	56
1. Hanefî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İlleti	56
a. Fazlalık Ribâsı İlleti.....	56
b. Veresiye Ribâsı İlleti	57
2. Hanefî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Hükümleri	59
3. Hanefî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İlletinin Delilleri.....	61
4. Hanefî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İlletinin Değerlendirilmesi	63
B. Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İlleti	67
1. Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İlleti	67
a. Fazlalık Ribâsı İlleti.....	67
b. Veresiye Ribâsı İlleti	68
2. Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Hükümleri.....	69

3.	Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Delilleri	71
4.	Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Değerlendirilmesi	73
C.	Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İleti	75
1.	Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İleti.....	75
2.	Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Hükümleri.....	78
3.	Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Delilleri	80
4.	Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Değerlendirilmesi.....	81
D.	Hanbelî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İleti	82
1.	Hanbelî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İleti	82
2.	Hanbelî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Hükümleri.....	84
3.	Hanbelî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Delilleri	85
4.	Hanbelî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Değerlendirilmesi	87
E.	Dört Mezhep Dışındaki Bilginlere Göre Alışveriş Ribâsı İleti.....	89
1.	Muhammed b. Sîrîn'in Görüşü.....	89
2.	Hasan Basrî'nin Görüşü	90
3.	Said b. Cübeyr'in Görüşü.....	93
4.	Rebîa b. Ebî Abdîrrahmân'ın Görüşü.....	94
F.	Genel Değerlendirme ve Yeni Bir İlet Tespiti İhtiyacı.....	95
1.	Genel Değerlendirme	95
2.	Tercih Edilen İlet ve Hükümleri.....	97
IV.	ALİŞVERİŞ RİBÂSİ İLE İLGİLİ BAZI MESELELER	103
A.	Altın ve Gümüşün Tabiatları İtibariyle Para Oluşu	103
B.	Fülûste (Bakır Para) Ribâ.....	105
C.	Kâğıt Parada Ribâ	109
D.	Paraların Günün Kuruyla Değiştirilmesi.....	112
E.	Alışveriş Ribâsının Tahakkuk Ettiği Asgari Miktar.....	114
F.	Keylî ve Veznî Malların Birimlerinin Tespitinde Ölçü	115
G.	Ribevî Mallarda Kabz	117
H.	Ribevî Mallarda Cins Birliği ve Farklılığının Kriterleri	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİBEVÎ MALLARIN MÜBÂDELESİNDE İŞÇİLİK, AYAR VE KALİTE FARKI

I.	RİBEVÎ MALLARDA KALİTE-AYAR FARKI VE FIKHÎ HÜKMÜ ..	122
A.	Mallarda Kalite Farkı ve Sözleşmeye Etkisi.....	122
B.	Altın ve Gümüşte Ayar	125
C.	Ribevî Mallarda Kalite ve Ayar Farkının Fikhî Hükümü	126
II.	ALTIN VE GÜMÜŞTE EL İŞÇİLİĞİ VE FIKHÎ HÜKMÜ	135

A.	Altın ve Gümüşte El İşçiliği.....	135
B.	Altın ve Gümüşte El İşçiliğinin Fıkhî Hükümü	136
SONUÇ.....		146
KAYNAKÇA		149

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1.: HANEFİ MEZHEBİNDE VERESİYE FAİZİ İLLETİ.....	57
Tablo 2.2.: HANEFİ MEZHEBİNE GÖRE ALIŞVERİŞ RİBÂSI.....	61
Tablo 2.3.: MÂLİKİ MEZHEBİNE GÖRE ALIŞVERİŞ RİBÂSI.....	71
Tablo 2.4.: ŞÂFİİ MEZHEBİNE GÖRE ALIŞVERİŞ RİBÂSI.....	79
Tablo 2.5.: HANBELÎ MEZHEBİNE GÖRE ALIŞVERİŞ RİBÂSI.....	85
Tablo 2.6.: TERCİH EDİLEN İLLETE GÖRE ALIŞVERİŞ RİBÂSI.....	102
Tablo 3.1.: ALTINDA AYARLARIN MİLYEM VE KATKI KARŞILIKLARI...	126

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser
b.	İbn
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
c.	Cilt
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.z.	Hazreti
md.	Madde
s.	Sayfa
sy.	Sayı
t.y.	Tarih yok
thk.	Tahkik
vd.	Ve diğerleri
yay. haz.	Yayına hazırlayan
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

Mala ve servete sahip olma duygusu insana her daim cazip gelmiştir. İnsanın mal ve servet elde ederken haksız ve yersiz kazançtan uzak durup emek, alınteri ve üretim üzerine kurulu ticârî işlemlere dayanması şüphesiz övülecek bir tutumdur. Ancak insan bazen mal ve servet elde etme sürecinde meşru olmayan birtakım yollara tevessül eder. Örneğin gizli şekilde mülkiyet hakkına saldırı demek olan hırsızlık, aleni şekilde mülkiyet hakkına saldırı olan gasp ve yağma, meşru mülk edinme sebebi kabul edilmeyen rüşvet, meşru birikimi aşırı belirsizliğe, savurganlığa ve şansa bağlayıp üretime hiçbir katkısı olmayan kumar hep birer haksız kazanç yolları olup meşru kabul edilmemektedir.

İslam açısından meşru olmayan kazanç yollarından biri de somut olarak herhangi bir karşılığı olmayan fazlalık demek olan ribâdır. Ribâ, Kur'ân-ı Kerim'de şiddetle yasaklanmış, Hz. Peygamber tarafından da bu yasak hem te'kid edilmiş hem de buna ulaştırarak yollar ardına dek kapatılmıştır.

Klasik Fıkıh kaynaklarında ise ribâ konusu genellikle Hz. Peygamber'den aktarılan ve altı çeşit mal anlamına gelen 'eşyâ-ı sitte' hadisleri çerçevesinde incelenmiştir. Bu hadislere dayalı olarak alışveriş ribâsına konu olan malların kapsamını dar tutan yorumlar olduğu gibi ilgili hadislere birtakım illetler belirlemek suretiyle kapsamı genişleten yorumlar da söz konusudur. İslâm âlimlerinin bu yorumları çerçevesinde fıkıhta oldukça detaylı bir ribâ nazariyesi meydana gelmiş ve ribâ meseleleri ile ilgili âdeti sonu gelmez ihtilaf ve münakaşalar söz konusu olmuştur. İşte bu çalışmamızda da ribâ nazariyesi ile ilgili oldukça sıkı tartışmalara sebep olmuş bazı meseleler irdelenecek ve bu hususlara açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmada ribevî malların illeti ve bu malların mübâdelesinde işçilik, ayar ve kalite farkının değeri ve sözleşmelere etkisi incelenecektir. Konunun anlaşılabilmesi için öncesinde ribânın tanımı ve kısımlarına temas edilecek ve bu hususlar detaylıca ele alınacaktır.

Esasında alışveriş ribâsı ile ilgili çoğu tartışmanın temelinde alışveriş ribâsının cereyan etme gerekçesi demek olan ‘ribâ’da illet’ meselesi vardır. Konu ile ilgili yapılan tartışmaların büyük çoğunluğu tespit edilen illete döndüğünden ribâ ile ilgili yazılan eserlerin ribânın illeti konusuna temas etmemesi pek düşünülemez. Bu sebeple çalışmamızda öncelikle ribânın tanımı ve kısımları ele alınacak, ardından ribânın illeti ve ribâyâ konu olan malların mübâdelesinde işçilik, ayar ve kalite farkının değeri ve sözleşmelere etkisi incelenecektir.

II. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE ÖNEMİ

Ribâ konusu İslâmi ilimlerde üzerinde önemle durulan ve detaylıca incelenen ana konulardan biridir. Ancak ribâ ile ilgili kapsayıcı ve berrak tanımların az oluşu, kısımları arasında bir uzlaşının olmayıp aralarında bir geçişkenliğin olması ve ribâyâ konu olan mallar ile ilgili ileri sürülen görüşlerin çeşitliliği fıkıhta ribâ nazariyesini anlaşılması zor bir husus haline getirmektedir. Ribânın detay meselelerinin anlaşılmasına da yansıyan bu zor hususların anlaşılır ve berrak bir hale getirilmesi son derece önemlidir.

Ribânın önemli meselelerinden biri de ribânın illeti yani alışveriş ribâsının cereyan etme gerekçesidir. Diğer yandan ticârî hayatta önemli bir yere sahip olan mallarda kalite ve işçilik değerinin ribâ nazariyesinde nereye karşılık geldiği ve bu hususla ilgili nassların nasıl anlaşılması gerektiği tezin temel amaçlarından biridir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI

Tezimizin ana konuları olan alışveriş ribâsının illeti ile ribevî malların mübâdelesinde işçilik, ayar ve kalite farkının anlaşılabilmesi için öncesinde ribânın tanımı ve kısımları detaylıca incelenmiş ve konuların daha iyi anlaşılması adına birtakım tablolara yer verilmiştir.

Tezde yer alan konular incelenirken öncelikle konu ile ilgili temel kavramların tanımları yapılmış, ilgili ayet ve hadislerle yer verilmiş ve bunların yanında gerek klasik gerekse de modern dönemde konu ile ilgili görüş bildiren İslâm âlimlerinin görüş ve yorumlarına müracaat edilmiştir.

Mezheplerin görüşü incelenirken her mezhebin temel kaynaklarına müracaat edilmiş ve her bir görüşün kendi kaynaklarından aktarılmasına özen gösterilmiştir. Bu meyânda Hanefî mezhebinde Serahsî'nin **el-Mebsût**'u, Semerkandi'nin **Tuhfetü'l-Fukahâ'sı**, Kâsânî'nin **Bedâi'u's-Sanâi'si**, İbnü'l-Hümâm'ın **Şerhu Fethü'l-Kadîr'i**, Bedreddin el-Aynî'nin **el-Binaye'si**, Ali el-Kârî'nin **Fethu bâbî'l-Înâye'si**; Mâlikî mezhebinde İbn Rüşd el-Cedd'in **el-Mukaddimât ve'l-Mumehhidât'ı**, İbn Rüşd el-Hafîd'in **Bidâyetü'l-Müctehid'i**, İbn Cüzeyy'in **el-Kavaninü'l-Fıkhiyye'si**, Ruaynî'nin **Mevâhibü'l Celil'i**; Şâfiî mezhebinde İmam Şâfiî'nin **el-Ümm'ü**, Mâverdî'nin **el-Hâvi'l-kebîr'i**, İmrânî'nin **el-Beyân'ı**, Gazâlî'nin **el-Vasît fi'l-Mezheb'i**, Nevevî'nin **el-Mecmu'u** ile Sübkî'nin **Tekmiletü'l-Mecmu'u**, Şirbînî'nin **Muğni'l muhtâc'ı**, Hanbelî mezhebinde İbn Kudâme'nin **el-Muğni'si**, Merdâvî'nin **el-İnsâf'ı**, İbn Müflih'in **el-Mübdî'i** ve İbn Kayyim'in **İ'lâmü'l-Müvekkîn'i**, Zâhirî mezhebinde ise İbn Hazm'ın **Muhallâ'sı** kendisine sıkça müracaat edilen kaynaklar arasındadır.

Modern dönemde kendisine başvurulmuş kaynaklar arasında ise Senhûrî'nin **Mesâdirü'l-Hakk'ı**, Ebû Zehre'nin **Buhûs fi'r-Riba'sı**, Zuhaylî'nin **el-Fıkhu'l-İslâmî'si**, Refîk Yunus Mısrî'nin **el-Câmi' fi Usûli'r-Ribâ'sı**, Ali Muhyiddin Karadağî'nin **Buhûs fi'l-İktisâdî'l-İslâmî** gibi eserler vardır.

Ayrıca Türkiye'de ribânın illeti ilgili Abdülbâki Deniz'e ait **"İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İleti"**, Selim Çimen'e ait **"İslam Hukukunda Faizin İleti ile İlgili İhtilaflar"**, Kübra Ertürk'e ait **"Fıkıhta Faiz Konusu Mallar"** ismiyle tezler yazılmıştır. Abdülbâki Deniz'e ait tez bazı mezheplerin örneğin Hanefî ve Mâlikî mezhebine ait illetlerin tespitinde tam bir netlik ortaya koymaması, mezheplere ait illetlerin gerekçeleri üzerinde yeterince durmayışı ve alternatif bir illet ortaya koymaması açısından; Selim Çimen'e ait tez illet ve gerekçelerinin üzerinde durması açısından olumlu karşılanırsa da bazı detayları atlaması örneğin Mâlikî mezhebinin veresiye ribâsı illeti ile ilgili anlayışı ve Şâfiî mezhebinde ribe'l yed ile ribe'n-nesîe ayrımları hakkında mezhep gerçekleri ile örtüşmeyen bilgiler vermesi, illet istidlâllerini tüm boyutlarıyla ele almaması ve illet meselesi incelenirken ikincil meselelere girmesi sebebiyle illetin anlaşılmasını zorlaştırması açısından; Kübra Ertürk'e ait tez ise illet ve gerekçelerini detaylı ele

alması ve alternatif bir illet ortaya koyması açısından olumlu karşılanırsa da bazı mezheplere ait illetleri örneğin Hanefî ile Mâlikî mezhebine ait fazlalık ile veresiye ribâsı illetlerini birbirinden yeterince ayırmaması, illet meselesi incelenirken ikincil meselelere girmesi sebebiyle illetin anlaşılmasını zorlaştırması açısından tenkid edilebilir.

Diğer yandan Türkiye’de yazılmış Mustafa Çakır’a ait “**Altın ve Gümüşün Kendi Cinsi ile Mübâdelesinde Kalite ve İşçilik Farkı Meselesi**” isimli makalesi dışında ribevî malların mübâdelesinde işçilik, ayar ve kalite farkı ile ilgili müstakil bir tez veya makale başlığına ulaşamamıştır. Bu boşluk klasik kaynaklar ile doldurulmaya çalışılmış ve yine konu ile ilgili Ömer Mahmud Hasan’a ait “**Bey’u’z-Zeheb bi’z-Zeheb fi’l-Fıkhi’l-İslâmî Suverühü ve Ahkâmuhü**” isimli makalesinden de yararlanılmıştır.

Ayrıca konunun daha iyi anlaşılması adına bazı tefsir kitapları ile hadis şerhlerine de müracaat edilmiş ve konuyu doğrudan veya dolaylı ele alan ansiklopedi maddeleri, tebliğ ve makalelerden de istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
RİBÂNIN TANIMI, KISIMLARI VE SÜBÛTU

Çalışmamızın ana konularından biri olan ribevî malların mübâdelesinde işçilik, ayar ve kalite vasıflarının ribâ hükmüne ne tür bir etki ettiğinin bilinmesi evvela ribevî malların ne olduğunun bilinmesine bağlıdır. Zira işçilik, ayar ve kalite vasıfları, a'yân (somut varlık) mesabesinde olan ribevî mallar ile kâim (var) olduğundan; a'yân bilinip anlaşılmadan vasıfların incelenmesi pekâlâ zordur. Aynı şekilde ribevî mallar yani kendilerinde ribâ cereyan eden mallar incelenmeden önce ribânın mâhiyetinin incelenmesi ve anlaşılması gerekmektedir. Çünkü kadim ulemânın da isabetle belirttiği üzere müfret(basit) sözcükler anlaşılmadan mürekkep (bileşik) sözcükler anlaşılamaz.¹

Bu sebeple ilk bölümde ribânın tanımı, kısımları ve sübûtundan bahsedilecek; ribânın illeti ile ribevî mallarda işçilik, ayar ve kalite hususu ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

I. RİBÂNIN (FAİZİN) TANIMI

A. Ribânın Sözlük Anlamı

Ribâ (رِبَا) kelimesi sözlükte; “artma, çoğalma, yükseğe çıkma” gibi anlamlara gelen ‘rebâ-yerbû’ (رَبَا-يَرْبُو) kökünden türemiş bir mastardır.² Türkçede yaygın olarak ‘faiz’ şeklinde tercüme edilir. Muasır terminolojide yarar ve gelir anlamına gelen ‘fâide’ (الفائدة) sözcüğü de faiz anlamında kullanılır.³ ‘Faizli’ anlamına gelen ‘ribevî’ (رِبَوِي) sözcüğü ise ribâ kelimesinin nispet sîgasına girmiş halidir. Zira ribâ’nın üçüncü harfi olan elif harfi aslında vav harfinden bedel olup, bu harf nispet kipi kullanımında aslı üzere ortaya çıkar.⁴

Kur’ân-ı Kerim’de ribâ kelimesi ve türevleri mezkûr sözlük anlamlarına uygun olarak kullanılır. Örneğin “*İnsanların mallarında artsın diye verdiğiniz faiz Allah katında artmaz.*” (وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبًّا لِيَرْبُو فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ)⁵ ayetinde

¹ Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed El-Gazâlî et-Tûsî, **el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl**, thk. Muhammed Süleyman el-Eşqar, 2 c., 2. bs., Beyrut, er-Risâletu'l-Âlemiyye, 2012, c. I, s. 48.

² Ebu'l-Hüseyn Ahmet b. Fâris b. Zekerîyya el-Kazvînî er-Râzi, **Mu'cem Mekâyisi'l-Lüğa**, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, 6 c., 'y.y.', Dâru'l-Fıkr, 1979, c. II, s. 483. ; Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, 15 c., 3. bs., Beyrut, Dâr Sâdır, (h.1414), c. XIV, s. 304.

³ Abdurrezzak Senhûrî, **Mesâdirü'l-Hak fi'l-Fıkhî'l-İslâmî**, 3c., Beyrut, Dâr İhyâü't-Türâsi'l-Arâbi, 1997, c. III, s. 169.

⁴ Kuveyt Fıkıh Ansiklopedisi, “**Ribâ maddesi**”, Kuveyt, 1992, C. XXII, s. 49.

⁵ Rum, 30/39

bulunan ‘yerbû’ (يربؤ) kelimesi ‘artma’ anlamında; “Biz Meryem oğlu ile annesini bir mucize kıldık; ikisini de barınmaya elverişli ve kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik.”⁶ (وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ) ayetinde bulunan ‘rabve’ (ربوة) kelimesi de ‘yüksekçe bir yer’ anlamında kullanılmıştır.

B. Ribânın Terim Anlamı

Ribâ terim olarak “ödünç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakiki veya hükmi fazlalık” şeklinde tarif edilmiştir.⁷ Doğrusu ribâyı tek bir tarif içerisinde kapsamlı bir şekilde beyan etmek birden çok kısımlara ayrılması sebebiyle zordur. Bu sebeple biz ribâyı kısımlarına ayırmak suretiyle anlamayı ve buna göre tarif etmeyi daha anlamlı buluyoruz.

İslâm’da yasaklanan ribâ iki kısım olup bunlar borç ribâsı (ribe’-d-deyn - ربا الدين) ve alışveriş ribâsı (ribe’-l-bey’ - ربا البيع) şeklinde isimlendirilir.⁸ Bazı bilginler ise karz ribâsı (ribe’-l-karz - ربا القرض) şeklinde isimlendiren bir kısımdan bahsetmekte, bunu “bir kimseye bir şeyi karz(tüketim ödöncü) olarak verip bundan menfaat şart koşma ” şeklinde tanımlamakta ve bunu müstakil saymak suretiyle ribâyı üç kısma çıkartmaktadırlar.⁹ Ancak karz ribâsının özü itibariyle ya borç ya da alışveriş ribâsı kapsamına girdiği ifade edildiğinden bunun başlı başına bir kısım sayılmaması mümkündür.¹⁰

Bu başlık altında önce borç ribâsından bahsedilecek, ardından alışveriş ribâsı ele alınacaktır.

⁶ Mü’minun, 23/50

⁷ İsmail Özsoy, “Faiz Maddesi”, DİA., İstanbul, 1995, c. XII, s. 110.

⁸ Ebu’l-Velid Muhammed b. Ahmet İbn Rüşd el-Kurtubî, **Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid**, thk. Mâcî el-Hamevî, 4 c., 2. bs., Beyrut, Dâr İbn Hazm, 2012, c. III, s. 1052.; Ahmet b. Ali Ebûbekir er-Râzi el-Cessâs, **Ahkâmu’l-Kur’an**, thk. Muhammed Sadık el-Kamvâhi, 5 c., Beyrut, Dâr İhyâü’t-turâsi’l-arâbi, 1991, c. II, s. 184; Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid İbnü’l-Hümâm, **Şerhu Fethu’l-Kadîr**, yay. haz: Abdurrazzak Galib el-Mehdi, 10c., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003, c. VII, s. 3.; Vehbe ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletuhu**, 8 c., 3. bs., Dımeşk, Dâru’l-fikr, 1989, c. IV, s. 670.

⁹ Halil Abdülkerim Gönenç, **el-Mevsûatu’l-Fıkhiyyetü’l-Müeyyessere**, 2 c., 2. bs., Diyarbakır, Mektebetü Seyda, 2012, c. I, s. 355-356.

¹⁰ Bkz. Ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî**, c. IV, s. 674

1. Borç Ribâsı (Ribe'd-deyn - ربا الدين)

Borç ribâsı (ribe'd-deyn / ربا الدين); “*zimmette sabit olan borç sonucunda gerçekleşen fazlalık*”¹¹ veya “*borcun yeni bir vadeye ertelenmesine karşılık alınan fazlalık*”¹² şeklinde tarif edilmiştir. Bu fazlalık akdin başlangıcında şart koşulabildiği gibi vadesinde ödenemeyen bir borcun vadesinin uzatılmasına karşılık olarak da alınabilir.¹³

Yine bu ribâ türünde borcun sebebinin satılan bir malın bedeli veya karz (tüketim ödücü) olması arasında herhangi bir fark yoktur.¹⁴

Örneğin 3 ay sonra ödenmek üzere 1000 dolar bedel karşılığında satın alınan bir bilgisayarın vade gelip de ödeme yapılamaması durumunda vadenin artırılmasına karşılık bedelde artırıma gidilmesi işlemi, sebebi satım olan bir borç ribâsıdır. Zira bu işlemde zimmette sabit olan 1000 dolarlık borçtan daha fazla miktarda bir bedel talep edilmektedir ve borcun sebebi de satılan bir malın bedelidir.

Yine 3 ay vade ile karz olarak verilen 10 gram altının vadesi geldiğinde 11 gram altın olarak geri ödenmesinin şart koşulması veya 3 ay vadeyle karz olarak verilen 10 gram altının vadesi geldiğinde ödenememesi halinde vadenin artırılmasına karşılık karzda artırıma gidilmesi işlemi, sebebi karz olan bir borç ribâsıdır. Zira bu işlemde zimmette sabit olan 10 gram altın borcundan daha fazla miktarda bir bedel talep edilmektedir ve borcun sebebi de karz işlemidir.

Câhiliye dönemi insanları arasında yaygın olan ve Kur’ân’ın “*Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır.*”¹⁵ (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا), “*Ey İman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.*”¹⁶ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا) şeklinde ayetlerde yasakladığı fâiz biçimi bu tür

¹¹ Halil Gönenç, **el-Mevsûatu’l-Fıkhiyyetü’l-Müessere**, c. I, s. 355

¹² ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî**, c. IV, s. 670

¹³ Muhammed Tâhir b. Aşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, 30 c., Tunus, Dâru’t-Tûnûsiyye li’n-neşr, 1984, c. III, s. 79.; Ali Rıza Gül, **İslâm’daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı**, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, C: 21, No: 1, 2017, s. 742.

¹⁴ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1052; ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî**, c. IV, s. 670

¹⁵ Bakara, 2/275

¹⁶ Âl-i İmrân, 3/130

bir borç fâizidir.¹⁷ Yahudilik ve Hristiyanlık'ta da faiz temelde yasaktır ancak Yahudiler bu yasağı kendi dindaşları ile sınırlı tutarlar. Antik yunan filozofları Eflatun ve Aristo'ya göre de faizcilik yerilen bir tutumdur.¹⁸

Kaynaklarda borç ribâsının gerçekleşme biçimi ile ilgili “أَنْظِرْنِي أَرْدَكَ” - Bana mühlet ver ki ben de borcumda senin için artırıma gideyim.”¹⁹, “إِمَّا أَنْ تَقْضِيَ وَ إِمَّا أَنْ” - Ya ödersin ya da artırırsın.”²⁰ vb. tarzda ifadeler geçmektedir. Bu hususta Mâlik b. Enes, Zeyd b. Eslem'den naklen “Câhiliye döneminde ribâ şu şekilde cereyan ederdi: Bir kişide vadeli alacağı olan bir kimse vade dolduğunda ona ‘borcu ödeyecek misin yoksa artıracak mısın’ derdi. Şayet öderse alır, ödemezse borçlu borcun miktarını artırır, alacaklı da vadeyi uzatırdı.” derken²¹, Cessâs lakabıyla meşhur olan Ebûbekir er-Râzi'de “Cahiliye Araplarının ribâ ile teâmülü daha evvel söylemiş olduğumuz üzere altın ve gümüş paraların bir vadeye kadar karz olarak verilmesi ve fazlalık şartı koşulması şeklindedir.” demektedir.²²

Borç ribâsı; Kur'ân-ı Kerim ile yasaklandığından ‘Kur'ân ribâsı’, Câhiliye dönemi insanları arasında yaygın olması sebebiyle ‘Câhiliye ribâsı’, fazlalığın bir vade karşılığında olması nedeniyle ‘nesîe ribâsı’, yaygın sebeplerinden biri karz olduğundan ‘karz ribâsı’ olarak isimlendirilmiştir.²³ İbn Kayyım el-Cevziyye de bu ribâyı ‘ribe'l-celî’ yani ‘açık ribâ’ olarak nitelemiştir.²⁴ Günümüzde bankalar tarafından uygulanan yaygın faiz türü de bu borç faizidir.²⁵

Alışveriş ribâsına geçmeden önce kısaca bir hususa işaret etmek istiyoruz. Tıpkı 100 gram altının vadeli olarak 100 gram altın veya 100 gram altının vadeli

¹⁷ Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullerr en-Nemrî el-Kurtubî, **el-Kâfi fî Fıkhî Ehli'l-Medîne**, thk. Muhammed Muhammed Uhayd Veled el-Morîtânî, 2 c., 2. bs, Riyad, Mektebetü'r-riyâd el-hadîse, 1980, c. II, s. 633.; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1052; Ali Rıza Gül, **İslâm'daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı**, s. 736.

¹⁸ Muhammed Ebu Zehra, **Buhûs fi'r-Ribâ**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y., s. 4,6

¹⁹ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1052

²⁰ İbn Abdullerr, **el-Kâfi fî Fıkhî Ehli'l-Medîne**, c. II, s. 633

²¹ Mâlik b. Enes, Muvatta, **Büyu'**, 38, (2670)

²² el-Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'an**, c. II, s. 184

²³ Kuveyt Fıkıh Ansiklopedisi, “**Ribâ maddesi**”, Kuveyt, 1992, c. XXII, s. 58; Refik Yunus el-Mısırî, **Ribe'l-Kurûz ve Edilletu Tahrimihi**, 2. bs, Şam, Dâru'l-Mektebî, 2009, s. 11.

²⁴ Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebubekir İbn Kayyım el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-Müvekkîn an Rabbi'l-âlemîn**, thk. Muhammed Absüsselam İbrahim, 4 c., 1. bs., Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1991, c. II, s. 103.

²⁵ Senhûrî, **Mesâdirü'l-Hak**, c. III, s. 169

olarak 200 gram gümüş karşılığında satılması örneğinde olduğu gibi işlemin peşin olmaması sebebiyle söz konusu olan ribânın Kur'ân'ın nehyettiği nesîe ribâsı kapsamına girdiği görüşüne²⁶ katılmıyoruz. Çünkü işlemin peşin olmaması nedeniyle söz konusu olan mezkûr örnekteki ribâ ileride açıklanacağı üzere sünnetle sabit olmuş, satımdan kaynaklı bir nesîe ribâsıdır.²⁷ Zira Câhiliye dönemi insanları böyle bir işlemin ribâ olduğunu bilmemekteydi. Bu bağlamda Cessâs'ın "*Araplar altına karşılık altının, gümüşe karşılık gümüşün vadeli satımının ribâ olduğunu bilmemekteydiler. Hâlbuki bu şerîatte ribâdır.*" sözü bu hususu ifade etmektedir.²⁸ Dolayısıyla işlemin peşin olmaması nedeniyle söz konusu olan ve Câhiliye dönemi insanları tarafından bilinmeyen bu ribâ biçimi ve yasağı Kur'ân ile değil Sünnet ile sabit olmuş ve Kur'ân'daki ribâ yasağına ilhak edilmiştir.²⁹

Öyle görülüyor ki bu ve benzeri örneklerdeki karışıklığın nedeni hem vadeye karşılık olan borç ribâsının 'nesîe ribâsı' olarak, hem de alışveriş ribâsında işlemin peşin olmaması sebebiyle söz konusu olan ribânın yine 'nesie ribâsı' olarak isimlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile bu karışıklık Kur'ân-ı Kerim'de 'nesîe ribâsı' yasaklanmıştır denilip, ardından alışveriş ribâsında işlemin peşin olmaması sebebiyle söz konusu olan ribâyâ da 'nesîe ribâsı' denilince bu ikinci tür ribânın da Kur'ân-ı Kerim'in yasakladığı ribâ kapsamına girdiği zannından kaynaklanmaktadır.

2. Alışveriş Ribâsı (Ribe'l-bey' - ربا البيع)

Ribânın ikinci kısmı olan alışveriş ribâsı (ribe'l-bey' - ربا البيع) Fıkıh kitaplarında borç ribâsından çok daha fazla incelenmiştir. Zira borç ribâsı zaten bilinen bir husus olduğundan kaynaklar çoğu zaman sarîh bir şekilde tarifine yer vermeden haram ve yasak oluşu hükmü üzerinde durur ve daha sonra da alışveriş ribâsı ile ilgili oldukça detaylı hükümlere geçerler. Bu yüzden klasik fıkıh

²⁶ Hesna Serra Aksel, "**Kur'an ve Sünnet'te Ticaret ve Fâiz kavramları**", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2011, s. 21

²⁷ Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lezmi eş-Şatibi, **el-Muvâfakat**, thk. Meşhur b. Hasan Alu Selman, 6 c., Cidde, Dar İbn Affan, 1997, c.IV, s. 380

²⁸ el-Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'an**, c. II, s. 183

²⁹ Bkz. Yahya b. Şeref Ebû Zekeriyâ Muhyiddin en-Nevevi, **el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb**, thk. Muhammed Necib el-Muti'î, 23 c., Cidde, Mektebetü'l-İrşâd, c. IX, s. 488; eş-Şatibi, **el-Muvâfakat**, c.IV, s. 380; Ebu Zehra, **Buhûs fi'r-Ribâ**, s. 19-20

kaynaklarında ribâ terim olarak tarif edilirken genelde alışveriş ribâsı esas alınır ve onun üzerinden tarif edilir.

Alışveriş ribâsı; Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde “fazlalık ribâsı” (ribe’l-fadl – ربا الفضل) ve “veresiye ribâsı” (ribe’n- nesîe – ربا النسيئة) olmak üzere iki kısımda incelenir.³⁰

Şâfiî mezhebinde ise bu iki kısma “yed(el) ribâsı” (ribe’l-yed – ربا اليد) eklenmek suretiyle üç kısımda ele alınır.³¹ Alışveriş ribâsının bu alt kısımları aşağıda özel bir başlık altında ele alınacaktır.

Alışveriş ribâsı İslam öncesi Arap toplumunun daha önce bildiği bir şey olmayıp Sünnet ile sabit olmuştur.³² Ubâde b. Sâbit’ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، سَوَاءً بِسَوَاءٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ، فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْنُكُمْ، إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ.

*“Altını altınla, gümüşü gümüşle, buğdayı buğdayla, arpayı arpayla, hurmayı hurmayla, tuzu tuzla misli misline, eşit ve peşin olarak satınız. Bu sınıfların değişmesi durumunda ise peşin olması kaydıyla dilediğiniz şekilde satabilirsiniz.”*³³

Yine Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ، إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تَشْفُوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ، إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تَشْفُوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا مِنْهَا غَائِبًا بِنَاجٍ.

*“Altını altınla yalnızca misli misline ve birini diğerinden fazla olmayacak şekilde satın. Gümüşü de gümüşle misli misline ve birini diğerinden fazla olmayacak şekilde satın. Bunların birisini peşin diğerini vadeli olarak da satmayın.”*³⁴

³⁰ Alâuddîn Ebubekir b. Mesud el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’ fi Tertîbi’s-Şerâi’**, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Muhammed Abdulmevcut, 10 c. , 2. bs, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-ilmiyye, 2003, c. VII, s. 52.; İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1052; Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, **el-Muğni**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Abdulfettah Muhammed el-Hulvî, 15 c. , 3. bs, Riyad, Dâr Âlemi’l-Kutub, 1997, c. VI, s. 52.

³¹ Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed Hatib eş-Şirbîni, **Muğni’l-Muhtâc İlâ Mârifeti Meâni Elfâzi’l-Minhâc**, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Muhammed Abdulmevcut, 6 c., 1. bs, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-ilmiyye, 1994, c. II, s. 363.

³² el-Cessâs, **Ahkâmu’l-Kur’an**, c. II, s. 183; Seyyid Sâbık, **Fıkhu’s-Sünne**, 3 c., 3. bs., Beyrut, Müessesetü’r-risâle, 2011, c. III, s. 176; ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî**, c. IV, s. 670

³³ Müslim, **Müsâkât**, 22 (81)

³⁴ Müslim, **Müsâkât**, 22 (75)

Ayrıca İslâm'ın ilk dönemlerinde fazlalık ribâsının (ribe'l-fadl- ربا الفضل) meşrûiyeti ile ilgili birtakım ihtilafların var olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bu konu aşağıda müstakil bir şekilde ele alınacaktır.

Sonuç olarak bu başlıkta Fıkıh mezheplerinin alışveriş ribâsı ile ilgili tariflerine yer verilecek ve alışveriş ribâsının kısımları anlatılacaktır.

a. Alışveriş Ribâsının Tanımı

Mezhep bilginleri tarafından yapılan alışveriş ribâsı tanımlarında en göze çarpan husus bu tanımların, ribânın illeti (ribâ cereyan etme gerekçesi) ve kısımları ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğudur. Yani yapılan alışveriş ribâsı tanımları, ribânın illetinin farklılaşmasına göre farklılık arz edebilmektedir. Alışveriş ribâsının illeti ile ilgili de tarihte çeşitli görüşler ortaya çıktığından her bir mezhebin farklı bir alışveriş ribâsı tanımı ortaya koyması tabiidir.

Bir diğer husus ise normalde alışveriş ribâsının bir kısmı olan fazlalık ribâsı (ribe'l-fadl) kaynaklarda sıkça bizzat alışveriş ribâsı (ribe'l-bey) anlamında kullanılmaktadır. Zira fazlalık ribâsı (ribe'l-fadl), alışveriş ribâsı denilince akla ilk gelen kısım olduğundan çoğu zaman ribe'l-fadl denilerek ribe'l-bey kastedildiği gözden kaçmamalıdır. Bunu özellikle fazlalık ribâsının, borç(nesîe) ribâsı mukabilinde kullanılmasından anlamak mümkündür.³⁵ Çünkü borç ribâsının mukabilinde fazlalık ribâsı değil alışveriş ribâsı vardır. İbn Kayyım ise alışveriş ribâsını 'ribe'l-hafi' yani 'gizli riba' şeklinde adlandırır.³⁶

Mezhep bilginleri tarafından yapılan alışveriş ribâsı tanımlarına geçmeden evvel alışveriş ribâsının en yalın haliyle şu şekilde tanımlanması mümkündür:

Alışveriş ribâsı: Misli malların kendi cinsleri ile değişiminde şart koşulan ve karşılığı olmayan hakiki veya hükmi fazlalıktır.

ربا البيع: هو فضل حقيقي أو حكمي خال عن عوض مشروط في مبادلة الأموال المتثلة بجنسها.

³⁵ Bkz. İbn Kayyım, **İ'lâmü'l-Müvekkûn**, c. II, s. 103; Şah Veliyullah b. Abdurrahim ed-Dehlevi, **Hucetullahi'l-Baliğa**, thk. Seyyid Sabık, 2 c., Beirut, Daru'l-Cil, 2005, c. II, s. 165.

³⁶ İbn Kayyım el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-Müvekkûn**, c:2, s:103

(1) Hanefi Mezhebi

i. Hanefi Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımı

Hanefi mezhebinde alışveriş ribâsı Semerkandî ve Kâsânî gibi kimi âlimler tarafından kısımları üzerinden incelenirken³⁷, diğer bir grup âlim doğrudan tanımlar yapmıştır: örneğin Serahsi tarafından “*Satım akdinde şart koşulan ve karşılığı olmayan fazlalık*”³⁸, Sadru’ş-Şeriâ tarafından “*Muâvazalı (bedele dayalı) akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan ve şer’î ölçüye göre karşılığı olmayan fazlalık*”³⁹ ve Haskefî tarafından “*Muâvazalı (bedele dayalı) akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan ve şer’î ölçüye göre karşılığı olmayan hakiki veya hükmi fazlalık*”⁴⁰ şeklinde tarif edilmiştir.

Buna göre örneğin buğdayın buğday karşılığında fazla miktarda peşin veya vadeli satımı, altının eşit veya fazla miktarda vadeli olarak altın karşılığında satımı yahut altının vadeli olarak gümüş karşılığında satımı alışveriş ribâsı kapsamında görülür.

ii. Hanefi Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımlarının

Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Tanım Teklifi

Hanefî mezhebinde alışveriş ribâsı ile ilgili üç ayrı tanım vermemizin sebebi bu hususta yapılan tanımların tarih içerisinde hep bir tekâmül ve gelişim süreci içerisinde olduğunu göstermek içindir.

Kanaatimizce yukarıda zikredilen her üç tanım da Hanefi mezhebinin alışveriş ribâsı ile ilgili anlayışını eksiksiz ve tam olarak yansıtamamaktadır. Söz gelimi Serahsi’nin tanımı mezhepte alışveriş ribâsı kapsamında görülmeyen durumları alışveriş ribâsı kapsamına sokmaktadır. Örneğin 2 yumurtanın 3 yumurtaya, 5 metre kumaşın 7 metre kumaşa ve 1 hayvanın 2 hayvana peşin satımı mezhepte alışveriş ribâsı kapsamında görülmez. Çünkü yumurta adedî (miktarı

³⁷ Muhammed b. Ahmet b. Ebu Ahmet Ebubekir Alaaddin es-Semerkandî, **Tuhfetu’l-Fukahâ**, 3 c., 2. bs., Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994, c. II, s. 25; el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, c. VII, s. 52

³⁸ (الربا: هو الفضل الخالي عن العوض المشروط في البيع) Muhammed b. Ahmet b. Ebu Sehl Şemsüleimme Serahsî, **el-Mebsût**, 30 c., Beyrut, Dâru’l-ma’rife, 1993, c. XII, s. 109.

³⁹ (هو فضل خال عن عوض بمعيار شرعي شرط لأحد المتعاقدين في المعاوضة) Sadruşşeria Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî, **Şerhu’l-Vikâye**, 2 c., 2. bs., Ürdün, Müessesetü’l-varak, 2006, c. II, s. 53.

⁴⁰ (هو فضل ولو حكما خال عن عوض بمعيار شرعي مشروط لأحد المتعاقدين في المعاوضة) Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman el-Haskefî, **ed-Dürü’l-Muhtâr**, thk. Abdulmün’im Halil İbrahim, Beyrut, Dâru’l- Kutubi’l-İlmiyye, 2002, s. 430.

sayıyla belirlenen), kumaş zirâ'î (miktarı uzunluk birimi ile belirlenen) ve hayvan da kıyemî (standart olmayan) bir maldır ve mezhepte aded-î mütekârib, zirâ'î ve kıyemî malların peşin satımında alışveriş ribâsı cereyan etmez.⁴¹ Serahsi'nin tarifine göre bunlar alışveriş ribâsı kapsamına girmektedir. Çünkü bunlar satım akdinde şart koşulan ve karşılığı olmayan fazlalıklardır.

Bu problemlili nokta hissedilmiş olacak ki örneğini Sadrüş'ş-Şerîa üzerinden verdiğimiz tanım gündeme gelmiş ve artık tanımlarda '*şer'i ölçüye göre*' kaydı eklenmeye başlanmıştır. Bu ifadeden kastedilen şey ise alışveriş ribâsının yalnızca veznî (tartıyla belirlenen) ve keylî (ölçekle belirlenen) mallarda gerçekleşebileceğidir.⁴² Ancak bu tanım da ileride detayını ele alacağımız alışveriş ribâsının ikinci kısmı olan nesîe (veresiye) ribâsını içerisine almamakla eleştirilmiştir.⁴³ Zira mezhepte örneğin 10 gram altının vadeli olarak yine 10 gram altın karşılığında satımı nesîe ribâsı kapsamına girmekte ve burada hakiki anlamda bir artış da söz konusu olmamaktadır.⁴⁴ Hâlbuki Sadrü'ş-şeria üzerinden verdiğimiz tanıma göre bu örnekte hakiki anlamda bir artış söz konusu olmadığından burada alışveriş ribâsının cereyân etmemesi gerekir. Diğer yandan aded-i mütekârib, zirâ'î ve kıyemî malların kendi cinsleri ile vadeli satımı nesîe ribâsı olduğu halde tarifte yer alan '*şer'i ölçüye göre*' kaydı sebebiyle bu husus da dışarıda kalmaktadır.

Bu sorun da daha sonra anlaşılmış olacak ki bu sefer de örneğini Haskefî'de görebileceğimiz alışveriş ribâsının tarifine '*hakiki veya hükmi fazlalık*' kaydı eklenmiş ve böylece bu tarifi alışveriş ribâsının iki kısmını da içerisine alacağı düşünülmüştür.⁴⁵

Ancak alışveriş ribâsının Hanefî mezhebindeki mâhiyeti dikkatlice incelendiğinde bu tanımın da eksik olduğu görülür. Şöyle ki; söz konusu tanım da her ne kadar '*hükmi fazlalık*' kaydıyla alışveriş ribâsının ikinci kısmı olan nesîe ribâsı

⁴¹ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, c. VII, s. 63-64; El-Haskefî, **ed-Dürrü'l-Muhtâr**, s. 430; Nureddin Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye bi şerhi'-n Nükâye**, ed: Muhammed Nizar Temim, Heysem Nizar Temim, 3 c., 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Erkam, c. II, s. 347,362.

⁴² Sadrüşşeria, **Şerhu'l-Vikâye**, c. II, s. 53

⁴³ Hasan b. İmâd b. Âli el-Vefâi eş-Şürûbulâlî, **Hâşiyetu Düreru'l-Hükkâm Fî Şerhi Gururu'l-Ahkâm**, 2 c., y.y., Dâr İhyâu'l-Kutubi'l-arabiyye, t.y., c. II, s. 186.

⁴⁴ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 356; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, **el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr**, thk. Şuayb Arnavut, Ahmed Muhammed Berhum, Abdullatif Hirzullah, 4 c., 1. bs., Şam, er-Risâletu'l-âlemiyye, 2009, c. II, s. 70.

⁴⁵ Bkz. Sirâcuddîn Ömer b. İbrâhîm İbn Nüceym, **En-Nehru'l-Fâik Şerh Kenzu'd-dekâik**, thk. Ahmet İzze İnâye, 3 c., Beyrut, Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye, 2002, c. III, s. 469.

tanıma dâhil edilmiş olsa da tanımında bulunan ‘şer’i ölçüye göre’ kaydı nesîe ribâsını keylî ve veznî mallarda olan nesîe ile sınırlandırmakta; aded-i mütekârib, zirâ’î ve kıyemî malların kendi cinsleri ile vadeli satımında gerçekleşen nesîe ribâsı yine tanım dışında kalmaktadır. Hâlbuki Hanefi mezhebinde hangi tür malda olursa olsun yalnızca cins birliği nesîe ribâsı için yeterli görülmektedir.⁴⁶ Bir örnek verilecek olursa mezhepte aded-i mütekârib olan 2 yumurtanın 3 yumurta, zirâ’î olan 5 metre kumaşın 7 metre kumaş ve kıyemî olan 1 hayvanın 2 hayvan karşılığında vadeli satımı nesîe ribâsı kapsamına girer.⁴⁷ Hâlbuki bu tür mallar Haskefi’nin tanımında ‘şer’i ölçüye göre’ kaydı sebebiyle nesîe ribâsı kapsamı dışında kalmaktadır. Sonuç olarak bu son tanımın da alışveriş ribâsını tam ve eksiksiz olarak tanımladığı yani eskilerin deyimiyle efrâdını câmi olduğu söylenemez.

Bu durum bizi Hanefi mezhebi anlayışına göre alışveriş ribâsını eksiksiz şekilde yansıtan bir tanım yapmaya sevk etmiştir. Yukarıdaki tanımlardan da yararlanmak suretiyle Hanefi mezhebi anlayışına göre alışveriş ribâsı ile ilgili şu şekilde kapsamlı bir tanım yapmak mümkündür:

Alışveriş ribâsı: Muâvazalı (bedele dayalı) akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan ve şer’i ölçüye göre karşılığı olmayan hakiki fazlalık veya şer’i ölçüye göre olmasa dahi hükmî fazlalıktır.

ربا البيع: هو فضل حقيقي خال عن عوض بمعيار شرعي أو حكمي ولو بغير المعيار مشروط لأحد المتعاقدين في المعاوضة.

Bu tanım Hanefi mezhebi düşüncesine göre alışveriş ribâsını bütün yönleriyle içerisine almaktadır. Zirâ yukarıda dile getirilen sorunların hiç birisi bu tanıma girmemektedir. Şöyle ki tanımında bulunan ve kendisinden veznî ile keylî mallar kastedilen ‘şer’i ölçüye göre’ kaydı Serahsi’nin tanımında dile getirilen aded-î mütekârib, zirâ’î ve kıyemî malların peşin satımında alışveriş ribâsının cereyan etmeyeceği hususunu içerisine alır.

Tanımda bulunan ‘hükmî fazlalık’ kaydı ise alışveriş ribâsının ikinci kısmı olan nesîe ribâsını içine alır. Hükmî fazlalığın ‘şer’i ölçüye göre olmasa dahi’

⁴⁶ es-Semerkandi, **Tuhfetu’l-Fukahâ**, c. II, s. 25; el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, c. VII, s. 55, 68-69; Sadrüşşeria, **Şerhu’l-Vikâye**, c. II, s. 55; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 362

⁴⁷ ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü’l-İslâmî**, c. IV, s. 671

ifadesiyle kayıtlanması da Haskefi'nin tanımında dile getirilen nesîe ribâsının yalnızca keylî ve veznî mallarda olan nesîe ile sınırlandırılması sorununu ortadan kaldırmakta ve keylî, veznî, adedî, zirâ'î ve kıyemî olan bütün malların kendi cinsleri ile olan vadeli satımını mezhebin anlayışına uygun bir şekilde nesîe ribâsı kapsamına sokmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra Hanefî mezhebi âlimlerinin “faiz tariflerinde satış yerine mübâdele kelimesini kullanmaları, borçtan elde edilen geliri de faiz kapsamına almak içindir.”⁴⁸ şeklindeki bir iddia mezhep gerçeğiyle örtüşmeyecektir. Zira yukarıda verdiğimiz tanımlar ve benzerleri borç ve alışveriş ribâsını kapsayacak şekilde mutlak ribâ tanımları değil, yalnızca alışveriş ribâsı tanımlarıdır. Bunu tariflerde zikredilen ‘şer’i ölçek (keylî ve veznî mal)’ kaydından anlamak mümkündür. Zira borç ribâsı şer’i ölçekle sınırlanmayıp borca konu olan her türlü malda söz konusu olur. Tariflerde yer alan mübâdele, muâvaza, bey’ gibi kayıtlar ise hibe işlemlerini ribâ kapsamı dışında tutmak içindir.⁴⁹

Buna ilave olarak Hanefî mezhebinde alışveriş ribâsının tanımı ile ilgili önemli gördüğümüz bir hususa daha kısaca temas etmek istiyoruz. Bazı klasik eserlerde tarifte yer alan ‘*tarâflardan biri lehine şart koşulan fazlalık*’ kaydıyla, ‘*tarâflar ile ilgisi olmayan üçüncü bir kişi lehine şart koşulan fazlalığın*’ çıktığı ve bunun ribâ kapsamında olmadığı zikredilir.⁵⁰ Burada fazlalığın tarâflar ile ilgisi olmayan bir cihete örneğin bir hayır kurumuna şart koşulmasının ribâ kapsamında görülmemesi bu işlemin sahih bir işlem olduğu anlamına gelmez. Zira bu tür bir fazlalık şartı mezhebe göre her ne kadar teknik anlamda faiz kapsamına girmese de akdin muktezasına aykırı fasit bir şart olarak kabul edilir ve bu tür akitler de fasit hükmündedir.⁵¹ Son olarak borç sözleşmelerinde herhangi bir şart koşulmadan ve

⁴⁸ Abdülaziz Bayındır, “Ticaret ve Faiz”, Süleymaniye Vakfı yayınları, İstanbul, 2016, s. 83; Selim Çimen “İslam Hukukunda Faizin İletisi ile İlgili İhtilaflar”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2010, s. 109

⁴⁹ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 356

⁵⁰ Sadruşşeria, **Şerhu'l-Vikâye**, c. II, s. 54; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 356

⁵¹ el-Haskefi, **ed-Dürrü'l-Muhtâr**, s.342

buna yönelik teâmüllerin söz konusu olmadığı durumlarda borçlu tarafından alacaklıya bir fazlalık verilmesi ise caiz görülmüştür.⁵²

(2) Mâlikî Mezhebi

i. Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımı

Mâlikî mezhebi ile ilgili farklı dönemlerde yazılmış inceleyebildiğimiz kaynaklar içerisinde ‘Adevî’ye ait tanım dışında alışveriş ribâsına ait kapsamlı bir tanım bulamadık. Zira Mâlikî bilginleri alışveriş ribâsını genellikle kısımları ve hükmü üzerinden incelemektedirler.⁵³ ‘Adevî ise alışveriş ribâsını; “*Sayıda veya tartıda gerçekleşen hakiki veya tevehhümi fazlalık ve ertelemedir.*” şeklinde tarif etmiştir.⁵⁴

ii. Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımının

Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Tanım Teklifi

Yukarıda zikrettiğimiz ‘Adevî’ye ait tanımın Mâlikî mezhebinin alışveriş ribâsı ile ilgili düşüncesini tam ve doğru bir şekilde yansıttığını söylemek oldukça zordur. Zira söz konusu tanım her ne kadar alışveriş ribâsının iki kısmı olan fazlalık ve veresiye ribâsını içermesi nedeniyle olumlu karşılanırsa da mezhepte alışveriş ribâsının ilk bakışta sayı veya tartı ile bilinen mallarda gerçekleştiği izlenimi vermesi ve alışveriş ribâsının Mâlikî mezhebinde hangi tür mallarda gerçekleştiğine işaret etmemesi nedeniyle eleştirilebilir. Hâlbuki Mâlikî düşüncesine göre alışveriş ribâsının tahakkuk etmesinin sayı veya tartıyla bilinen mallar ile bir ilgisi yoktur. Zira onlara göre fazlalık ribâsı altın, gümüş ve stoklanabilen temel gıda maddelerinde söz konusu olurken; veresiye ribâsı altın, gümüş ve hem stoklanabilen hem de stoklanamayan bütün gıda maddelerinde gerçekleşir.⁵⁵ Bundan dolayı Mâlikî düşüncesine göre alışveriş ribâsı şu şekilde tanımlanabilir:

⁵² Ali el-Kârî, *Fethu bâbî'l-Înâye*, c. II, s. 511; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, c. IV, s. 726

⁵³ Bkz. Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el- Kurtubî, *el-Mukaddimât ve'l-Mumehhidât*, thk. Said Ahmet A'râb, 3 c., Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988, c. II, s. 13.; Cemâleddin b. Ömer b. Hâcib, *Câmi'u'l-Ümmehât*, thk. Ebû Abdurrahman el-Ahder el-Ahderî, Şam, Dâru'l-Yemâme, 1998, s. 340; Celâleddin Abdullah b. Nüceym b. Şâs, *‘İkdu'l-Cevâhiri's-semîne fî Mezhebi Âlimi'l-Medîne*, thk. Humeyd b. Muhammed Lehmer, 3 c., Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003, C. II, s. 629.

⁵⁴ (الربا: هي الزيادة في العدد أو الوزن محقة أو متوهمة، والتأخير) Ali el-Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî âlâ şerhi Muhtasar Halil li'l-Haraşi*, 8 c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y. , c. V, s. 56

⁵⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1054-1055

İki parada (altın-gümüş) ve stoklanabilen temel gıdada gerçekleşen fazlalık veya iki parada, stoklanma niteliği olmasa dahi tüm gıdalarda ve menfaat birliği olan aynı cins mallarda gerçekleşen ertelemedir.

ربا البيع: هو فضل في النقدين والطعام المذخر أو تأخير فيهما ولو بغير المقتات المذخر
وفي الجنس المتحد المتفق المنافع

Böylelikle bu tanım hem alışveriş ribâsının iki kısmını içermekte, hem de Mâliki düşüncesine göre ribâ cereyan eden mallara işaret etmektedir.

(3) Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımı

Şâfiî bilginleri alışveriş ribâsını “*Sözleşme sırasında şer’i ölçüye göre eşitliği bilinmeyen özel bir bedel üzerine veya bu özel bedellerden her ikisinin yahut birinin ertelenmesi üzerine gerçekleşen sözleşmedir.*” şeklinde tanımlamışlardır.⁵⁶ Bu tarifte “özel bedel” kaydıyla ribâ cereyan eden mallara yani iki para(altın-gümüş) ve gıda maddelerine işaret edilmiş, ‘*eşitliğin bilinmemesi*’ kaydıyla fazlalık ribâsına, ‘*ertelenme*’ kaydıyla da mezhep anlayışında var olan veresiye (nesîe) ribâsı ile yed (el) ribâsına temas edilmiştir.⁵⁷

(4) Hanbeli Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Tanımı

Meşhur Hanbelî âlimi İbn Kudâme alışveriş ribâsını “*özel bir takım eşyadaki fazlalık*” şeklinde tarif etmiştir.⁵⁸ Bu tanımın alışveriş ribâsının iki kısmından biri olan fazlalık ribâsı merkezli yapıldığı için eksik olduğu söylenebilir. Bu sebeple İbn Neccâr tarafından yapılan “*özel bir takım eşyadaki fazlalık ve erteleme*”⁵⁹ şeklindeki tanım hem fazlalık hem de veresiye ribâsını içermesi nedeniyle daha kapsamlı gözükmektedir. Her iki tarifte de bulunan ‘*özel bir takım eşya*’ ifadesinden kastedilen

⁵⁶ (عقد على عوض مخصوص غير معلوم التماثل في معيار الشرع حالة العقد أو مع تأخير في البدلين أو أحدهما.) Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni’l muhtâc ilâ ma’rifeti meanî elfazi’l-Minhac*, 6 c , Beyrut, Dârü’l-Kutubi’l-ilmiyye, 1994, c. II, s. 363.; Şemseddin Muhammed b. Ebu’l-Abbâs Ahmet b. Ahmet b. Hamza Şihâbuddin er-Ramli, *Nihâyetu’l-Muhtâc ilâ Şerhi’l-Minhac*, 8 c., 3 bs., Beyrut, Dârü’l-Kutubi’l-ilmiyye, 2003, C. III, s. 424.

⁵⁷ Süleyman el-Buceyrimi, *Tuhfetu’l-Habîb alâ Şerhi’l-Hatîb*, 4 c., Beyrut, Dârü’l-Fikr, 2007, c. III, s. 17-18.

⁵⁸ (هو: الزيادة في أشياء مخصوصة.) İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 51

⁵⁹ (الربا: تفاضل في أشياء و نساء في أشياء مختص بأشياء.) Takiyyuddin Muhammed b. Ahmet el-Fetûhî el-Hanbelî, *Muntehâ’l-İrâdât fi cem’i’l-Muknî’ mea’t-Tenkîh ve’z-Ziyâdât*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, 5 c., ‘y.y.’, Muessesetu’r-Risâle, 1999, c. II, s. 347.

şey ise alışveriş ribâsının tartıyla (veznî) ve ölçüyle (keylî) bilinen mallarda gerçekleşecektir.⁶⁰

b. Alışveriş Ribâsı Çeşitleri

Alışveriş ribâsı; Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde fazlalık ribâsı (ribe'l-fadl – ربا الفضل) ve veresiye ribâsı (ribe'n- nesîe – ربا النسينة) olmak üzere iki kısma ayrılır.⁶¹ Bazı eserlerde fazlalık ribâsına nakit ribâsı (ribe'n-nakd – ربا النقد) adı da verilir.⁶²

Şâfiî mezhebinde ise bu iki kısma yed (el) ribâsı (ribe'l-yed – ربا اليد) eklenmekte, veresiye ribâsı ile yed ribâsının tanımlarında farklılığa gidilmekte ve bu suretle alışveriş ribâsı üç kısımda ele alınmaktadır.⁶³

(1) Fazlalık Ribâsı (Ribe'l-Fadl- ربا الفضل)

Fazlalık ribâsı Hanefî mezhebinde “*aynı cins ribevî malların mübâdelesinde bu malların aynında (fiziki varlığında) şer'î ölçüye göre (keylî-veznî mallar) gerçekleşen fazlalık*” şeklinde tanımlanırken⁶⁴, Şâfiî mezhebinde “*Ribevî bedellerden birinin diğerinden fazla olduğu satım*” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁵

Hanefî mezhebinde şer'î ölçüden kasıt veznî ve keylî mallardır.⁶⁶ Bu sebeple Hanefî mezhebinde aded-i mütekârip, zirâî ve kıyemî mallarda fazlalık ribâsı cereyan etmez.⁶⁷ Buna göre peşin 10 gram altının 11 gram altın karşılığında, 3 kile pirincin 4 kile pirinç karşılığında satılması fazlalık ribâsı kapsamında görülürken; peşin 2

⁶⁰ Mansur b. Yunus b. İdris el-Behûfî, *Şerhu Muntehâ'l-İrâdât el-Musemmâ Dekâiku Uli'n-Nuhâ Li Şerhi'l-Muntehâ*, 3 c., 'y.y.', Âlemu'l-Kutub, 1993, c. II, s. 64.

⁶¹ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, c. VII, s. 52; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1052; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 52

⁶² İbn Rüşd, *el-Mukaddimât ve'l-Mumehhidât*, c. II, s. 13; Ebu'l-Hasan Takiyyüddin Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî, *Tekmilâtü'l-Mecmu'*, thk. Muhammed Necib el-Muti'î, 23 c., Cidde, Mektebetü'l-İrşâd, c. X, s. 25

⁶³ eş-Şirbînî, *Muğni'l muhtâc*, c. II, s. 363

⁶⁴ (هو فضل عين مال على المعيار الشرعي وهو الكيل والوزن عند اتحاد الجنس) es-Semerkandi, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, c. II, s. 25; el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, c. VII, s. 54

⁶⁵ (هو البيع مع زيادة أحد العوضين عن الآخر) eş-Şirbînî, *Muğni'l muhtâc*, c. II, s. 363; Er-Ramli, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, C. III, s. 424

⁶⁶ es-Semerkandi, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, c. II, s. 25

⁶⁷ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, c. VII, s. 63-64; El-Haskefî, *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, s. 430; Ali el-Kâfî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 347, 362

yumurtanın 3 yumurta, 5 metre kumaşın 7 metre kumaş ve 1 hayvanın 2 havyan karşılığında satımı fazlalık ribâsı kapsamında görülmez.⁶⁸

Hanefilerin tarifinde mevcut olan ‘malların aynında gerçekleşen fazlalık’ kaydından kasıt bu malların somut ve fiziki varlığında gerçekleşen miktar fazlalığıdır. Buna göre aynı cins ribevî malların mübâdelesinde değer fazlalığı dikkate alınmaz.⁶⁹ Söz gelimi 24 ayar 20 gram altın ile 18 ayar 20 gram altın her ne kadar değer itibariyle farklı olsa da mezhebe göre bu fark fazlalık ribâsında dikkate alınmaz. Tezimizin de asıl konusu olan bu husus ileride detayları ile incelenecektir.

(2) Veresiye Ribâsı (Ribe’n- Nesîe- ربا النسيئة)

Veresiye ribâsı Hanefî âlimleri tarafından “Keylî ve veznî olan farklı cins malların mübâdelesinde veya keylî ve vezni olmayan aynı cins malların mübadelesinde peşin olan malın vadeli olan mal üzerindeki fazlalığı ve muayyen olan malın zimmette sabit olan mal üzerindeki fazlalığı” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁰

Buna göre 20 gram altının vadeli 20 gram altın veya 500 gram gümüş karşılığında satımı ile 10 kile pirincin vadeli 10 kile pirinç veya 15 kile buğday karşılığında satımı veresiye ribâsı kapsamına girer.

Tarifte dikkat çeken bir diğer husus veresiye ribâsının yalnızca keylî ve veznî mallara has olmadığı bilakis aynı cins olan bütün mallarda gerçekleşebileceğidir. Zira Hanefî mezhebinde mallarda cins birliği yalnız başına veresiye ribâsının tahakkuku için yeterli görülmektedir.⁷¹ Bu sebeple aded-i mütekârib olan 2 yumurtanın 3 yumurta, zirâ’î olan 5 metre kumaşın 7 metre kumaş ve kıyemî olan 1 hayvanın 2 havyan karşılığında vadeli satımı veresiye ribâsı kapsamına girer.⁷²

Yine kira sözleşmesinde kira ücretinin sözleşmeye konu olan menfaatin cinsinden olması yani örneğin bir kimsenin, bir gayr-ı menkulün mâlikine kiralama bedeli olarak başka bir gayr-ı menkulünü kiraya vermesi Hanefî mezhebinde nesîe

⁶⁸ el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, c. VII, s. 63-64

⁶⁹ Burhaneddin Ebu’l-Hasan Ali b. Ebubekir el-Fergânî el-Merğînânî, **El-Hidâye Şerh Bidâyetu’l-Mübtedî**, yay. haz. Muhammed Adnan Derviş, 2 c., Beyrut, Dâru’l-Erkâm, ‘t.y.’, c. II, s. 62.

⁷⁰ هو فضل الحلول على الأجل وفضل العين على الدين في المكيين والموزونين عند اختلاف الجنس أو في غير المكيين وغير (الموزونين عند اتحاد الجنس). es-Semerkandi, **Tuhfetu’l-Fukahâ**, c. II, s. 25; el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, c. VII, s. 55

⁷¹ es-Semerkandi, **Tuhfetu’l-Fukahâ**, c. II, s. 25; el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, c. VII, s. 55,68-69; Sadrüşşeria, **Şerhu’l-Vikâye**, c. II, s. 55; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 362

⁷² ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü’l-İslâmî**, c. IV, s. 671

ribâsı kapsamında değerlendirilir.⁷³ Zira burada kira sözleşmesinin konusu olan menfaat peyderpey gerçekleştiğinden ve sözleşme esnasında ma'dum olduğundan, kira bedeli olan karşılıklı menfaatleşme tam olarak kabz edilememekte ve nesîe ribâsının tahakkuk etmesine sebep olmaktadır.⁷⁴

Şâfi âlimleri ise veresiye (nesîe) ribâsını “ (*Ribevî malların mübâdelesinde*) bedellerden birinin vadeli olmasını şart koşma”⁷⁵ , “*aynı illete sahip ribevî malların birbirleri ile vadeli satımı*” şeklinde tanımlamışlardır.⁷⁶ Onlara göre yed (el) ribâsı ise “ (*ribevî malların mübâdelesinde*) bedellerden biri veya her ikisinde kabzın tehir edilmesi ile gerçekleşen satımdır.”⁷⁷ Yalnızca Şafii mezhebinde var olan bu isimsel ayırım yani ribevî malların mübâdelesinde bedellerden birinin sarîh bir şekilde vadeli olması şartını içeren işlemin ‘nesîe ribâsı’, kabzın gerçekleşmemesi sonucu söz konusu olan işlemin de ‘yed ribâsı’ şeklinde isimlendirilmesi pratikte farklı bir sonuç doğurmaz ve her ikisi de yasak kapsamındadır. Zira her iki işlemde de ribevî malların birbirleri olan mübâdelesinde gerekli olan peşinlik ve kabz şartı ihlal edilmektedir.⁷⁸

Şafii mezhebine has olan bu isimsel ayırım izah edildikten sonra “Şâfilerin, farklı cinslerin ister para (altın ve gümüş) ister gıda maddesi olsun birbirleri ile mübâdelesinde bedellerden birinin veya her ikisinin veresiye olması halinde doğan faize ribe’n-nesîe yerine ribe’l-yed adını verirler”⁷⁹ şeklindeki bir cümlemin doğru olmadığı ortaya çıkacaktır.

Ayrıca öyle gözüküyor ki Mâliki ve Hanbeli âlimleri sonucu aynı olduğundan bu farklı isimlendirmeye gitmemiş, ihlal ister sarâhaten vade şartı koyulmasıyla veya kabzın gerçekleşmemesi nedeniyle olsun her ikisine de nesîe ribâsı demişlerdir. Hanefi mezhebinde ise ribevî malların mübâdelesinde altın ve gümüş dışında kabz zaten şart koşulmadığından bunun için ayrı bir isimlendirme ihtiyacı görülmemiştir.

⁷³ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 430

⁷⁴ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 430

⁷⁵ (أن يشرط أجل في أحد العوضين) Er-Ramli, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, C. III, s. 424

⁷⁶ (هو بيع المال الربوي بمال ربوي آخر فيه نفس العلة إلى أجل) Mustafa el-Hin, Mustafa el-Buğa, Ali eş-Şerbeci, **El-Fıkhu’l-Menhecî ala Mezhebi’l-Îmâm es-Şâfiî**, 8 c., 4. bs., Şam, Dâru’l-Kalem, 1992, c. VI, s. 69

⁷⁷ (هو البيع مع تأخير قبضهما أو قبض أحدهما) eş-Şirbînî, **Muğni’l muhtâc**, c. II, s. 363

⁷⁸ Muhammed ez-Zuhayli, **El-Mu’temed fil’l-Fıkhi’s-Şâfiî**, 5 c., 3. bs., Şam, Dâru’l-Kalem, 2011, c. III, s.110-111

⁷⁹ İsmail Özsoy, “**Faiz Maddesi**”, **DİA.**, İstanbul, 1995, C: XII, s. 116

Zira Hanefi mezhebi, ribevî malların mübadelesinde kabzı değil tayini şart koşmaktadır. Sarf işlemlerinde kabzın şart koşulması ise paraların ancak kabz ile tayin edilebileceği hususuna dayanır.⁸⁰

C. Borç Ribâsı ile Alışveriş Ribâsı Arasındaki İlişki

Borç ribâsı ile alışveriş ribâsının tanımları anlaşıldıktan sonra bu iki tür ribâ arasında ne tür bir ilişkinin olduğunun incelenmesi konuyu daha da aşıkâr hale getirecektir.

Öncelikle alışveriş ribâsının aslî bir yasak mı (haram li-zâtihi) yoksa vesile kabilinden bir yasak mı (haram li-ğayrihi) olduğu meselesinin incelenmesi önemlidir. Zira alışveriş ribâsının, borç ribâsı ile olan ilişkisi ribâ ile ilgili detay meselelere yansımaktadır. Öyle gözüküyor ki İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre alışveriş ribâsı aslî bir yasak olup vesile kabilinden değildir.⁸¹ Zira onlara göre Hz. Peygamber'in farklı kalitedeki hurmaları farklı miktarlarda değiştiren sahabiye “*Böyle yapma, bu ribânın kendisidir*” (أَوْهٓ، عَيْنُ الرَّبَّاءِ، لَا تَفْعَلْ) demesi alışveriş ribâsının aslî bir yasak olduğunu gösterir.⁸² Bu sebeple bilginler aynı cins kaliteli ve kalitesiz malların ancak eşit miktarda mübadelesine cevâz vermekte ve kaliteye karşılık bir fazlalık almayı yasaklamaktadırlar.

Diğer yandan tarihte İbn Kayyım el-Cevziyye, Şah Veliyullah ed-Dihlevî; muâsır dönemde ise Reşid Rıza, Senhûrî, Seyyid Sâbık, Yusuf Kardâvî ve Refik Yunus el-Mısırî gibi âlimlere göre alışveriş ribâsı aslî bir yasak olmayıp vesile kabilinden bir yasaktır ve borç ribâsına ulaştıran kapıları sedd-i zerîa ilkesi gereğince kapatmaktadır.⁸³ İbn Teymiye'ye nispet edilen veznî malların zann-ı galib yoluyla

⁸⁰ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 69

⁸¹ Bkz. İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1076

⁸² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir el-Kurtubi, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turki, 24 c., Müessesetü'r-risâle, 2006, c. IV, s. 396

⁸³ İbn Kayyım, **İ'lâmü'l-Müvekkûn**, c. II, s:103-104,107; ed-Dehlevî, **Hucetullahi'l-Baliğa**, c. II, s. 165; Muhammed Reşid Rıza, **Fetâva İmâm Muhammed Reşid Rıza**, yay. haz. Salahüddin el-Münced, Yusuf Huri, 6 c., Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 2005, c. VI, s. 2224; Senhûrî, **Mesâdirü'l-Hak**, c. III, s. 170; Seyyid Sâbık, **Fıkhü's-Sünne**, C. III, s.176; Yusuf Kardâvî, **Fevâidü'l-Bünûk hiye'r-ribe'l-haram**, 3. bs, Kahire, Dâru'-Sahve, 1994, s. 19; Refik Yunus el-Mısırî, **Ribe'l-Kurûz ve Edilletu Tahrimihi**, s. 11, 29

(taharri) satımını ihtiyaç sebebiyle caiz gördüğü görüşü⁸⁴ onun da alışveriş ribâsını aslî bir yasak olarak görmediğine delil olarak gösterilebilir. Bazı bilginler İbn Rüşd el-Hafîd'in de bu görüşte olduğunu söylese de⁸⁵ biz buna delâlet edecek bir delile ulaşamadığımız gibi tam aksine onun alışveriş ribâsını aslî bir yasak olarak gördüğüne dair bizâtihi kendi ifadelerine rastladık.⁸⁶

Bu görüş bir örnekle izah edilecekse 3 ay sonra ödenmek üzere karz olarak verilen 10 gram altının vadesi geldiğinde 10 gramdan fazla ödenmesi şartı borç ribası kapsamına girdiğinden bu işleme satım yoluyla ulaşılacak istenebilir. Yani 3 ay vadeyle 10 gram altın satılır ve vadesi geldiğinde 10 gram altının değerinden daha fazla gümüşle ödeme yapılması istenebilir. İşte alışveriş ribâsı bu kapıyı kapatmaktadır.⁸⁷

Buna göre borç ribâsının yasaklılığı aslî, alışveriş ribâsının yasaklılığı ise vesile kabilindendir. Dolayısıyla borç ribâsı yalnızca zaruret durumunda caizken alışveriş ribâsı sadece zaruret durumunda değil ayrıca ihtiyaç ve râcih bir maslahat halinde de caizdir ve arâya hadisi buna delil olarak gösterilebilir.⁸⁸ Arâya hadisi Hz. Peygamber'in normalde ribâ cereyan eden yaş hurma ile kuru hurmanın beş vesk altında birbirleriyle tahmini satışına izin verdiği hadistir.⁸⁹

Borç ribâsının aslî, alışveriş ribâsının ise vesile kabilinden bir yasak olması görüşü bizce isabetli bir görüştür. Zira “*Ribâ ancak vâdeli işlemde olur. (إِنَّمَا الرِّبَا فِي النِّسِيئَةِ)*”⁹⁰, “*Nesîe ribâsından başka ribâ yoktur. (لَا رِبَا إِلَّا فِي النِّسِيئَةِ)*”⁹¹ şeklindeki hadisler tam da bunu ifade etmektedir. Bu hadislere göre en yaygın, en tehlikeli ve en kötü ribâ borç ribâsıdır. Arâya satımı ile ilgili hadisler de alışveriş ribâsının ihtiyaç halinde caiz olduğuna ve alışveriş ribâsındaki yasaklılığın aslî olmadığına işaret etmektedir.

⁸⁴ Alauddîn Ebu'l-Hüseyin Ali b. Süleyman el-Merdâvî, **el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf**, thk. Muhammed Hâmid el-Feykî, 12 c., 2. bs, Beyrut, Dâr İhyâü't-Türâsi'l-Arabi, 1956, c. V, s. 14

⁸⁵ Senhûrî, **Mesâdirü'l-Hak**, c. III, s. 142; Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, 3 c., 9. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2016, c. II, s. 213

⁸⁶ Bkz. İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1075-1076

⁸⁷ ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmî**, c. IV, s. 670

⁸⁸ İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-Müvekkîn**, c. II, s. 106-108; el-Merdâvî, **el-İnsâf**, c. V, s.14

⁸⁹ Müslim, **Bey'**, 21 (61, 71, 82); Vesk, Medine'de kullanılan katı bir madde ölçüğü olup 123 kg civarında olduğu söylenmektedir. (Cengiz Kallek, “**Vesk Maddesi**”, DİA. İstanbul, 2013, C:XXXIII, s.70). Buna göre beş vesk takriben 615 kilograma tekâbül etmektedir.

⁹⁰ Müslim, **Müsâkât**, 22 (102)

⁹¹ Buhari, **Buyu'**, 34 (2179)

H. Peygamber'in "Böyle yapma, bu ribânın kendisidir" (أَوْهٗ، عَيْنُ الرَّبِّ، لَا)⁹² demesi alışveriş ribâsının aslî bir yasak olduğuna delil getirmek için yeterli değildir. Zira bu hususta H. Peygamber'den aklatılan "Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme, bir sâ'ı iki sâ'a satmayınız. Çünkü ben ribaya düşmenizden korkuyorum (لَا تَبِيعُوا الدِّينَارَ بِالدِّينَارِينَ وَلَا الدِّرْهَمَ بِالدِّرْهَمِينَ وَلَا الصَّاعَ بِالصَّاعِينَ فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ)⁹³ şeklindeki diğer rivayetlerde 'ribâyâ düşmenizden korkuyorum' denmesi alışveriş ribâsındaki yasaklılığın aslî değil vesile kabilinden oluşunu ifade eder.

Ayrıca alışveriş ribâsına aslî bir yasak gözü ile bakanlar aynı cins ve kalitedeki malların eşit miktarda birbirleriyle vadeli satımının neden veresiye ribâsı olduğu meselesi ile peşin satımlarda mallarda bulunan el işçiliği, ayar ve kalite farklarının neden dikkate alınmadığına dair makul ve tatmin edici bir gerekçe ortaya koyamamaktadırlar. Hâlbuki ilk mesele hakikatte satım değil karz işlemi olup caiz olmalıdır. Ribevî mallarda bulunan el işçiliği, ayar ve kalite farklarının da peşin satımlarda dikkate alınması gerekmektedir.

Bu bağlamda kaliteden kaynaklı farkların peşin satımlarda dikkate alınabileceğine dair görüşe Hayber hurması ismiyle meşhur hadisle itiraz edilebilir. Bu hadise göre H. Peygamber Sevâd b. Ğaziyye isimli birisini Hayber'e görevli olarak göndermiş o da dönüşte H. Peygamber'e hediye olarak kaliteli hurmalardan getirmiştir. H. Peygamber ona "Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?" diye sormuş, o da "Hayır, Ey Allah'ın elçisi! Biz iki ölçek kalitesiz hurma kaşılığında bir ölçek kaliteli veya üç ölçek kalitesiz hurma kaşılığında iki ölçek kaliteli hurma alırız." şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine H. Peygamber "Böyle yapmayın. Misli misline olsun ya da kalitesiz hurmayı satıp parasıyla kaliteli hurma alın. Mizan böyledir. (لَا تَفْعَلُوا، وَلَكِنْ مِثْلًا بِمِثْلٍ، أَوْ بَيْعُوا هَذَا وَاشْتَرُوا بِثَمَنِهِ مِنْ هَذَا، وَكَذَلِكَ الْمِيزَانُ)⁹⁴ demiştir. Ancak üçüncü bölümde detaylıca izah edeceğimiz üzere konu ile ilgili delillerin çatışmaması adına burada hadisin kaliteli ile kalitesiz hurmaların "vadeli" şekilde satılmasının yasak oluşuna hamledilmesi gerektiği söylenebilir.

⁹² el-Kurtubi, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. V, s. 396

⁹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10: 125 (5885); Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 112; İbn Kayyım, **İ'lâmü'l-Müvekkîn**, c. II, s. 104

⁹⁴ Buhari, **Buyu'**, 34 (2201); Müslim, **Müsâkât**, 18 (94-95)

Bu genel ilişkiden sonra borç ribâsının, alışveriş ribâsının iki kısmı ile olan ilişkisi de incelenmelidir.

1. Borç Ribâsı ile Fazlalık Ribâsı Arasındaki İlişki

Borç ribâsı ile fazlalık ribâsı arasındaki ortak nokta her ikisinde de karşılığı olmayan hakiki bir fazlalığın bulunmasıdır. Aralarındaki fark ise borç ribâsında fazlalık bir vadeye karşılık alınırken, fazlalık ribâsında bulunan ziyâdelik vadenin karşılığı değildir.⁹⁵ Zira fazlalık ribâsı peşin işlemlerde söz konusu olur.

Bir diğer fark fazlalık ribâsı yalnızca ribêvi malların kendi cinsiyle mübâdelesinde söz konusu olurken, borç ribâsının gerçekleşmesi için cins birliği şart değildir. Örneğin altının fazla miktarda altınla peşin satımında cins birliği sebebiyle fazlalık ribâsından bahsedilebilirken, altının gümüş ile peşin satımında cins birliği olmadığından fazlalık ribâsından bahsedilemez. Borç ribâsında ise örneğin karz olarak verilen 10 gram altının geri ödenirken 10 gram altın+200 gram gümüş şeklinde geri ödenmesi şart koşulabilir ve burada cins birliği olmadığı halde borç ribâsı söz konusudur.

Klasik anlayışa göre bir diğer fark da kapsam farkıdır. Borç ribâsı kapsam itibariyle fazlalık ribâsından daha geneldir. Zira borç ribâsı, sebebi ister karz ister satım olsun borca konu olan her tür malda cereyan ederken⁹⁶, fazlalık ribâsı yalnızca satım gibi ivazlı (bedele dayalı) akitlerde ve bu akitlerin içerisinde de mezheplerin belirlemiş olduğu faize konu olan belli mallarda cereyan eder.

Söz gelimi Hanefi ve Hanbeliler’de veznî ve keylî mallarda, Malikiler’de altın, gümüş ve stoklanabilen temel gıda maddelerinde, Şâfiiler’de altın, gümüş ve yiyecek maddelerinde ribâ gerçekleşir. Buna göre 1 top kumaşın, 2 top kumaş karşılığında peşin satımı yukarıdaki illetlerden hiçbirine girmediğinden bu mezheplere göre caizken, 1 top kumaşın karz (tüketim ödücü) olarak verilip 2 top kumaş olarak geri verilmesinin şart koşulması caiz değildir. Zira burada karz olarak verilen malın misli ile geri verilmesi kaidesi ihlal edilmekte ve borç ribâsı söz konusu olmaktadır.

⁹⁵ Refik Yunus el-Mısıri, **Ribe’l-Kurûz ve Edilletu Tahrimihi**, s. 20

⁹⁶ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm el-Endulûsî, **el-Muhallâ bi’l-Âsâr**, thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bendârî, 12 c., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003, c. VII, s. 401.; İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1052

2. Borç Ribâsı ile Veresiye Ribâsı Arasındaki İlişki

Borç ribâsı ile veresiye ribâsı arasındaki ortak nokta her ikisinde de bir vadenin söz konusu olmasıdır. Aralarında ki fark ise borç ribâsında bedelde hakiki olarak bir fazlalık söz konusu olurken örneğin 10 gram altın vade sonunda 11 gram olarak alınırken, veresiye ribâsında bedelde hakiki olarak bir fazlalığın gerçekleşmek zorunda olmadığı söylenmiştir. Örneğin 10 gram altın vadeli olarak yine 10 gram altına satıldığında vade sonunda bedelde hakiki anlamda bir fazlalık olmadığı halde bu yine işlemin peşin olmaması nedeniyle veresiye ribâsı kapsamında görülmüştür.⁹⁷ Buna gerekçe olarak peşin olan işlemlerin iktisadi açıdan vadeli olan işlemlerden daha değerli olduğu zira vadeli işlemlerde borçlunun borcunu ödememesi veya şartlara uymaması gibi riskler bulunduğu ancak peşin işlemlerin bu riskleri barındırmadığı hususu gösterilir.⁹⁸

Burada önemli bir hususa temas etmek yerinde olacaktır. Mezheplerde yaygın kanaate göre 10 gram altının misli olan 10 gram altın karşılığında karz olarak verilmesi caizken, 10 gram altının 10 gram altın karşılığında (aynı ayar da olsa dahi) vadeli satımı veresiye ribâsı görüldüğünden caiz değildir.⁹⁹ Doğrusu aynı ayar da olması durumunda caiz olmayışını anlamak oldukça güçtür. Zira 10 gram altının aynı ayar ve özelliklerde 10 gram karşılığında satılması aslında satım değil, satım lafzıyla yapılmış bir karz işlemidir. Çünkü satım, kâr ve fazlalık elde etmek için yapıldığından satım konusu mallar arasında az da olsa bir fark bulunmalıdır. Tamamıyla aynı özelliklere sahip iki malın mübâdelesinde bir kâr veya fazlalık doğurmayacağından hikmetsiz olup ticarî örf ve akl-ı selim ile bağdaşmaz. Eşyada asıl olan lafza değil manaya itibar olduğundan bu tür bir işlem aslında karz işlemi olup caiz olmalıdır.

Yalnız az da olsa farklı olan malların mübadelesinde örneğin 18 ayar olan 20 gram altının 24 ayar 20 gram altınla, 100 kile ikinci kalite buğdayın 100 kile birinci kalite buğday ile vadeli satımı veresiye ribâsı kapsamına girdiğinden caiz değildir denilebilir. Zira bu şekilde borç (cahiliye) ribâsına giden kapı kapatılmaktadır. Şöyle ki 18 ayar olan 20 gram altının, 24 ayar olan 20 gram altın;100 kilo ikinci kalite

⁹⁷ Bkz. Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 356; eş-Şatibi, **el-Muvâfakat**, c.II, s. 520

⁹⁸ ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmî**, c. IV, s. 673

⁹⁹ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 356, 361, 386

buğdayın, 100 kilo birinci kalite buğday karşılığında karz olarak verilmesi -karzın misli ile geri verilmesi kaidesi ihlal edildiğinden- caiz değildir. Böylece bu tür bir işleme karz yoluyla ulaşamayan bir kimse satım yoluyla ulaşmak isteyebilir. Ancak bu işlem alışverişte nesfe ribâsı kapsamına sokularak bu kapı kapatılmak istenmiştir.

D. Ribânın Terim Anlamı ile İlgili Bazı Teklifler, Değerlendirmesi ve Yeni Bir Tanım Teklifi

Mutlak anlamda ribânın; borç ve alışveriş ribâsı olmak üzere iki kısma ayrılması, alışveriş ribâsında yine kendi içinde fazlalık ve veresiye ribâsı olarak ikiye bölünmesi; bunlara ilaveten alışveriş ribâsının illeti hususunda ortaya konulan görüşlerin çeşitliliği, ribâ mefhumunun girift bir hal almasına ve mutlak anlamda bir ribâ tanımı yapmanın zorluğuna sebebiyet vermektedir.

Fıkıh kitaplarında yapılan ribâ tanımları dikkatlice incelendiğinde aslında bunların mutlak anlamda ribâ tanımları değil, çoğunlukla onun bir kısmı olan alışveriş ribâsı tanımları olduğu görülür. Buna sebep olarak cahiliye döneminde yaygın olan borç ribâsının esasen Müslümanlar tarafından zaten biliniyor olduğu ve ilk defa Hz. Peygamber tarafından ortaya konulan alışveriş ribâsının beyânına odaklanılması gerektiği düşüncesi gösterilebilir. Böylece zaten biliniyor olan borç ribâsı ile birlikte ilk defa ispat edilen alışveriş ribâsı da anlaşılınca mutlak anlamda ribânın mahiyetinin de anlaşılacağı düşünülmüş ve mutlak anlamda ribâ tek bir tanım üzerinden değil, kısımları üzerinden incelenmiştir. Biz de burada mutlak anlamda yapılan bir ribâ teklifini değerlendirecek ve alternatif mutlak ribâ tanımı önerisinde bulunacağız.

1. Ribânın Terim Anlamı ile İlgili Bir Teklif

Mutlak anlamda ribâ tanımının ne olması gerektiğine yönelik yazılan bir makalede fıkıh kitaplarında ribâ ile ilgili yapılan tanımların satım temelli olduğu ifade edilmekte, ribânın kitâbü'l-bey' (satım bölümü) başlığı altında incelenmesi bey' ile karışmasına sebebiyet verdiğinden tenkit edilmekte, kaynaklarda yapılan tanımların ribânın eylemsel yönüne değil hâsılat, fazlalık, sonuç tarafına vurgu yaptığı belirtilmekte ve bunun neticesi olarak özü itibariyle ribâ olan bazı işlemlerin farklı isimler altında uygulamaya konulduğu ifade edilmektedir. Diğer yandan bizim de

geride ilgili başlıklar da zikretmiş olduğumuz çeşitli mezhep bilginlerine ait tanımlar alt alta zikredilip bu tanımlardan ribânın mahiyetinin fukahaca nasıl tasavvur edildiğini net olarak çıkarmanın oldukça güç olduğu belirtilmekte ve fikhî/hukûkî açıdan “*Riba; kendisinde karşılığı bulunmayan fazlalığın şart koşulduğu işlemdir.*” şeklinde bir ribâ tanımı teklif edilmektedir.¹⁰⁰

2. Ribânın Terim Anlamı ile İlgili Teklifin Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Tanım Teklifi

Öncelikle konu ile ilgili makale dikkatlice incelendiğinde yazarın borç ve alışveriş ribâsını kapsayacak şekilde mutlak anlamda bir ribâ tanımı arayışı içerisinde olduğu ve eleştirilerini bu zaviyeden serdettiği görülür. Ancak bunun için konunun mutlak ribânın tanımı üzerinden ele alınması gerekirken bu yapılmamakta ve ribânın bir kısmı olan alışveriş ribâsı tanımları üzerinden konunun işlendiği dikkatlerden kaçmaktadır. Makalede zikredilen ve bizim de geride ilgili başlıklarda yer verdiğimiz Adeî, İbn Kudâme, Semerkandi, Serahsi, Zekeriyya el-Ensâri vb. çeşitli mezhep mensubu âlimler tarafından yapılan ribâ tanımlarının tamamı alışveriş ribâsı tanımları olup borç ribâsı ile bir ilgileri söz konusu değildir. Zira Hanefî bilginlerinin tariflerinde zikredilen ‘şer’i ölçek’ kaydının keylî ve veznî mallar olarak, Şafîî bilginlerin tariflerinde yer alan ‘özel bedel’ kaydının altın, gümüş ve gıda maddeleri olarak ve Hanbelî bilginlerinin tariflerinde yer alan ‘özel bir takım eşya’ kaydının da keylî ve veznî mallar olarak tefsir edilmesi bu iddiamızı destekler niteliktedir.¹⁰¹ Çünkü borç ribâsı mezkûr kayıtlar ile kayıtlanmayıp borca konu olan tüm mallarda söz konusu olur. Dolayısıyla söz konusu tanımlar borç ve alışveriş ribâsını içerisine alacak şekilde mutlak ribâ tanımları değil yalnızca alışveriş ribâsı tanımları olduğundan alım-satım temelli olması tabii karşılanabilir. Diğer yandan ribâ’nın, kitâbü’l-bey’ (satım bölümü) başlığı altında incelenmesi ribâ akdinin fasit bir şart içermesi nedeniyledir ve fasit şartlar konusu da genellikle kitâbü’l-bey’ başlığı altında incelenir.¹⁰²

¹⁰⁰ Servet Bayındır, “**Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi**”, İlahiyat Akademi Dergisi, (13), Haziran 2021, s.17-18, 23-26; (الربا: هي المعاملة التي يشترط فيها الفضل الخالي عن العوض)

¹⁰¹ Sadrüşşeria, **Şerhu’l-Vikâye**, c. II, s. 53; Muhammed ez-Zuhayli, **El-Mu’tamed fil’l-Fıkhi’s-Şafîi**, c. III, s.104; el-Behûtî, **Şerhu Muntehâ’l-İrâdât**, c. II, s. 64.

¹⁰² Bkz. İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1047; el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, c. VII, s. 46

Fıkıh kaynaklarında yapılan ribâ tanımlarının ribânın eylemsel yönüne değil de hâsılat, fazlalık, sonuç tarafına vurgu yapmasından hareketle kimileri tarafından özü itibariyle ribâ olan bazı işlemlerin farklı isimler altında uygulamaya konulup meşrulaştırılmaya çalışıldığı tespiti şüphesiz yerinde ve önemli bir tespittir. Ancak burada istismarın asıl müsebbibi söz konusu tarifler olmayıp, fıkha/hukuka kendince birtakım masum kılıflar giydirmeye çalışan art niyetli kimselerdir. Fıkıh/hukuk yapısı itibariyle sözleşmeleri birbirinden ayırma adına birtakım formlar/şablonlar ortaya koymak mecburiyetindedir. Sınırları birtakım form ve şablonlar ile belirlenmiş bir sözleşmenin de kötü niyetli kimseler tarafından istismarı her daim mümkündür. Örneğin zekâtın vücut sebebi malın nisab miktarına ulaşması, şartı da nisaba ulaşan bu malın üzerinden bir kameri yılın (havelân-ı havl) geçmesidir. Nasıl ki zekâtın farz oluş şartlarından olan ‘malın üzerinden bir kameri yılın geçmesi (havelân-ı havl)’ şartı kötü niyetli kimseler tarafından istismara açık bir husus olduğu halde burada istismara gerekçe olarak bu şartı ihdâs eden nasslar gösterilemez ise aynı şekilde ribâyı farklı isimler altında meşrulaştırmaya çalışıp bu hususu istismar edenlere gerekçe olarak kaynaklarda yer alan ribâ tariflerinin gösterilmesi isabetli olmayacaktır.

Diğer yandan makalede teklif edilen “*Riba; kendisinde karşılığı bulunmayan fazlalığın şart koşulduğu işlemdir.*” şeklindeki fikhî/hukukî ribâ tanımı fazlalık faizi eksensiz olması ve veresiye faizini içermemesi sebebiyle eleştirilebilir. Örneğin altının, altın veya gümüş ile doların, euro veya lira ile vadeli satımı veresiye faizi olduğu halde teklif edilen tanımda buna mâni bir husus gözükmemektedir.

Bu söylenenlere ek olarak ribâyı mutlak olarak tanımlayan fıkıh kaynağı oldukça azdır. Ribâyı mutlak olarak tanımlayanlardan biri Hanefî alim İbnü'l-Hümâm olup şu şekilde tanım yapmaktadır:

الربا: الزائد في القرض والسلف على المدفوع والزائد في بيع الأموال الربوية عند بيع بعضها بجنسه
“*Riba: Karz ve vadeli satımda ödenecek miktar üzerine koyulan fazlalık veya aynı cins ribevî malların birbirleri ile satımında gerçekleşen fazlalıktır.*”¹⁰³

¹⁰³ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 3

İbnü'l-Hümâm'ın mutlak ribâ ile ilgili bu tanımı maksadı ifade etmesi bakımında oldukça yararlı olmasına rağmen daha kapsamlı ve daha teknik bir tanım yapılabileceğine dair düşüncemiz ve mutlak ribâ ile ilgili tanımların azlığı bizi bir tarif yapmaya sevk etmiştir. Mutlak ribâ ile ilgili şöyle bir tanım yapılabilir:

Ribâ: Zimmette sabit olan bir borç karşılığında veya misli malların kendi cinsleri ile değişiminde şart koşulan ve karşılığı olmayan hakiki veya hükmi fazlalıktır.

الربا: هو فضل حقيقي أو حكمي خال عن عوض مشروط في مقابلة دين ثبت في الذمة أو في مبادلة الأموال المثلثة بجنسها.

Böylece mutlak ribâ ile ilgili bu tanım hem borç ve alışveriş ribâsını hem de alışveriş ribâsının kısımları olan fazlalık ve veresiye ribâsını içerisine almaktadır. Tanımda kendisinden şer'i ölçek (keyil ve vezin), depolanabilir temel gıda maddesi (iktiyat-iddihar) veya yenilebilir şeyler (tu'm) gibi birtakım illetler kastedilen 'ribevî mallar' kaydı yerine 'misli mallar' demeyi tercih ettik. Zira ikinci bölümde açıklayacağımız üzere alışveriş ribâsında illetin misli mallar olduğu görüşünü tercih ediyoruz.

II. RİBÂ'NIN MÜCMELLİĞİ MESELESİ

Ribânın mahiyetinin ne olduğuna yönelik tartışmalar “Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır” (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا) ¹⁰⁴ ayetinde geçen bey'(satım) ve ribâ(faiz) kelimelerinin usûlî açıdan mücmel olup olmadığı hususunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Öyle ki Mâliki âlimi Ebubekir İbnü'l-Arabi (543/1148) bu ayetin çoğu kimse için karmaşık ve anlaşılması güç hale geldiğini söyler. ¹⁰⁵ Mücmel “sözün sahibi(mücmil) tarafından bir açıklama yapılmadan kendisinden kastedilen mananın anlaşılacağı lafız” demektir. ¹⁰⁶ Bu başlık altında bu tartışmalara temas edilecektir.

¹⁰⁴ Bakara, 2/275

¹⁰⁵ Ebubekir Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, yay. haz. Muhammed Abdulkâdir Atâ, 4 c., 3. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003, c. I, s. 320.

¹⁰⁶ Ebubekir Muhammed b. Ahmet b. Ebu Sehl es-Serahsi, **Usûlü's-Serahsi**, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgani, 2c., 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005, c. I, s: 168

A. Ayette Geçen Bey' Kelimesi Etrafındaki Tartışmalar

Hanbelî âlimi Kâdî Ebû Ya'la', Fahrettin er-Râzi ve Şafii mezhebinde mercuh bir görüşe göre ayette geçen bey' kelimesi mücmeldir.¹⁰⁷ Cessâs ve Fahrettin Râzi tarafından bu görüş bizzat İmam Şâfî'ye isnad edilmişse de bu doğru değildir.¹⁰⁸ Zira İmam Şâfî, bey' lafzının usulî açıdan her ne kadar mücmel olabilme ihtimalini dile getirirse de bey' lafzının âmm olduğu görüşünü tercih ettiğini bizzat kendisi ifade etmiştir.¹⁰⁹

Bu görüş sahiplerine göre ayette yasaklanan ribâ kelimesinin sözlükte mutlak olarak her türlü fazlalık anlamına gelmesi, tüm satım sözleşmelerinin de fazlalık(kâr) elde etme amacıyla yapılması hangi fazlalığın helal hangisinin haram olduğunun karışmasına sebep olur.¹¹⁰ Başka bir ifade ile ayetin ilk kısmı bütün satımlara izin verirken, ikinci kısmı tümünü yasaklar.¹¹¹ Bu bilinmezlik Hz. Peygamber tarafından beyân edilmeden ortadan kalkamayacağına göre bey' kelimesi mücmeldir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre ise ayette geçen bey' kelimesi mücmel değildir.¹¹² Dilde manası bilinen, "rıza dayalı icab ve kabul yoluyla bir malın başka bir mal ile temliki" şeklinde tarif edilen,¹¹³ başındaki lam-ı tarif cins için olan ve umum ifade eden bir lafızdır.¹¹⁴ Dolayısıyla ayet bir delil ile tahsis edilmediği sürece bey' olarak nitelenebilecek her akdin caiz olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵

¹⁰⁷ Ebû Ya'la Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef b. El-Ferrâ, **el-Udde fî Usulî'l-Fıkıh**, thk. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mübâraki, 5 c., 2. bs, y.y., c. I, s. 148; Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin Fahrettin er-Râzi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, 32 c., Dâru'l-Fikr, 1981, c. VII, s. 100; Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî, **el-Lüma' fî Usulî'l-Fıkıh**, 2. bs, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, s. 50; Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî, **et-Tabsira fî Usulî'l-Fıkıh**, thk. Muhammed Hasan Heyto, Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 1980, s. 200; Ebu'l-Hasen İmâdüddin Ali b. Muhammed b. Ali İlkiya el-Herrâsî, **Ahkâmü'l-Kur'an**, thk. Musa Muhammed Ali- İzzet Atiyye, 2 c., 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. I, s. 233

¹⁰⁸ el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an**, c. II, s. 189; er-Râzi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. VII, s. 100

¹⁰⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfî, **el-Ümm**, thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, 11 c., Dâru'l-Vefâ, 2001, c. IV, s. 5; en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 170, 173

¹¹⁰ Şîrâzî, **el-Lüma'**, s. 50; Şîrâzî, **et-Tabsira**, s. 200

¹¹¹ er-Râzi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. VII, s. 100

¹¹² el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an**, c. II, s. 189; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'an**, c. I, s. 320-321; Şîrâzî, **et-Tabsira**, s. 200; el-Kurtubi, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, c. IV, s. 394; Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisi, **Ravzatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir**, yay. haz. Muhammed Mirâmi, Beyrut, Lübnan, 2012, s. 221

¹¹³ el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an**, c. II, s. 189

¹¹⁴ el-Kurtubi, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, c. IV, s. 394

¹¹⁵ eş-Şâfî, **el-Ümm**, c. IV, s. 5; Şîrâzî, **el-Lüma'**, s. 50; Şîrâzî, **et-Tabsira**, s. 200; el-Kurtubi, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, c. IV, s. 394

Ayette geçen ribâ sözcüğünden kasıt ise lügat anlamı olan mutlak fazlalık olmayıp örf-î hakikat olan anlamıdır ki bu da Cahiliye döneminde yaygın olan borç ribâsından kaynaklı fazlalıktır.¹¹⁶ Kelimenin başında bulunan lam-ı tarifte ahid anlamı taşır¹¹⁷ ve buna göre ayet cahiliyye döneminde ma'hud olan (bilinen) ribânın haram kılındığından bahsetmektedir. Dolayısıyla burada ribâ kelimesinde bir icmallik olmadığı gibi bey' kelimesinde bir icmallik söz konusu değildir.

Bazı araştırmacılar bey' lafzı ile ilgili olan bu tartışmayı aşağıda gelecek olan ribâ lafzı ile ilgili olan tartışmayla karıştırmışlar, Fahrettin Razi'nin yukarıda zikrettiğimiz bey' lafzı ile ilgili sehven İmam Şâfi'ye isnat edip tercih ettiği mücmellik görüşü hakkındaki sözlerini ribâ lafzı ile ilgili zannetmişler ve bunun üzerinden bilhassa Şafiilerin ribâ lafzının mücmel olduğunu söylediklerini iddia etmişlerdir.¹¹⁸ Hâlbuki hemen alt başlıkta anlatıldığı üzere ribâ lafzının mücmel oluşu Şafi mezhebinde yalnızca bir vecih olup, onun mücmelliğini asıl savunanlar Hanefi ulemasıdır.

B. Ayette Geçen Ribâ Sözcüğü Etrafındaki Tartışmalar

İslam âlimleri arasında yukarıdaki tartışmaya benzer bir tartışmada ribâ kelimesi etrafında yaşanmıştır. Başta Hanefi bilginleri olmak üzere İbn Rüşt el-Cedd gibi bazı Maliki âlimleri ile Şafî mezhebinden bir veche göre ayette geçen ribâ kelimesi mücmeldir.¹¹⁹

Ribâ kelimesine mücmel denilmek suretiyle ilgili ayetin Hz. Peygamber tarafından beyân edilinceye kadar -cahiliyye ribâsı dâhil- ondan hiçbir şey anlaşılamadığı gibi yanlış bir düşüncenin önüne geçmek adına burada ribânın mücmel olmasından neyin kastedildiği hususu üzerinde durmak istiyoruz. Hanefi bilginleri bunu şu şekilde izah etmektedirler:

¹¹⁶ Tâhir b. Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. III, s. 90

¹¹⁷ el-Kurtubi, **el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an**, c. IV, s. 395

¹¹⁸ Abdülaziz Bayındır, **"İslam'da Faiz Mefhumu ve Unsurları"**, Para, Faiz ve İslam, İSAV, İstanbul, 1987, s:123; Selim Çimen **"İslam Hukukunda Faizin İleti ile İlgili İhtilaflar"**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2010, s.61-62

¹¹⁹ el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an**, c. II, s. 189; Serahsi, **Usûlü's-Serahsi**, c. I, s: 168; Alaaddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahru'l-İslam el-Pezdevî**, 4 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012, c. I, s. 86; İbn Rüşt, **el-Mukaddimât ve'l-Mumehhidât**, c. II, s. 12; en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 487

Sözlükte ‘mutlak fazlalık’ anlamına gelen ribâ kelimesi şer’i bir isim olarak bu anlamda olmayıp ‘özel bir fazlalık’ anlamında kullanılır. Zira “*Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır*” (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا)¹²⁰ ayetinde ribâ kelimesi sözlükteki anlamına göre anlaşılırsa satımdan kaynaklı olsa dahi bütün fazlalıklar haram olacaktır. Fakat bu çıkarım satıma izin veren ayetin ilk kısmı ile çelişeceğinden burada ribâdan mutlak fazlalık değil özel bir fazlalık kastedildiği sonucu ortaya çıkar.¹²¹ Bu özel fazlalık olan şer’i ribâ cins bir isim olup biri karzdan kaynaklı (cahiliye ribâsı) diğeri de satımdan kaynaklı iki türü bulunmakta ve ayet şer’i anlamda olan bu iki ribâ türünü de yasaklamaktadır.¹²²

Şöyle ki şer’i ribânın bir türü olan cahiliye ribâsı zaten muhatapları tarafından bilindiğinden ayetin kapsamına harici bir beyân olmadan girmektedir. Şer’î ribânın diğer türü olan ve ayetin siyakı ve bağlamından anlaşılan satım ribâsının ne olduğu ise Hz. Peygamber tarafından beyân edilmeden bilinemeyeceğine göre ayet bu nokta da mücmel kalmaktadır. Hz. Peygamber’in altı sınıf madde ile ilgili hadisleri ribânın bu noktadaki mücmelliğini kaldırmakta ve ribâ lafzı altı sınıf malda müfesser hale gelmektedir. Altı sınıf dışındaki mallarda ise Şâri’ tarafından bir beyan gelmediğinden mücmellik devam etmekte fakat bu mücmellik mahza mücmellik olmadığından artık ictihad yolu ile bilinebilir bir duruma gelmekte ve ayetin altı sınıf mal dışında kalan mallardaki kapalılığı müşkil hale gelmektedir. Şâri’nin altı sınıf maddede ribâyı neden yasakladığı ile ilgili bir illet ortaya konduktan sonra müşkil kapalılık seviyesinde olan ribâ lafzı müevvel hale gelmektedir.¹²³

Ribâ kelimesinin mücmel olduğunu ifade edenler ayrıca Ömer b. Hattab’a isnat edilen “*Faiz ayeti en son inen ayaettir. Hz. Peygamber onu bize tam olarak tefsir edemedi ruhunu teslim etti. Faizi de faiz şüphesini de terkedin.*”¹²⁴ şeklindeki sözü de delil getirmektedirler.¹²⁵ Buna göre Arap dilini iyi bilen biri olarak Ömer b. Hattab ayetteki ribâ kelimesini sırf dil bilgisi ile bilmesi mümkün olsaydı bunu bilir

¹²⁰ Bakara, 2/275

¹²¹ Serahsi, **Usûlü’s-Serahsi**, c. I, s: 168

¹²² el-Cessâs, **Ahkâmu’l-Kur’an**, c. II, s. 184; Abdulaziz el-Buhâri, **Keşfu’l-Esrâr**, c. I, s. 87

¹²³ Abdulaziz el-Buhâri, **Keşfu’l-Esrâr**, c. I, s. 87

¹²⁴ İbn Mâce, Sünen, **Ticârât**, 58, (2276)

¹²⁵ Ahmet b. Ali Ebûbekir er-Râzi el-Cessâs, **el-Fusûl fi’l-Usûl**, yay. haz. Muhammed Muhammed Tamir, 2 c. , 2. bs. , Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010, c. I, s. 21-22; İbn Rüşd, **el-Mukaddimât ve’l-Mumehhidât**, c. II, s. 12

ve böyle bir cümle sarf etmezdi. Hz. Ömer'in böylesi bir durumda bu şekilde bir cümle kullanmış olması ribânın şer'i manada mücmel olduğunu gösterir.¹²⁶

Hanefi âlimlerin açıklamalarından anlaşılan ayette zikredilen şer'i manadaki ribânın nisbî bir mücmel olduğu başka bir ifade ile mücmelliğin şer'i ribayı oluşturan iki unsurdan biri olan satım ribâsında olduğudur. Şer'i manada ki ribânın diğer unsuru olan ve muhatapları tarafından bilinen Cahiliye ribâsında ise herhangi bir mücmelliğin olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Hanefi âlimlerinin ayette yer alan ribâ lafzı ile ilgili karmaşık ve anlaşılması güç bu açıklamalarına katılmadığımızı ifade etmek istiyoruz. Zira Kur'an'ı Kerim'de yasaklanan ribâ cins bir isim olmayıp belli bir manayı (ma'hud) ifade etmektedir ki bu da cahiliye ribâsı diye isimlendirilen örf-i hakikat anlamıdır.¹²⁷ Ribâ kelimesinin başında bulunan lam-ı tarifte ahid anlamı taşır¹²⁸ ve buna göre ayet cahiliye döneminde ma'hud olan (bilinen) ribânın haram kılındığından bahsetmektedir.¹²⁹

Diğer yandan “Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden arta kalanı bırakın.” (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ) ayeti ile “Ey İman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz”¹³⁰ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ)¹³¹ ayeti Kur'an'da yasaklanan ribânın borç (cahiliye) ribâsı olduğunun açık bir delilidir. Zira bu ayetlerde zikredilen ‘katlanma’ ve ‘arta kalma’ vasıfları borç (cahiliye) ribâsında söz konusu olur. Dolayısıyla “Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır”¹³² ayetinde zikredilen ribânın satım ribâsı ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Satım ribâsı Sünnetle sabit olmuş bir ribâ türü olup, Kur'an'da haram kılınan cahiliye ribâsına ilhak edilmiştir.¹³³ Nitekim Cessâs'ın “Araplar altına karşılık altının, gümüşe karşılık gümüşün vadeli satımının ribâ olduğunu bilmemekteydiler. Hâlbuki bu şeriatte ribâdır.”¹³⁴ sözü Kur'an'ın yasakladığı cahiliye ribâsı üzerine Hz.

¹²⁶ el-Cessâs, **el-Fusûl fi'l-Usûl**, c. I, s. 21-22

¹²⁷ Tâhir b. Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. III, s. 90

¹²⁸ el-Kurtubi, **el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an**, c. IV, s. 396

¹²⁹ Ebu Zehra, **Buhûs fi'r-Ribâ**, s. 17

¹³⁰ Âl-i İmrân, 3/130

¹³¹ Bakara, 2/278

¹³² Bakara, 2/275

¹³³ Bkz. en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 488; eş-Şatibi, **el-Muvâfakat**, c. IV, s. 380; Ebu Zehra, **Buhûs fi'r-Ribâ**, s. 19-20

¹³⁴ el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an**, c. II, s. 183; İlkiya el-Herrâsî, **Ahkâmü'l-Kur'an**, c. I, s. 233

Peygamber tarafından bir ilhak yapıldığını ifade etmektedir. Ayrıca altı sınıf mal ile ilgili hadisler ayette zikredilen bey'(satım) kelimesinde bulunan umumî manayı da tahsis etmektedir.

Hiz. Ömer'e isnad edilen söze gelinecek olursa bu sözden maksadın altı sınıf eşya dışında hangi mallarda faiz cereyan edeceği hususunda var olan kapalılık olduğu söylenebilir. Zira Hiz. Ömer'in, Hiz. Peygamber'in veda haccında Kur'an'ı te'kid bağlamında söylediği *"Cahiliye faizi kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım faiz de bizim faizimiz olan Abdulmuttalib'in oğlu Abbas'ın faizidir."*¹³⁵ hadisinde geçen Cahiliye ribâsını bilmesi ve altı sınıf malda cereyan eden satım ribâsından da haberdar olması ribânın onun nezdinde mutlak manada mücmel olmadığını gösterir.¹³⁶ Bu durum Ömer b. Hattab'ın yukarıdaki sözüyle altı sınıf mal dışında hangi mallarda faizin gerçekleşeceği ile ilgili bir kapalılığı kastettiğini gösterir. Dolayısıyla Ömer b. Hattab'ın bu sözüne dayanarak ayette geçen ribâ kelimesinin mücmel olduğunu söylemek de pek mümkün görünmemektedir.

III. İSLAM'DA RİBÂNIN SÜBÛTU

A. Borç Ribâsının Sübûtu

İslam vahyinin indiği dönemde yaygın olarak bilinen borç ribâsı Kur'an ve Sünnet nassları ile sarıh bir şekilde sabit olduğundan varlığı ve yasak oluşu hususunda İslam âlimleri ittifak halindedir.¹³⁷ Kur'an'da *"Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır"*¹³⁸, *"Ey İman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden arta kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Resulüne karşı savaş açtığınızı bilin. Eğer tövbe ederseniz artık anaparanız sizindir. Böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olursunuz."*¹³⁹ meâlindeki ayetler; Hiz. Peygamber'in veda haccında *"Cahiliye faizi kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım faiz de bizim faizimiz olan Abdulmuttalib'in oğlu Abbas'ın faizidir."*¹⁴⁰ şeklindeki sözleri hep hususu ifade

¹³⁵ Müslim, **Hac**, 15 (247)

¹³⁶ İbn Rüşd, **el-Mukaddimât ve'l-Mumehhidât**, c. II, s. 12

¹³⁷ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1052; ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî**, c. IV, s. 669

¹³⁸ Bakara, 2/275

¹³⁹ Bakara, 2/278-279

¹⁴⁰ Müslim, **Hac**, 15 (247)

etmekte, borç ribâsının sübûtu ile ilgili ortaya çıkması muhtemel şüphelere kapıları sonuna dek kapatmaktadır.

İslam âlimlerinin tarihte ve günümüzde tartıştıkları dâru'l-harp'te faiz; devlet ile vatandaş, köle ile efendi, baba ile oğul, karı ile koca arasında faiz, üretim ile tüketim kredisinde faiz, basit ve bileşik faiz gibi tartışmalar borç ribâsının aslına ve varlığına yönelik tartışmalar değil kapsamına yönelik tartışmalardır. Söz gelimi birincisi toprak ve ülke, ikincisi bağımsız mali zimmete sahip olma, üçüncüsü sektör ve nihayet dördüncüsü de yasak ribânın tanımına yönelik tartışmalardır.

B. Alışveriş Ribâsının Sübûtu

İslâm âlimlerinin çoğunluğu alışveriş ribâsının her iki kısmıyla (fazlalık-veresiye ribâsı) var ve sabit olduğu hususunda ittifak halindedir.¹⁴¹ Hz. Peygamber'in;

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، سَوَاءً بِسَوَاءٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ، فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ، إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ.

*“Altını altınla, gümüşü gümüşle, buğdayı buğdayla, arpayı arpayla, hurmayı hurmayla, tuzu tuzla misli misline, eşit ve peşin olarak satınız. Bu sınıfların değişmesi durumunda ise peşin olması kaydıyla dilediğiniz şekilde satabilirsiniz.”*¹⁴² şeklindeki hadisleri buna gerekçe olarak gösterilir.

Diğer yandan borç ribâsı ile ilgili delillerin sübût ve delâlet açısından kat'iliğinin alışveriş ribâsında görülememesi ilk dönemlerde alışveriş ribâsının bazı kısımlarının varlığına yönelik birtakım itirazlara sebep olmuştur. Başını İbn Abbas'ın çektiği bir grub âlim fazlalık ribâsı ile ilgili aykırı birtakım düşünceler ortaya koymuştur. Bu âlimlerin alışveriş ribâsının diğer kısmı olan veresiye ribâsı hakkındaki görüşleri ise kaynaklarda yeterince net değildir. Örneğin altının gümüş, buğdayın arpa ile vadeli satımı vb. işlemlerin İbn Abbas ve takipçilerine göre yasak olup-olmadığı ile ilgili net bir bilgiye ulaşamadığımızı ifade etmek isteriz. Dolayısıyla burada fazlalık ribâsı ilgili yapılan tartışmalara gerekçeleriyle beraber temas edilecektir.

¹⁴¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1053; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 52; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, c. IV, s. 673

¹⁴² Müslim, *Müsâkât*, 22 (81)

a. Fazlalık Ribâsını İnkâr Edenler ve Gerekçeleri

1. Fazlalık Ribâsını İnkâr Edenler

Kaynaklarda ilk dönemlerde tarih boyunca İslam âlimlerinin kahir ekseriyetinin görüşüne muhalif olarak Sahabîlerden başını Abdullah b. Abbas'ın çektiği Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Ömer, Muaviye b. Ebu Süfyan, Abdullah b. Zübeyr, Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Erkam ve Berâ b. Azib; Tabîundan Ata b. Ebî Rabah, Said b. Cübeyr, Urve b. Zübeyr ve İkrime gibi bazı Fakihlerin fazlalık ribâsını inkâr ettikleri nakledilmektedir.¹⁴³ Bu görüşe göre örneğin 10 gram altının 12 gram altınla peşin satımı ribâ kapsamına girmemektedir. Tâhir b. Âşur'da bu görüşü tercih ettiğini ifade eder.¹⁴⁴

Bu görüş İbn Abbas'a nispetle meşhur olmasından dolayı¹⁴⁵ mesele onun üzerinden incelenmiş ve görüşünden dönüp dönmediği ihtilaf konusu olmuştur.¹⁴⁶ İbn Abbas'ın bu görüşü daha sonradan kerih gördüğüne yönelik Sahih-i Müslim'de geçen bilgi¹⁴⁷ ile Tirmizi'de 'İbn Abbas'ın bu görüşten caydığına yönelik rivayet',¹⁴⁸ yanında; Ebu Salih'in "*İbn Abbas ile vefat edinceye kadar dostluk ettim. Allah'a and olsun sarf ile ilgili görüşünden vazgeçmedi*" şeklindeki sözü ve İbn Abbas'a oldukça yakın birisi olan Said b. Cübeyr'in "*İbn Abbas'a ölmeden 20 gün önce sarf hakkında soru sordum. Bir beis görmez ve izin verirdi.*" şeklindeki sözü onun ölünceye kadar bu görüşü benimsediğini ifade etmektedir.¹⁴⁹

Doğrusu İslam ilim tarihindeki mümtaz konumu sebebiyle bu görüşe şöhret bulduran İbn Abbas'ın bu husustaki son kanaatinin ne olduğunu kesin olarak

¹⁴³ İbn Hazm, **el-Muhallâ bi'l-Âsâr**, c. VII, s. 436-438; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmet Abdulmevcut, 19 c., Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 1999, c. V, s. 76; Muhyiddin Ebu Zekerîyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, **el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc**, thk. Muvaffak Mer'i, 18 c., Dîmeşk, Dâru'l-Feyhâ, 2010, C. XI, s. 17,19,26; es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 25; Ahmed b. Abdülhalim b. Abdüsselam İbn Teymiye, **Raf'ul-Melâm an Eimet'il-A'lâm**, yay. haz. Muhammed Talha Bilal, Mekke, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2012, s. 80; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1053; ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmî**, c. IV, s. 673

¹⁴⁴ Tâhir b. Âşur, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. III, s. 89

¹⁴⁵ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 52

¹⁴⁶ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 31

¹⁴⁷ Müslim, **Müsâkât**, 22, (100)

¹⁴⁸ Tirmizi, **Buyu'**, 24 (1241)

¹⁴⁹ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 52; Ebubekir Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî, **el-Musannef**, thk. Habiburrahman el-A'zâmî, 11 c., Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1972, c. VIII, s. 119

söylemek oldukça zor olsa da bize göre görüşünden dönmediği kanaati ağır basmaktadır.

Zira varlığı kat'i olarak bilinen bir hususun yok olması için yok edici delilin, en azından var edici delil kadar kat'i olmasının gerekmesi; İbn Abbas'ın evveleminde bu görüşte olduğunun herkesçe kabul edilmesine rağmen sonradan bundan döndüğü hususunda bir ihtilafın var oluşu, İbn Abbas'ın görüşünden dönmediğini ifade eden rivayetlerin hayatının son günleri ile ilgili olduğundan bu görüş üzere vefat etmesinin kuvvetle muhtemel olması ve Mekke ekolüne mensup takipçilerinin bu görüşü devam ettirmesi onun görüşünde sabit kaldığını ifade eder.

Ancak diğer yandan Müslim'de geçen rivayetlere göre fazlalık ribâsı hadislerinin ravilerinden biri olan Ebu Said el-Hudrî'nin İbn Abbas ile görüşmesi ve kendisine bu görüşünü bizzat Hz. Peygamber'den mi duyduğunu yoksa Allah'ın kitabından mı çıkardığını sorması; İbn Abbas'ın da bunu Hz. Peygamber'den bizzat duymadığını, Allah'ın kitabından da çıkarmadığını ama Usame b. Zeyd'in kendisine Hz. Peygamber'in “*Ribâ yalnızca nesîede olur*” dediğini söylemesi¹⁵⁰, devamında “*Ebu's-Sahbâ'nın (daha sonra) Mekke'de bu hususu İbn Abbas'a sorduğu ve İbn Abbas'ın da bunu kerih gördüğü*”¹⁵¹ başka bir rivayete göre “*Evet, bu bana ait bir re'y idi ve bundan döndüm. Zira Ebu Said, Rasûlullah'tan sarfı yasaklayan haberler rivayet ediyor.*”¹⁵² demesi bir ihtimal olarak onun görüşünden dönmüş olabileceğini ifade eder.

Netice olarak Ali el-Karî'nin, İsbîcâbî'den naklen “*İslam âlimleri borç (nesâ) ribasını inkâr edenin İslam dairesinden çıkacağı hususunda ittifak etmişler, fazlalık ribâsını inkâr edenin durumunda ise -İbn Abbas'ın yalnızca nesîe(borç) ribasının var olduğuna dair görüşü sebebiyle- ihtilaf etmişlerdir.*”¹⁵³ şeklindeki sözleri İslam âlimlerinin, İbn Abbas'ın bu görüşten kesin bir şekilde döndüğü hususuna her daim ihtiyatla yaklaştıklarını ifade eder.

¹⁵⁰ Müslim, **Müsâkât**, 22 (101-102)

¹⁵¹ Müslim, **Müsâkât**, 22 (100)

¹⁵² İbn Mâce, Sünen, **Ticârât**, 49, (2258)

¹⁵³ Ali el-Kârî, **Fethu bâbî'l-İnâye**, c. II, s. 356

Yukarıda ismi zikredilen diğer sahabilerinde görüşünden dönüp dönmediği ile ilgili İbn Abbas’a benzer ihtilaflar var olmakla birlikte kaynaklarda tabiin fakihlerinin bu görüşten döndüklerine dair bir tartışmaya rastlayamadık.

2. Fazlalık Ribâsını İnkâr Edenlerin Gerekçeleri

Fazlalık ribâsını inkâr edenler Hz. Peygamber’den bu hususta değişik lafızlarla rivayet edilen fakat manaları birbirine yakın olan hadislerle istidlal etmişlerdir. Fahrettin Râzi ise İbn Abbas’ın Bakara suresi 275. Ayetiyle de istidlal ettiğini söylemektedir.¹⁵⁴ Bu gerekçeleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Fahrettin Râzi, “İbn Abbas’a göre “*Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır*”¹⁵⁵ ayetinde geçen bey’ kelimesinin -peşin bir dirhemle (gümüşle) iki dirhem (gümüşün) satımını yani fazlalık ribâsını da içine alacak şekilde- âmm bir lafız olduğunu, ribâ kelimesinin ise cahiliyye döneminde yaygın olan nesîe(borç) ribasına mahsus olan bir lafız olduğundan fazlalık ribâsını kapsayamayacağını; fazlalık ribası ile ilgili gelen rivayetlerinde âhad haberler olduğundan, bunlarla Kur’an’ın zahirinin tahsis edilemeyeceğini ve bu yöntemin İbn Abbas’ın yöntemi olduğunu” söylemektedir.¹⁵⁶

2. Hz. Peygamber “*Ribâ ancak vâdeli işlemde olur. (إنما الربا في النسيئة)*”¹⁵⁷, “*Nesîe ribâsından başka ribâ yoktur. (لا ربا إلا في النسيئة)*” buyurmuştur.¹⁵⁸ Bu hadisler İslam’da fazlalık ribâsının olmadığını ifade etmektedir.

b. Fazlalık Ribâsını İspat Edenler ve Gerekçeleri

1. Fazlalık Ribâsını İspat Edenler

İslam Fıkıh tarihinde -ilk dönemde İbn Abbas ve takipçilerinin itirazı istisna tutulacak olursa- fazlalık ribâsını inkâr eden bir ekol bilinmemekte ve fazlalık ribâsının varlığı ittifak edilen konular içerisinde sayılmaktadır.¹⁵⁹

¹⁵⁴ er-Râzi, **Mefâtîhu’l-Ğayb**, c. VII, s. 93

¹⁵⁵ Bakara, 2/275

¹⁵⁶ er-Râzi, **Mefâtîhu’l-Ğayb**, c. VII, s. 93

¹⁵⁷ Müslim, **Müsâkât**, 22 (102)

¹⁵⁸ Buhari, **Buyu’**, 34 (2179)

¹⁵⁹ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1053; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 52; ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî**, c. IV, s. 673

Bu ittifaka rağmen fazlalık ribâsını ispat eden Sünnet delilinin, Kur'an üzerine bir ziyadede bulunduğu (ziyâde ale'n-nass) ve bu tür bir ziyade uygulamasını kabul etmeyen Hanefilerin fazlalık ribâsını nasıl kabul ettiği sorusu akla gelebilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Hanefilerde haberler mütevatir, meşhur ve âhâd olmak üzere üç kısma ayrılır ve Hanefiler mütevatir ve meşhur haberler ile nasslar üzerine ziyadeyi kabul ederler.¹⁶⁰ Haber-i âhâd ile Kur'an'a yapılan ziyadeleri ise nesih kabul ettiklerinden ve haber-i vâhidle neshi caiz görmediklerinden onunla Kur'an üzerine ziyadeyi de caiz görmezler.¹⁶¹ Fazlalık ribâsını ortaya koyan haberler en azından meşhur kısmından olduğundan¹⁶² bu tür haberlerle Kur'an üzerine ziyade de bulunmak caizdir.¹⁶³

Aslında Hanefiler konuya bundan ziyade geride de açıklandığı üzere daha farklı bir pencereden yaklaşmaktadır. Onlar çoğunlukla “*Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır*”¹⁶⁴ ayetinde bulunan ‘ribâ’ kelimesinin mücmel olduğunu ve Hz. Peygamber’inde bunu beyân ettiğini ifade ederler.¹⁶⁵ Mücmel lafızların beyânı, sübûtu zanni olan haber-i ahâd gibi deliller ile de caizdir.¹⁶⁶

2. Fazlalık Ribâsını İspat Edenlerin Gerekçeleri

Fazlalık ribâsını ispat eden ve kahir ekseriyeti oluşturan İslam âlimleri bunu Hz. Peygamber’den vârid olan hadislerle ve icmâ’ deliline dayandırmışlardır. Konu ile ilgili hadisler kimilerine göre meşhur haber kimilerine göre de manen mütevâtir haber seviyesinde olup¹⁶⁷ söz konusu hadislerden bazıları şunlardır:

Ubâde b. Sâbit’ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

¹⁶⁰ Serahsi, **Usûlü’s-Serahsi**, c. I, s: 293

¹⁶¹ Serahsi, **Usûlü’s-Serahsi**, c. II, s. 82

¹⁶² Mahmud b. Ahmet b. Musa b. Ahmet b. Hüseyin Bedrettin el-Ayni, **el-Binaye Şerhul’l-Hidaye**, thk. Eymen Salih Şa’ban, 13 c., Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2000, c. VIII, s. 261

¹⁶³ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 110

¹⁶⁴ Bakara, 2/275

¹⁶⁵ Serahsi, **Usûlü’s-Serahsi**, c. I, s: 168; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 357

¹⁶⁶ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Kâki, **Câmiu’l-Esrâr fî Şerhi’l-Menâr**, thk. Fadlu’r-rahman Abdulğaffar el-Afgani, 2. Bs, Riyad, Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, 2005, s. 338

¹⁶⁷ el-Ayni, **el-Binaye Şerhul’l-Hidaye**, c. VIII, s. 261; Muhammed b. Ali et-Tayyib Ebu’l-Hüseyin el-Basrî, **el-Mu’temed fî Usûli’l-Fıkıh**, thk. Halil el-Mîs, 2 c., Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, c. II, s. 114; Ahmet b. Ali Ebûbekir er-Râzi el-Cessâs, **Şerhu Muhtasarü’t-Tahavî**, thk. Said Bekdaş vd., 8 c., Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2010, c. III, s. 17

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمَلْحُ بِالْمَلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، سِوَاءً بِسِوَاءٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ، فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ، إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ.

*“Altını altınla, gümüşü gümüşle, buğdayı buğdayla, arpayı arpayla, hurmayı hurmayla, tuzu tuzla misli misline, eşit ve peşin olarak satın. Bu sınıfların değişmesi durumunda ise peşin olması kaydıyla dilediğiniz şekilde satabilirsiniz.”*¹⁶⁸

Yine Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ، إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تَشِفُّوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ، إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تَشِفُّوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا مِنْهَا غَائِبًا بِنَاجِزٍ.

*“Altını altınla yalnızca misli misline ve birini diğerinden fazla olmayacak şekilde satın. Gümüşü de gümüşle misli misline ve birini diğerinden fazla olmayacak şekilde satın. Bunların birisini peşin diğerini vadeli olarak da satmayın.”*¹⁶⁹

Bu görüş sahipleri ayrıca İslam âlimlerinin fazlalık ribâsının sübûtunda icmâ ettiklerini söylemişlerdir.¹⁷⁰ Hanefî âlimlerin bir kısmı bu icma’ iddiasını; İbn Abbas’ın aykırı görüşünün icmâ’ya engel olamayacağını, zira icmaya engel olacak bir görüşün ictihad usulüne göre yapılmış bir görüş olması gerektiği, hâlbuki diğer bazı Sahabilerin ‘İbn Abbas’ın bu görüşünü haksız bulup eleştirmeleri ve ictihada uygun bir görüş olmadığını ifade etmeleri’, İbn Abbas’ın bu görüşünün icmâ’yı engellemede muteber kabul edilemeyeceği sonucunu doğurduğu şeklinde izah etmektedirler.¹⁷¹ Diğer bir kısım ise bu icmayı ‘Tabiun döneminde faizin her iki türünün yasaklılığı konusunda oluşan icma’nın sahabe döneminde var olan ihtilafı ortadan kaldırdığı’ şeklinde izah eder.¹⁷²

¹⁶⁸ Müslim, **Müsâkât**, 22 (81)

¹⁶⁹ Müslim, **Müsâkât**, 22 (75)

¹⁷⁰ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1052 İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 52; Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülberr en-Nemrî el-Kurtubî, **el-İstizkârü’l-Câmi’ li-mezâhibi fukahâ’i’l-emsâr ve ‘ulemâ’i’l-aktâr fimâ tezammenehü’l-Muvatta’ min me’âni’r-re’y ve’l-âsâr**, yay. haz. Salim Muhammed Ata, Muhammed Ali Muawwaz, 9 c., Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2000, c. VI, s. 353

¹⁷¹ el-Cessâs, **el-Fusûl fi’l-Usûl**, c. II, s. 138; Serahsî, **Usûlû’s-Serahsî**, c. I, s: 316

¹⁷² Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 112

c. Fazlalık Ribâsının Sübûtu ile İlgili Genel Değerlendirme

Öncelikle Fahrettin Râzî'nin, İbn Abbas adına yaptığı delil istinbâtı (çıkartımı) Kur'ân-ı Kerim'de bulunan âmm lafızların, âhâd haberler ile tahsis edilmesi meselesi üzerine bina edilmiştir. Mâliki, Şâfiî, Hanbelî ve Hanefiler'in Semerkand ekolünden oluşan Usulcülerin çoğunluğuna göre âmm lafızların fertlerine olan delâleti zannî olduğundan Kur'ân'da bulunan âmm lafızların âhad haberlerle tahsisi caizdir. Buna mukabil başta Irak ekolü olmak üzere Hanefiler'in cumhuruna göre -daha önce tahsise uğramamış- âmm lafızların fertlerine olan delâleti kat'î olduğundan Kurân'da bulunan âmm lafızların âhad haberlerle tahsisi caiz değildir.¹⁷³

Fahrettin Râzî'nin yukarıdaki istinbatına göre İbn Abbas'ın âmm lafızların fertlerine olan delâletinin -tıpkı Iraklı Hanefilerin dediği gibi- kat'î olduğu görüşünü benimsemesi gerektiği ortaya çıkar. Böylece ayette geçen bey' kelimesinin fertlerine olan delâleti kat'î olacağından fazlalık ribâsı ile ilgili hadisler ayeti tahsis edemeyecektir.

Doğrusu Râzî'nin yaptığı bu çıkarım doğru kabul edilirse bu sonraki dönemlerde ortaya çıkmış usûlî bir tartışmayı İbn Abbas'a dedirtmekten başka bir şey olmayacaktır. Zira Kur'an ve Sünnet nassları da dâhil lafızlarda bulunan umûmî-husûsî mana algısı başta İbn Abbas olmak üzere Sahabe tarafından bilinmekle birlikte¹⁷⁴, âmm lafızların fertlerine olan delaletinin kat'îliği veya zanniliği meselesi sonraki dönemlerde ortaya çıkmış bir mesele olup, sahabe döneminde tartışılan bir mesele olduğu bilinmemektedir. Burada İbn Abbas'ın âmm lafzın fertlerine olan delâletinin hangi seviyede olduğu ile ilgili görüşü bilinmediğinden hatta bu meselenin onun zihninde yer işgal edip etmediği dahi şüpheli olduğundan Fahrettin Râzî'nin bu istinbatının yerinde bir istinbat olmadığı sonucunu çıkarmaktayız.

Bu istinbatın doğru olduğu varsayılsa dahi yine de arzu edilen sonuca ulaşılması pek mümkün görünmemektedir. Zira âmm lafzın fertlerine olan delâletinin

¹⁷³ el-Cessâs, **el-Fusûl fi'l-Usûl**, c. I, s. 74; Serahsi, **Usûlû's-Serahsi**, c. I, s. 132; Abdulaziz el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrâr**, c. I, s. 410; Seyfuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Ali Muhammed el-Âmidî, **el-İhkâm fi Usûlî'l-Ahkâm**, yay. haz. Nâci Süveyd, 2 c., Beyrut, El-Mektebetü'l-Asriyye, 2010, c. I, s. 476; Salahuddin Ebu Said Halil b. Keykeldi el-Alâî, **Telkîhu'l-Fuhûm fi Tenkîhi Siyâğı'l-Umûm**, thk. Ali Muawwaz, Adil Abdulmevcut, Beyrut, Dârul-Erkam, 1997, s. 224

¹⁷⁴ Bkz. el-Gazâlî, **el-Mustasfâ**, c. II, s. 117; İbn Kudâme, **Ravzatü'n-Nâzir**, s. 265-266

kat'i olduğu görüşünde olanlar bunu daha önce tahsise uğramamış âmm lafızlar ile kayıtlamakta, tahsise uğramış âmm lafızların ise artık zannilik ifade etmesi sebebiyle haber-i ahad ile tahsisine cevaz vermektedirler. Ayette bulunan bey' kelimesi de umum anlamı üzere kalmayıp içkinin satımı, ma'dum'un satımı, garar (aşırı bilinmezlik) içeren satım gibi yasaklanmış satımlarla tahsise uğraması nedeniyle zanni hale geldiğinden fazlalık ribâsı hadislerinin onu tahsis etmesi mümkündür.

Fazlalık ribâsı ile ilgili ortaya konulan hadislere gelinecek olursa; fazlalık ribâsını ispat eden Cumhurun getirdiği rivayetlerin konuya olan delaleti nass (Hanefilerde müfesser) seviyesinde olup başka ihtimallere kapalıdır. Hâlbuki fazlalık ribâsını inkâr edenlerin istidlal ettikleri hadisler nass seviyesinde olmayıp farklı anlamlara muhtemel olduğundan zâhir seviyesindedir. Nass ile zâhirin tearuzu durumunda nass takdim edilir.

Diğer yandan “*Ribâ ancak vâdeli işlemde olur. (إِنَّمَا الرِّبَا فِي النِّسِيئة)*”¹⁷⁵ şeklindeki rivayetten fazlalık ribâsının caiz olduğu mefhûm-u muhalefe (delilü'l-hitap) ile anlaşılmaktadır. Mefhûm-u muhalefe, delaleti nass seviyesinde olan mantuk bir delille -ki konumuzda bu fazlalık ribâsını ispat eden hadislerdir- çatışması durumunda zayıf bir delil olarak kabul edilir.¹⁷⁶

Konu ile ilgili diğer hadis olan “*Nesîe ribâsından başka ribâ yoktur. (لا رِبَا إِلَّا فِي النِّسِيئة)*”¹⁷⁷ şeklindeki rivayetin zahiri kuvvetli olmakla birlikte fazlalık ribâsını ispat eden ve nass seviyesinde olan diğer hadislerle uyumunu sağlama adına bu hadisten ‘en yaygın, en tehlikeli ve en kötü ribâ’ kastedildiği söylenebilir.¹⁷⁸ Başka bir ifade ile hadiste geçen Lâ (لا) harfi sıhhat ve cevazın nefyi için değil kemâlin nefyi için kullanılmıştır. Zira Arapça da tıpkı “*Allah'ın adını anmayanın abdesti yoktur. (لا وضوء لمن لم يذكر اسم الله عليه)*”, “*Fatihatsız namaz yoktur. (لا صلاة إلا بفاتحة الكتاب)*”, “*Mescide komşu olan kimsenin mescid dışında namazı yoktur. (لا صلاة لجار المسجد إلا في المسجد)*” şeklindeki rivayetlerde görüldüğü üzere Lâ (لا) harfi kemâl ve faziletin nefyi için kullanılabilir.¹⁷⁹ Bu sebeple hadis “*yaygınlık ve kötülük itibarıyla*

¹⁷⁵ Müslim, **Müsâkât**, 22 (102)

¹⁷⁶ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1165

¹⁷⁷ Buhari, **Buyu'**, 34 (2179)

¹⁷⁸ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1166; ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî**, c. IV, s. 674

¹⁷⁹ Ali el-Kârî, **Fethu bâbî'l-Înâye**, c. I, s. 47, 231

Nesîe ribâsından daha tehlikeli ribâ yoktur.” anlamında olduğundan bu hadisten fazlalık ribâsının İslam’da var olmadığı gibi bir sonuç çıkarmak doğru olmayacaktır.

Bazı İslam âlimleri bu hadisin aslında buğdayın arpayla, altının gümüşle mübâdelesinde olduğu gibi farklı cins malların mübâdelesini hakkında sorulan bir soruya Hz. Peygamber’in “*Nesîe ribâsından başka ribâ yoktur. (لا ربا إلا في النسينة)*”¹⁸⁰ şeklinde bir cevabı olduğunu, râvinin cevabı aktarıp soruyu aktarmaması sebebiyle böyle bir yanlış anlaşılmanın meydana geldiğini ifade etmişlerdir.¹⁸¹

Fazlalık ribâsını ispat edenlerin görüşlerine delil olarak getirilen icma’ iddiası ise aslında Usûl-u fıkıh kitaplarında ‘çoğunluğun ittifakı’ (اتفاق الأكثر), ‘ihtilafın ardından gerçekleşen ittifak’ (الإجماع الذي سبقه الخلاف) veya ‘tabiin âlimlerinin sahabe görüşlerinden birisi üzerine icma etmesi’ (إجماع التابعين على أحد أقوال الصحابة) şeklinde isimlendirilen meseleler üzerine bina edilmiştir.

Öncelikle bazı Hanefî âlimlerinin ‘Sahabe içerisinde bazı kimselerin İbn Abbas’ı kınaması, İbn Abbas’ın görüşünün icma’nın gerçekleşmesine engel olmadığına dair delildir’ şeklindeki iddialarına katılmak mümkün değildir. Zira icthad, delile dayalı olarak ortaya konulan kişisel bir kanaat olup sırf başkalarının ayıplamasıyla görmezden gelinecek bir durum değildir. İctihadın dayandırıldığı delilin kuvvetli veya zayıf oluşu icthadın da kuvvetli veya zayıf oluşuna tesir edeceği şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak ‘ayıplama’ gibi son derece kişisel olan ve sınırı belli olmayan bir olguyu icthadların görmezden gelinmesine karine yapmak aslı itibarıyla nesnel ve somut olgular üzerine inşa edilmesi gereken deliller nazariyesi ile taban tabana zıttır. Bundan dolayı İbn Abbas’ın görüşü sırf başkalarının ayıplaması ile görmezden gelinemez. Kaldı ki bu görüşün sadece İbn Abbas’a ait olmadığı kaynakların onun dışında başka sahabî ve tabiin âlimlerine de bu görüşü nispet ettiği yukarıda izah edilmiştir. Bu sebeple bu iddianın haklı bir iddia olduğu söylenemez.

Çoğunluğun görüşü (اتفاق الأكثر) ile icmâ’nın gerçekleşmesi meselesine gelinecek olursa Usulcülerin ekseriyetine göre âlimlerin çoğunluğunun görüşü ile

¹⁸⁰ Buhari, **Buyu’**, 34 (2179)

¹⁸¹ el-Mâverdî, **el-Hâvî'l-Kebîr**, c. V, s. 77; Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 112

icmâ oluşmaz.¹⁸² Zira ümmetin ittifakının hatadan korunmuşluğunu ifade eden deliller bunu ümmetin bütünü için ispat etmiştir. Çoğunluk ise bütün olmadığından, bütün için sabit olan ismet (hatadan korunmuşluk) sıfatı çoğunluk için sabit olmaz. Yine hakkın ve doğrunun sayıca az kişiler tarafından dile getirilmesi ve çoğunluğun hata edebilmesi aklen ve şer'an mümkündür.¹⁸³ Bu sebeple İbn Abbas ve beraberindeki kimselerin görüşü kat'i anlamdaki icmânın gerçekleşmesine engeldir.

Söz konusu icmâ, 'ihtilafın ardından gerçekleşen ittifak' (الإجماع الذي سبقه) (الخلاف) veya 'tabiin âlimlerinin sahabe görüşlerinden birisi üzerine icma etmesi' (إجماع التابعين على أحد قولي الصحابة) şeklinde isimlendirilen mesele üzerinden değerlendirilecek olursa bu şekilde gerçekleşen icmâ ile ilgili iki ana görüş vardır.

Başını bir takım Mutezile, Hanefî ve Şafiî Usulcülerin teşkil ettiği ilk görüşe göre ihtilaftan sonra icmâ mümkün ve caizdir. Zira icmânın hüccet oluşunu ifade eden deliller icmadadan önce bir ihtilafın olması veya olmaması şeklinde bir ayırıma gitmemektedir.¹⁸⁴

Diğer yandan Ebu'l-Hasan el-Eşari, Ebubekir Sayrafi, Ebu Hâmid el-Mervezi, Cüveyni, Gazzali, Âmidî ve diğer bir grup Usulcülerden oluşan ikinci görüşe göre ihtilaftan sonra icma caiz değildir. Zira ihtilaf eden kişilerin ölmesiyle görüşleri de yok olmadığından daha sonra mesele üzerinde oluşan ittifak ümmetin tamamının ittifakı olmayıp bir kısmının ittifakı olur. Ümmetin bir kısmının ittifakı ile de icmâ sabit olmaz.¹⁸⁵

Ayrıca tabiin âlimlerinin tamamının sahabe döneminde gerçekleşen ihtilaflı meselede, fazlalık ribâsını ispat eden sahabilerin görüşü üzerinde birleştikleri gibi bir izlenim vermek doğru olmayacaktır. Zira yukarıda da değinildiği üzere kaynaklar da Ata b. Ebî Rabah, Said b. Cübeyr, Urve b. Zübeyr, İkrime gibi âlimlerin fazlalık

¹⁸² el-Gazâli, **el-Mustasfâ**, c. I, s. 347; el-Âmidî, **el-İhkâm**, c. I, s. 186; İbn Kudâme, **Ravzatü'n-Nâzır**, s.170; Abdulaziz el-Buhâri, **Keşfu'l-Esrâr**, c. III, s. 355

¹⁸³ el-Gazâli, **el-Mustasfâ**, c. I, s. 347; el-Âmidî, **el-İhkâm**, c. I, s. 186; İbn Kudâme, **Ravzatü'n-Nâzır**, s.171; Abdulaziz el-Buhâri, **Keşfu'l-Esrâr**, c. III, s. 355-356

¹⁸⁴ el-Gazâli, **el-Mustasfâ**, c. I, s. 355; el-Âmidî, **el-İhkâm**, c. I, s. 217; İbn Kudâme, **Ravzatü'n-Nâzır**, s.179; Abdulaziz el-Buhâri, **Keşfu'l-Esrâr**, c. III, s. 358; Yakub b. Abdulvehhab el-Bâhüseyn, **el-İcmâ'**, 3. Bs., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2014, s. 343

¹⁸⁵ el-Gazâli, **el-Mustasfâ**, c. I, s. 355; el-Âmidî, **el-İhkâm**, c. I, s. 217; İbn Kudâme, **Ravzatü'n-Nâzır**, s.179; Abdulaziz el-Buhâri, **Keşfu'l-Esrâr**, c. III, s. 358; Yakub b. Abdulvehhab el-Bâhüseyn, **el-İcmâ'**, 3. Bs., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2014, s. 343

ribâsını inkâr ettikleri nakledilmektedir.¹⁸⁶ Bu nokta aslında tabiin döneminde de bir icma'nın var olmadığını gösterir.

İhtilaftan sonra oluşan ittifakın icmâ olup olmadığı ile ilgili bu görüşler verildikten sonra böylesi bir duruma icmâ nazarı ile bakanların iddia ettikleri icmânın kat'î bir icma olmayıp zanni bir icmâ olduğu¹⁸⁷, başka bir ifade ile en zayıf icmâ mertebesi olduğu¹⁸⁸ unutulmamalıdır. Zira böylesi bir ittifaktan sonra gerçekleşen icmâ, kat'î icma için şart koşulan 'herkesi kapsaması', 'sarih olması', 'tevâtüren aktarılması' gibi şartları taşımamaktadır.¹⁸⁹ Bu sebeple İbn Hazm'ın altı sınıf mal ile ilgili iddia ettiği kat'î icma' nitelemesine katılmak mümkün değildir.¹⁹⁰ Zira İbn Hazm'ın bizzat kendisi de ribânın illeti ile ilgili uzun uzadıya yaptığı hararetli tartışmalardan sonra bu iddiasını unutmuş olacak ki kendisine 'altı sınıf mal dışındaki mallarda ribânın gerçekleşeceğine dair bir icmanın var olduğu' şeklinde itirazda bulunanlara cevap sadedinde, ne altı sınıf malda ne de altı sınıf dışındaki mallarda bir icmânın sahih olmadığını belirtmekte, bu hususa icma nazarı ile bakanları 'dini ve aklı kıt kimseler' şeklinde nitelemektedir.¹⁹¹

Özetle fazlalık ribâsını inkâr edenlere delil olarak getirilen ayet ve hadislerin meseleye olan delâletlerin zayıf veya ihtimalli oluşu görüşlerinin de zayıf oluşunu gerektirir. Diğer yandan Cumhur âlimlere delil olarak getirilen icmâ iddiası her ne kadar usûlî anlamda anlatılan kat'î icma formatına pek uymasa da¹⁹² fazlalık ribâsını ispat eden hadislerin açık ve netliği Cumhur âlimlerin görüşünü tercihe şayan kılmaktadır.

¹⁸⁶ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 25; İbn Teymiye, **Raf'ul'-Melâm**, s. 80

¹⁸⁷ İbn Kudâme, **Ravzatü'n-Nâzır**, s. 185

¹⁸⁸ Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debbûsi, **Takvîmü'l-Edille**, yay. haz. Halil Muhyiddin el-Müyyis, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007, s. 32-33

¹⁸⁹ İbn Kudâme, **Ravzatü'n-Nâzır**, s.185

¹⁹⁰ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 402

¹⁹¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 428-429

¹⁹² Bkz. es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 50

İKİNCİ BÖLÜM
ALİŞVERİŞ RİBÂSININ İLLETİ

Alışveriş ribâsına konu mallar meselesi klasik literatürde ‘ribânın illeti’ başlığı altında işlenmektedir. İlet; “*hüküm gerekçesi olarak konulan, açık(zâhir) ve değişmez (munzabıt) vasıf*” demektir.¹⁹³ Alışveriş ribâsını kabul edenlere göre hadislerde geçen ve ‘eşyâ-ı sitte’ şeklinde adlandırılan altı sınıf malda alışveriş ribâsının gerçekleşeceği ittifak konusu iken bunların dışındaki mallarda ribânın gerçekleşeceği ihtilaflıdır. Diğer bir ifade ile alışveriş ribâsının bir illetinin olup olmadığı tartışmalıdır. Ribânın yalnızca hadislerde zikredilen altı sınıf mal ile sınırlı olduğunu söyleyen görüşler olduğu gibi ribâyı altı sınıf mal ile sınırlamayıp başka mallarda da gerçekleşebileceğini söyleyen görüşler vardır. Ribâyı altı sınıf malla sınırlamayan Cumhur âlimler bu malların ne olduğunda yani ribânın illetinin tespitinde ihtilaf etmişlerdir.

Bu bölümde alışveriş ribâsının altı sınıf mal ile sınırlı olup olmadığı meselesi, alışveriş ribâsının illeti ve alışveriş ribâsı ile ilgili bazı meseleler ele alınacaktır.

I. ALIŞVERİŞ RİBÂSI İLE İLGİLİ HADİSLER

Alışveriş ribâsı ile ilgili yapılan tartışma ve yorumların ana ekseninde birtakım hadisler var olduğundan burada bir kısmının zikredilmesini uygundur.

Ubâde b. Sâbit’ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، سَوَاءً بِسَوَاءٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ، فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ، إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ.

“Altını altınla, gümüşü gümüşle, buğdayı buğdayla, arpayı arpayla, hurmayı hurmayla, tuzu tuzla misli misline, eşit ve peşin olarak satınız. Bu sınıfların değişmesi durumunda ise peşin olması kaydıyla dilediğiniz şekilde satabilirsiniz.”¹⁹⁴

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ تَبْرَهَا وَعَيْنَهَا، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ تَبْرَهَا وَعَيْنَهَا، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ مُدِّيٌّ بِمُدِّيٍّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ مُدِّيٌّ بِمُدِّيٍّ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ مُدِّيٌّ بِمُدِّيٍّ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ مُدِّيٌّ بِمُدِّيٍّ، فَمَنْ زَادَ أَوْ أَرَدَادَ فَقَدْ أَرَبَى، وَلَا بَأْسَ بِبَيْعِ الذَّهَبِ، بِالْفِضَّةِ وَالْفِضَّةَ أَكْثَرُهُمَا يَدًا بِيَدٍ، وَأَمَّا نَسِينَةً فَلَا، وَلَا بَأْسَ بِبَيْعِ الْبُرِّ بِالشَّعِيرِ، وَالشَّعِيرَ أَكْثَرُهُمَا يَدًا بِيَدٍ، وَأَمَّا نَسِينَةً فَلَا.

¹⁹³ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir*, s. 83; Vehbe Zuhayli, *Usûlu'l-Fıkh'l-İslâmî*, 2 c., 18. Bs., Dimeşk, Dâru'l-Fıkr, 2010, c. I, s. 101

¹⁹⁴ Müslim, *Müsâkât*, 22 (81)

“Altın -külçe olsun, sikke olsun- altınla, gümüş -külçe olsun, sikke olsun- gümüşle, buğday buğdayla ölçek ölçeğe, arpa arpayla ölçek ölçeğe, hurma hurmayla ölçek ölçeğe, tuz tuzla ölçek ölçeğe satılır. Kim artıtır veya fazlasını isterse ribâ yapmış olur. Altın gümüşle peşin satılırsa gümüşün fazla olmasında bir sakınca yoktur ancak veresiye olmaz. Buğday arpayla peşin satılırsa arpanın fazla olmasında bir sakınca yoktur ancak veresiye olmaz.”¹⁹⁵

Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ، إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تُشَفُّوا بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ، إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تُشَفُّوا بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا مِنْهَا غَائِبًا بِنَاجِزٍ.

“Altını altınla yalnızca misli misline ve birini diğerinden fazla olmayacak şekilde satın. Gümüşü de gümüşle misli misline ve birini diğerinden fazla olmayacak şekilde satın. Bunların birisini peşin diğerini vadeli olarak da satmayın.”¹⁹⁶

Ebu Sâid el-Hudri’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Sevâd b. Gâziyye isimli birisini Hayber’e görevli olarak göndermiş o da dönüşte Hz. Peygamber’e hediye olarak kaliteli hurmalardan getirmiştir. Hz. Peygamber ona “Hayber’in bütün hurmaları böyle midir?” diye sormuş, o da “Hayır, Ey Allah’ın elçisi! Biz iki ölçek kalitesiz hurma kaşılığında bir ölçek kaliteli veya üç ölçek kalitesiz hurma kaşılığında iki ölçek kaliteli hurma alırız.” şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Böyle yapmayın. Misli misline olsun ya da kalitesiz hurmayı satıp parasıyla kaliteli hurma alın. Mizan böyledir. (وَلَا تَفْعَلُوا، وَلَكِنْ مِثْلًا بِمِثْلٍ، أَوْ) ” demiştir.¹⁹⁷

Bu hadisler aynı cins ribevî malların mübâdelesinde miktarda eşitliği ve peşinliği şart koşmakta, farklı cins ribevî malların mübâdelesinde ise işlemin peşin olmasını şart koşup, miktarda fazlalığı serbest bırakmaktadır. Ayrıca son hadisin zâhiri aynı cins ribevî malların mübâdelesinde kaliteye itibar edilmeyeceğini ifade etmektedir.

¹⁹⁵ Ebû Dâvud, **Büyû**, 12 (3349)

¹⁹⁶ Müslim, **Müsâkât**, 22 (75)

¹⁹⁷ Buhari, **Buyu**, 34 (2201); Müslim, **Müsâkât**, 18 (94-95)

II. ALIŞVERİŞ RİBÂSININ KAPSAMI

A. Alışveriş Ribâsını Altı Sınıf Madde ile Sınırlayanlar ve Gerekçeleri

İslâm âlimleri arasında Tâvus, Katâde, Şâ'bî, Mesrûk, Osman el-Bettî, İbn Hazm'ın da içlerinde olduğu Zâhiriler, ünlü Mâlikî-Eşâri âlim Ebubekir Bâkillânî, Hanbelî Usulcû İbn Akîl ve müteahhir dönemden San'ânî ve Sıddık Hasan Han alışveriş ribâsının altı sınıf madde ile sınırlı olduğu görüşündedir.¹⁹⁸ Şevkânî'de hadislerde zikredilen altı sınıf maddeye ilhâk gerektirecek bir delil bulunmadığını söyler.¹⁹⁹

Bu görüş sahipleri usûlî kıyası kabul edenler ve etmeyenler olmak üzere iki gruptan olduğundan bazı klasik kitaplarda geçen “kıyasın hüccet olduğunu kabul edenler alışveriş ribâsının altı sınıf malla sınırlı olmadığı ve bu konu ile ilgili nassların muallal olduğu hususunda icmâ' etmişlerdir”²⁰⁰ şeklindeki icmâ' iddiası vâkıa ile örtüşmemektedir. Zira Osman el-Bettî, Bâkillânî ve İbn Akîl gibi âlimler kıyası temelde hüccet kabul etmektedirler.²⁰¹ Ancak aşağıda da izah edileceği üzere bu âlimlerin bir kısmı kıyas yapmak için mansûs bir illetin olması gerektiği ve burada böyle bir illetin söz konusu olmadığını söylerken, diğer bir kısmı eşyâ-ı sitte'de yapılan kıyasın kıyâs-ı şebah olduğu ve bu tür bir kıyasın hüccet olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Nitekim İbnü'l- Hümâm'da bu icmâ' iddiasının esası olmadığına dair bir görüş zikreder.²⁰² İbn Hazm ise İbn Abbas ve takipçilerinin

¹⁹⁸ el-Mâverdî, **el-Hâvî'l-Kebîr**, c. V, s. 81; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 401,403; Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s.112; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1054,1056; en-Nevevî, **el-Mecmû'**, c. IX, s. 489; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 54; İbn Kayyım, **İ'lâmü'l-Müvekkîn**, c. II, s. 104; Muhammed İsmâîl Emir San'ânî, **Sübûlü's-Selâm el-Mucessile İlâ Bulûğî'l-Merâm**, thk. Muhammed Mirâmî, 4 c., Dimeşk, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2013, c. III, s. 90; Muhammed Sıddık Hasan Han el-Kannevci, **Ravzatu'n-Nediyye Şerh Düreri'l-Behiyye**, yay. haz. Muhammed Subhi Hasan Hallak, 2 c., 2. bs, Riyâd, Mektebetü'l-Kevser, 1993, c. II, s. 234

¹⁹⁹ Muhammed b. Ali Şevkânî, **es-Seylû'l-Cerrâr el-Mütedeffik alâ Hadâiki'l-Ezhâr**, Beyrut, Dâr İbn Hazm, 2004, s. 507

²⁰⁰ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, c. VII, s. 55; el-Merğînânî, **El-Hidâye**, c. II, s. 71; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-İnâye**, c. II, s. 358; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hattâb er-Ruaynî, **Mevâhibü'l Celil li Şerhi Muhtasarı Halil**, yay. haz. Zekerîyya Umeyrat, 8 c., Dâr Alemü'l-Kütüb, c. VI, s. 197

²⁰¹ Serahsî, **el-Mebsût**, C. XII, s.112; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1055-1056

²⁰² İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VII, s. 5

itirazlarını dikkate alarak altı sınıf malda dahi icmâ' söz konusu olmadığını belirtir.²⁰³

Fıkıh Usûlü'nde Kıyas; “*hükümün illetindeki ortaklıkları sebebiyle şer’iate hüküm belirtilmeyen bir meseleyi, hüküm belirtilen meseleye ilhâk etme*” şeklinde tanımlanır.²⁰⁴ Şeriatte hüküm belirtilen meseleye asıl (makîsun aleyh), hüküm belirtilmeyen meseleye fer’(makîs), aslın hükmünün gerekçesine illet, asılda sabit olan ve fer’e uygulanmak istenen hükme de aslın hükmü denir ve bu dört şey kıyasın rükünlerini teşkil eder.²⁰⁵

Alışveriş ribâsını altı sınıf mal ile sınırlayanlar içinde tıpkı Zâhiriler gibi usûlî kıyası kabul etmeyenler²⁰⁶ görüşlerini şu şekilde gerekçelendirir:

Hz. Peygamber şer’î hükümlerin beyânı ile memur olduğu hâlde alışveriş ribâsında altı sınıf malı zikredip bunların dışındaki mallara temas etmemesi ribânın yalnızca altı sınıf malda cereyan etmesi gerektiği sonucunu doğurur. Zira altı sınıf mal dışındaki mallarda ribâ cereyan etmesi mümkün olduğu halde Hz. Peygamber’in bunu açıklamaması beyân görevini hakkıyla yapmadığı anlamına gelir ki bu “*Allah size neyi haram kıldıysa onu açıklamıştır*” ayeti ile bağdaşmaz ve böyle bir düşünceyi benimsemek küfürdür.²⁰⁷

Şayet alışveriş ribâsının bir illeti olsaydı Hz. Peygamber söz konusu malları madde madde saymaz bilakis “keylî (ölçekle belirlenen) malları birbirleriyle fazlasına satmayın. (لا تبيعوا المكيل بالمكيل متفاضلا)” veya “gıda maddelerini birbirleri ile fazlasına satmayın. (لا تبيعوا المطعوم بالمطعوم متفاضلا)” şeklinde daha veciz ve daha kapsayıcı bir cümle kurması gerekirdi. Hz. Peygamber’in böyle yapmayıp da alışveriş ribâsı cereyan eden malları madde madde sayması alışveriş ribâsının yalnızca altı maddeye mahsus olduğunu gösterir.²⁰⁸

²⁰³ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 428

²⁰⁴ Vehbe Zuhayli, **Usûlu’l-Fıkhî’l-İslâmî**, c. I, s. 574

²⁰⁵ Vehbe Zuhayli, **Usûlu’l-Fıkhî’l-İslâmî**, c. I, s. 576

²⁰⁶ İbn Kudâme, **Ravzatü’n-Nâzır**, s. 325

²⁰⁷ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 403

²⁰⁸ er-Râzi, **Mefâtihu’l-Ğayb**, c. VII, s. 93; el-Gazâlî, **el-Mustasfâ**, c. II, s. 278

Ebûbekir Bâkillâni gibi usûlî kıyası kabul edenler ise hüccet olan kıyasın illet kıyası (kıyâs-ı illet) olduğunu, şebek kıyasın (kıyâs-ı şebek) ise zayıf bir delil olduğunu söylerler.

İllet kıyası “*asıl ile fer’ arasındaki illetin münasip bir vasıf olduğu kıyas*” demek olup viskinin sarhoş edicilik (iskâr) illetine dayalı olarak şaraba kıyas edilmesi illet kıyasına örnektir.²⁰⁹

Şebek kıyası ise “*(Fer’in asla illet bağı üzerinden değil), fakat hüküm benzerliği, suret(görünüş) benzerliği veya amaç benzerliği üzerinden bağlandığı kıyas*” demek olup her ikisinin de şer’i temizlik olması itibariyle niyette abdesti teyemmüme kıyas etmek şebek kıyasına örnektir.²¹⁰

Buna göre hadiste yer almayan malları altı sınıf mala ekleyen âlimler bunu illet kıyası ile değil, şebek kıyası ile yapmaktadırlar. Şebek kıyası ise Bâkillani gibi âlimlere göre zayıf bir hüccet olduğundan²¹¹ alışveriş ribâsı yalnızca hadiste belirtilen altı sınıf malda gerçekleşir. Cüveyni’de buradaki kıyasın şebek olduğunu söyler.²¹²

B. Alışveriş Ribâsını Altı Sınıf Madde ile Sınırlamayıp Genişletenler ve Gerekçeleri

Dört mezhebinde aralarında bulunduğu İslâm âlimlerinin kahir ekseriyeti alışveriş ribâsının altı sınıf madde ile sınırlı olmadığı ve bu hususla ilgili olan nassların bir illeti olduğu (muallal) görüşündedir.²¹³

Bu âlimlere göre hadislerde zikredilen altı sınıf madde sınırlama (hasr) için değil örnekleme (temsil) için gelmiştir. Zira o dönem toplumunda yaygın olan ticari muameleler en çok bu altı mal ile yapıldı.²¹⁴ Hikmetle davranmayı emreden şeriatın

²⁰⁹ Şihâbüddin Ebu’l-Abbas Ahmed b. İdris el-Karâfi, **Kitâbu’l- Furûk**, thk. Muhammed Ahmed Serrac, Ali Cuma Muhammed, 4 c., Kâhire, Mısır, 2001, c. III, s. 1046

²¹⁰ el-Karâfi, **Kitâbu’l- Furûk**, c. III, s. 1046

²¹¹ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1055-1056

²¹² İmâmü’l-Harameyn Ebü’l-Me’âlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, **el-Burhân fî Usûl’il-Fıkh**, thk. Salah b. Muhammed b. Avisa, 2 c., Beyrut, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997, c. II, s. 149

²¹³ el-Mâverdî, **el-Hâvi’l-Kebîr**, c. V, s. 81; Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 112; İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1054; en-Nevevi, **el-Mecmu’**, c. IX, s. 489; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 54; İbn Kayyım, **İ’lâmü’l-Müvekkîn**, c. II, s. 104

²¹⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 113

buğdayın buğdayla fazla satımını yasaklayıp, pirincin pirinçle fazla satımını serbest bırakması hikmetsiz ve abes bir iş olup şeriat bundan münezzehtir.²¹⁵ Öyleyse bu altı mal dışında hangi mallarda alışveriş ribâsının cereyan ettiğini tespit etmek için bir illet tespit edilmesi ve bu illet üzerinden de kıyas deliline başvurulması gerekmektedir.²¹⁶

Hiz. Peygamber “*Yiyeceğin yiyecek ile mübadelesi misli misline olur. (الطعام بالطعام مثلا بمثل)*” buyurmuştur.²¹⁷ Hadiste geçen ta’âm(الطعام) ifadesi âmm bir lafız olup bu şekilde isimlendirilen bütün maddeleri içine aldığından ribâ eşyâ-ı sitte hadisinde geçen dört sınıf yiyecek ile sınırlandırılmaz.²¹⁸ ‘Ta’âm(الطعام) ifadesinde bulunan umumî mana eşyâ-ı sitte hadisinde zikredilen yiyecekler ile tahsis edilmiştir’ şeklindeki bir itiraza, burada ‘âmm lafzın içerisine aldığı bazı fertlerin özellikle zikredilmesi tahsis için değil, örnekleme içindir.²¹⁹ Zira amaç tahsis olsaydı hadis söz konusu maddeleri tek tek saymaz aksine ‘ribâ altı sınıf maddede cereyan eder’ şeklinde hâss olan bir sayı ile gelir ve bütün şüpheleri ortadan kaldırırdı’ şeklinde cevap verilmiştir.²²⁰

Cumhura delil olarak getirilen bir diğer rivayet “*Hiz. Peygamber müzâbeneyi yasaklamıştır. (نهى رسول الله عن المزبنة)*” şeklindeki hadistir.²²¹ Müzâbene; hurma ağacındaki taze hurmanın kuru hurma, asmadaki yaş üzümün kuru üzüm, başaktaki hububatın kuru mahsulde tahmini değişimi” demektir.²²² Aşırı bilinmezlik (garar) ve fazlalık faizine kapı açması sebebiyle yasaklanan müzâbene satımı tıpkı üzüm gibi yaşı-kurusu olan her tür mahsulde cereyan ettiğine göre fazlalık ribâsı altı madde ile sınırlı olmaması gerekir.

Hanefi âlimleri eşyâ-ı sitte hadisinin bir illeti olduğuna dair kalitesiz hurma karşılığında daha az miktarda kaliteli hurma aldığını söyleyen kişiye Hiz. Peygamber’in “*Böyle yapma. Kalitesiz hurmayı satıp parasıyla kaliteli hurma al.*

²¹⁵ Vehbe Zuhayli, *Usûlu’l-Fıkhî’l-İslâmî*, c. I, s. 599

²¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 54

²¹⁷ Müslim, *Müsâkât*, 18 (93)

²¹⁸ en-Nevevi, *el-Mecmu’*, c. IX, s. 492

²¹⁹ en-Nevevi, *el-Mecmu’*, c. IX, s. 492

²²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XII, s. 113

²²¹ Müslim, *Buyü’*, 14 (74); en-Nevevi, *el-Mecmu’*, c. IX, s. 492

²²² Müslim, *Buyü’*, 14 (73-74); en-Nevevi, *el-Mecmu’*, c. IX, s. 492; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi’l-Înâye*, c. II, s. 334

Mizan böyledir.” şeklindeki sözünü delil getirirler.²²³ Hz. Peygamber’in “Mizan böyledir” demesi aslında tartı ile satılan her mal böyledir demesi anlamına gelir.²²⁴

Cumhur âlimler alışveriş ribâsını altı sınıf mal ile sınırlandıranların ortaya koydukları delilleri de şu şekilde cevaplandırmışlardır:

Hz. Peygamber’in altı sınıf mal sayıp diğer mallara temas etmeyişiinden hareketle alışveriş ribâsı ancak altı malda gerçekleşir gibi bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Zira eğer kasıt bu olsa Hz. Peygamber’in hasr (sınırlama) ifade eden bir cümle örneğin ‘Riba şu altı şeyde cereyan eder’ şeklinde sayı içeren bir cümle kurması ve ihtilaf kapısını kapatması gerekirdi. Böyle yapmayıp özellikle altı sınıf mal zikretmesi o dönemde yaygın olan ticârî işlemlerin en çok bu altı mal ile yapılması sebebiyledir.²²⁵

Ayrıca ‘Şayet alışveriş ribâsının bir illeti olsaydı Hz. Peygamber söz konusu malları madde madde saymaz bilakis “keylî (ölçekle belirlenen) malları birbirleriyle fazlasına satmayın. (لا تبيعوا المكيل بالمكيل متفاضلا)’ veya ‘gıda maddelerini birbirleriyle fazlasına satmayın. (لا تبيعوا المطعوم بالمطعوم متفاضلا)’ şeklinde daha veciz ve daha kapsayıcı bir cümle kurması gerekirdi.” şeklindeki iddia Allah’a ve Peygamber’ine tahakkümde bulunmaktan başka bir şey değildir. Eğer böyle bir şeyin cevazı kabul edilirse bu sefer de bu iddia sahiplerinin ‘Neden Hz. Peygamber altı sınıf mal üzerine kıyas yapmak caiz değildir.’ demek suretiyle burada kıyası açıkça yasaklamamış, ‘İhtimal ve münakaşa kapılarını kapatmak için neden bu hükümlerin tamamı Kur’an’da ve mütevatir haber şeklinde bize ulaşmamış’ gibi sorulara da cevap vermeleri gerekecektir.²²⁶

Ebûbekir Bâkillâni gibi âlimlerin ‘Hadiste var olmayan malları altı sınıf mala ekleyenler bunu illet kıyası ile değil, şebah kıyası ile yapmaktadır’ şeklindeki gerekçesine ise burada yapılan kıyasın şebah kıyası değil illet kıyası olduğu şeklinde cevap verilmiştir.²²⁷ Zira illet kıyasında asıl ile fer’in arasını bağlayan münasip

²²³ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 113; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 358

²²⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 113; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 358

²²⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 113

²²⁶ el-Gazâlî, **el-Mustasfâ**, c. II, s. 278; İbn Kudâme, **Ravzatü’n-Nâzır**, s. 325

²²⁷ el-Karâfî, **Kitâbu’l- Furûk**, c. III, s. 1046

vasıftan bir maslahatı gerçekleştirmesi ya da mefsedeti yok etmesi beklenir. Aklın işlevsiz kalması mefsedetini yok ettiği için şarabın iskar vasfından dolayı haram kılınması bunun tipik örneğidir. Eşyâ-ı sitte hadisi üzerinden tespit edilen münasip vasıflar, malın fazla alınması suretiyle heder olmasını önleme gibi bir maslahatı gerçekleştirdiğinden nasıl ki hadiste geçen buğdayın fazla alınması bir mefsedet ise hadiste geçmeyen pirincin fazla alınması da bir mefsedettir. Böylelikle birtakım illetlerin tespit edilmesi hadiste zikredilmeyen malların da heder olmaması maslahatını gerçekleştirmektedir.²²⁸

Burada yapılan kıyasın şebah olduğu varsayılsa dahi şebah kıyası bu iddia sahiplerinin aksine birçok usûl âlimi tarafından hüccet kabul edilmiştir.²²⁹

Bütün bu tartışmalardan sonra her ne kadar Cumhur'a delil olarak getirilen “*Mizan böyledir (وَكذلك الميزان)*” şeklindeki sözün Hz. Peygamber'e değil ravisi olan Ebu Said el-Hudri'ye ait olduğu²³⁰, yine Hz. Peygamber'in “*Yiyeceğin yiyecek ile mübadelesi misli misline olur. (الطعام بالطعام مثلا بمثل)*” şeklindeki sözünde geçen ta'âm (الطعام) ifadesinden kastın bütün yiyecekler değil buğday olduğuna dair itirazlar varsa da²³¹ altı sınıf maddenin o dönemki ticari işlemlerde en yaygın mübadele vasıtası olduğundan örnekleme sadedinde zikredilmiş olması ve hikmetle amel etmeyi emreden İslam şeriatının bir malın kendi cinsiyle (buğday-buğday) fazla satımını yasaklayıp, benzer bir malın kendi cinsiyle (pirinç-pirinç) fazla satımını serbest bırakması hikmetsiz ve abes bir iş olduğundan Cumhur'un görüşünün tercihe şayan olduğu aşîkârdır.

III. ALIŞVERİŞ RİBÂSININ İLLETİ

Alışveriş ribâsının hadislerde zikredilen altı sınıf madde ile sınırlı olmadığı görüşünde olan Cumhur âlimler bu altı sınıf maddede bulunan altın ve gümüşün bir illet grubunu; buğday, arpa, hurma ve tuzun ise başka bir illet grubunu temsil ettiği

²²⁸ el-Karâfî, **Kitâbu'l- Furûk**, c. III, s. 1046

²²⁹ el-Gazâlî, **el-Mustasfâ**, c. II, s. 318; İbn Kudâme el-, **Ravzatü'n-Nâzır**, s. 360

²³⁰ Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhaki, **es- Sünenü'l-Kübrâ**, 11 c., 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, c. V, s. 469; Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeyla'î, **Nasbu'r-Râye Li ehâdisi'l-Hidâye**, thk. Muhammed Avvâme, 5 c., Beyrut, Lübnan, Müessesetü'r-Rayyân, 1997, c. IV, s. 36; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 359

²³¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 409; en-Nevevî, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 492

noktasında ittifak halindedirler.²³² Ancak alışveriş ribâsının illetinde yani hangi mallarda faiz cereyan edeceği hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Bu başlık altında başta dört mezhep âlimleri olmak üzere Cumhur âlimlerin illet ile ilgili görüşlerine temas edilecektir.

A. Hanefî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İleti

1. Hanefî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İleti

Hanefî mezhebinde alışveriş ribâsının ilk bölümde izah edildiği üzere fazlalık ribâsı ve veresiye ribâsı olmak üzere iki kısma ayrılması illet tespitine de yansımıştır. Zira mezhepte fazlalık ribâsı ile veresiye ribâsının illeti arasında birtakım farklılıklar vardır.

a. Fazlalık Ribâsı İleti

Hanefî mezhebinde fazlalık ribâsının illeti mallarda aynı anda bulunan kadr ile cins birliğidir (القدر مع الجنس).²³³ Kadr'dan kasıt miktarı tartı (veznî) ile belirlenen mallar ile miktarı ölçek (keylî) ile belirlenen mallardır.²³⁴ Buna göre keylî ve veznî mallar kendi cinsleriyle fazla miktarda mübâdele edilirse fazlalık faizi cereyan eder.

Altın ve gümüşte fazlalık faizinin illeti aynı cins veznî mal olmaları iken; buğday, arpa, hurma ve tuzda illet aynı cins keylî mal olmalarıdır.²³⁵ Buna göre Hanefî mezhebinde veznî ve keylî mal olmaları sebebiyle demir, çelik, bakır, kurşun, sebze, meyve, pirinç, mercimek, nohut, benzin, süt, yağ gibi maddelerde de fazlalık ribâsı gerçekleşir.

Örneğin 10 gram altının peşin 11 gram altın karşılığında, 3 kile pirincin peşin 4 kile pirinç karşılığında satılması fazlalık ribâsı kapsamında görülür.

Hanefî mezhebinde fazlalık ribâsının illeti cins birliği+veznî mal veya cins birliği+keylî mal olduğundan, adedî (miktarı sayıyla belirlenen), zirâî (miktarı uzunluk birimi ile belirlenen) ve kıyemî (standart olmayan) mallarda fazlalık ribâsı cereyan etmez.²³⁶ Örneğin adedî mal olan 2 yumurtanın 3 yumurta, zirâî mal olan 5

²³² el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 83; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 54

²³³ İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VII, s. 4; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 358

²³⁴ es-Semerkandî, **Tuhfetu'l-Fukahâ**, c. II, s. 25; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 358

²³⁵ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 359

²³⁶ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, c. VII, s. 63-64; El-Haskefî, **ed-Dürrü'l-Muhtâr**, s. 430; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 347, 362

metre kumaşın 7 metre kumaş ve kıyemî mal olan 1 hayvanın 2 havyan karşılığında peşin satımı fazlalık ribâsı kapsamında görülmez.²³⁷

b. Veresiye Ribâsı İleti

Hanefî mezhebinde nesîe ribasının illeti ise fazlalık ribâsının illetini teşkil eden iki vasıf olan cins birliği veya şer’i ölçekten (keylî-veznî) birisinin varlığıdır.²³⁸ Yani veresiye ribâsı illeti; aynı veya farklı cins keylî mal, aynı veya farklı cins veznî mal yahut keylî ve veznî mallar dışındaki mallarda cins birliğidir. Bu durum şu şekilde tabloya dökülebilir.

Veresiye Faizi İleti		Örnek
Keylî mal	Aynı Cins	Buğday- Buğday
	Farklı Cins	Buğday- Arpa
Veznî mal	Aynı Cins	Altın- Altın
	Farklı Cins	Altın- Gümüş
Cins Birliği	Adedi	Yumurta- Yumurta
	Zirâ’i	Kumaş- Kumaş
	Kıyemi	Hayvan- Hayvan

Tablo 2.1. : Hanefi Mezhebinde Veresiye Faizi İleti

Buna göre altının -eşit miktarda dahi olsa- vadeli şekilde altınla veya altının vadeli olarak gümüş karşılığında satımı veresiye ribâsı olduğu gibi, buğdayın -eşit miktarda dahi olsa- vadeli şekilde buğdayla veya buğdayın vadeli olarak arpa karşılığında satımı da veresiye ribâsı kapsamına girer.

Tıpkı altın ve gümüşte olduğu gibi farklı cins veznî malların birbirleriyle vadeli satımı ilke olarak veresiye faizi kapsamında görüldüğü halde mezhepte bunun bir istisnası vardır. Buna göre altın ve gümüşün diğer veznî mallar ile vadeli satılması örneğin altının demirle, gümüşün safranla veresiye satımı hepsinin veznî mallar olması sebebiyle veresiye faizi kapsamına girmesi gerekirken âlimlerin ittifakıyla bu işlemlerin caiz olduğu söylenmiştir.²³⁹ Hanefi bilginlerine göre altın ve gümüş ile diğer veznî mallar arasında veresiyenin cevazı bunlar arasındaki sûret, mana ve hüküm itibariyle farklılıktan kaynaklanır. Bunu şu şekilde izah ederler:

²³⁷ el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, c. VII, s. 63-64

²³⁸ es-Semerkandi, **Tuhfetu’l-Fukahâ**, c. II, s. 25; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 60

²³⁹ el-Merğînânî, **El-Hidâye**, c. II, s. 63

1. Sûret (görünüş) itibariyle farklılık. Altın ve Gümüş ‘sancât’ (hassas tartı) denen birimle, safran gibi diğer vezni mallar ise ‘men’ denilen birimle tartılır.²⁴⁰
2. Mana itibariyle farklılık. Altın ve gümüş ta’yin edilmekle belirlilik kazanamazlar ama diğer veznî mallar tayin edilmekle belirlilik kazanır.
3. Hüküm itibariyle farklılık. Bir kimse daha evvel tartılmış altın veya gümüşü satın aldıktan sonra satmak isterse tekrar tartmadan satabilir. Ancak daha önceden tartılmış safran veya demiri satın alan biri bunları satmak isterse tekrar tartmadan satamaz.²⁴¹

Hanefi mezhebinde veresiye faizinin tahakkuku için yalnızca cins birliğinin illet olarak yeterli görülmesi normalde fazlalık ribâsı cereyan etmeyen adedî, zirâ’î ve kıyemî mallarda veresiye ribâsının gerçekleşeceğini ifade eder.²⁴² Buna göre adedî mal olan yumurtanın yumurtayla, zirâ’î mal olan kumaşın kumaşla ve kıyemî mal olan hayvanın havyan karşılığında eşit veya fazla miktarda vadeli satımı veresiye ribâsı kapsamında görülmüştür.²⁴³ Buna göre bazı bilginlerin Hanefî mezhebinde veresiye ribâsının yalnızca keylî ve veznî mallarda gerçekleşip adedî ve zirâî mallarda gerçekleşmediği şeklindeki ifadeleri²⁴⁴ mezhep gerçeği ile örtüşmemektedir.

Yine kira sözleşmesinde kira ücretinin sözleşmeye konu olan menfaatin cinsinden olması yani örneğin bir kimsenin, bir gayr-ı menkulün mâlikine kiralama bedeli olarak başka bir gayr-ı menkulünü kiraya vermesi Hanefî mezhebinde veresiye ribâsı kapsamında değerlendirilir.²⁴⁵ Zira burada kira sözleşmesinin konusu olan menfaat peyderpey gerçekleştiğinden ve sözleşme esnasında ma’dum olduğundan, kira bedeli olan karşılıklı menfaatleşme (menfaat cinsi) tam olarak kabz edilememekte ve nesîe ribâsının tahakkuk etmesine sebep olmaktadır.²⁴⁶

²⁴⁰ Men: Yaklaşık 816 gram ağırlığında eski bir ölçü. Cengiz Kallek, “**Men Maddesi**”, DİA. Ankara, 2004, C:XXIX, s.105-107

²⁴¹ el-Merğînânî, **El-Hidâye**, c. II, s. 63

²⁴² es-Semerkandi, **Tuhfetu’l-Fukahâ**, c. II, s. 25; el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, c. VII, s. 55, 68-69; Sadrüşşeria, **Şerhu’l-Vikâye**, c. II, s. 55; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 362

²⁴³ ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî**, c. IV, s. 671

²⁴⁴ Refik Yunus Mısırlî, **el-Câmi’ fi Usûli’r-Ribâ**, Beyrut, Daru’l-Kalem, 1991, s. 127-128

²⁴⁵ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 430

²⁴⁶ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-Înâye**, c. II, s. 430

2. Hanefî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Hükümleri

Hanefî mezhebinde alışveriş ribâsı hükümlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:²⁴⁷

1. Aynı cins ve ölçüt birliğine sahip malların örneğin veznî olan altının altınla, keylî olan buğdayın buğday ile mübâdelesinde miktarlar eşit ve işlem peşin olmalıdır. Miktar fazla olursa fazlalık faizi, işlem peşin olmazsa veresiye faizi tahakkuk eder.

Burada eşitlikten kasıt miktar eşitliği olup nitelik eşitliği olmadığından²⁴⁸ ribevî mallarda bulunan kalite, ayar ve el işçiliği gibi vasıflardan kaynaklanan değer farkı dikkate alınmaz.²⁴⁹ Örneğin 24 ayar 20 gram altın ile 18 ayar 20 gram altın her ne kadar değer itibariyle farklı olsa da satım durumunda mezhebe göre bu değer farkı dikkate alınmaz ve işlem gram esas alınarak yapılır. 100 kile ikinci kalite buğdayın, 100 kile birinci kalite buğday ile satımı da aynı şekilde olup işlem kalite üzerinden değil miktar üzerinden yapılır.

Burada aynı cins mallar eşit miktarda oldukları halde işlemin peşin olmaması da alışveriş ribâsının kısmı olan nesîe ribâsı kapsamında görülür.²⁵⁰ Örneğin 20 gram altın vadeli olarak yine 20 gram altına satıldığında vade sonunda miktar eşit olduğu halde işlemin peşin yapılmamış olması sebebiyle bu yine veresiye ribâsı kapsamında görülmüştür.²⁵¹ Buna gerekçe olarak peşin olan işlemlerin iktisadi açıdan vadeli olan işlemlerden daha değerli olduğu, zira vadeli işlemlerde borçlunun borcunu ödememesi veya şartlara uymaması gibi riskler bulunduğu ancak peşin işlemlerin bu riskleri barındırmadığı hususu gösterilir.²⁵² 100 kile buğdayın 100 kile buğdayla vadeli satımının alışveriş ribâsı kapsamında görülmesinin gerekçesi de yine budur.

2. Aynı cins ve ölçüt birliğine sahip olmayan malların örneğin veznî olan altının keylî olan buğday ile mübadelesinde miktar farklı olabileceği gibi, veresiye de

²⁴⁷ el-Merğînânî, **El-Hidâye**, c. II, s. 62; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 359

²⁴⁸ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 110

²⁴⁹ el-Merğînânî, **El-Hidâye**, c. II, s. 62, 83; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 361, 386

²⁵⁰ Abdülğani el-Guneymî el-Meydânî, **el-Lübâb fî Şerhî'l-Kitâb**, 3 c., yay. haz. Abdurrazzak Mehdi, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2010, c. I, s. 222

²⁵¹ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 356

²⁵² ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmî**, c. IV, s. 673

caizdir. Zira bu malların değişiminde aralarında ribâyı gerektirecek bir ilişki bulunmamaktadır.

3. Yalnızca aynı cins olan malların veya yalnızca aynı ölçüte sahip malların mübadelesinde miktarların farklı olması caiz olmakla beraber işlemin peşin olması şarttır. Aksi takdirde veresiye faizi söz konusu olur. Örneğin veznî olan altının gümüşle, keylî olan buğdayın arpayla, adedi olan yumurtanın yumurtayla, zirâî olan kumaşın kumaşla, kıyemî olan hayvanın hayvanla fazla miktarda mübadelesi caiz iken, veresiye caiz değildir.

Farklı cins veznî malların örneğin altının gümüşle fazla miktarda peşin satımı caiz iken veresiye satımının caiz olmaması borç ribâsına gidecek kapıları kapatmak içindir. Örneğin 3 ay sonra ödenmek üzere karz olarak verilen 10 gram altının vadesi geldiğinde 10 gramdan fazla ödenmesi şartı borç ribası kapsamına girdiğinden bu işleme satım yoluyla ulaşılma istenebilir. Yani 3 ay vadeyle 10 gram altın satılır ve vade geldiğinde 10 gram altının değerinden daha fazla gümüşle ödeme yapılması istenebilir. İşte alışveriş ribası bu kapıyı kapatmaktadır.²⁵³

Farklı cins keylî malların örneğin buğdayın arpa ile fazla miktarda peşin satımı caizken veresiye satımının caiz olmamasının da gerekçesi yine budur.

Hanefi mezhebinde alışveriş ribasını bütün detaylarıyla şu şekilde bir tablo üzerinde göstermek mümkündür.

²⁵³ ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmî**, c. IV, s. 670

SIRA	CİNS	Mİ'YAR /ÖLÇÜT	ÖRNEK	MİKTAR	PEŞİN/VADELİ	ALİŞVERİŞ RİBASİ TÜRÜ
1	Aynı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Altın	Fazla	Peşin	Fazlalık Faizi
		Keyli-Keyli	Buğday-Buğday			
2	Aynı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Altın	Fazla	Vadeli	Fazlalık + Veresiye Faizi
		Keyli-Keyli	Buğday-Buğday			
3	Aynı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Altın	Eşit	Peşin	Faiz yok
		Keyli-Keyli	Buğday-Buğday			
4	Aynı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Altın	Eşit	Vadeli	Veresiye Faizi
		Keyli-Keyli	Buğday-Buğday			
5	Farklı Cins	Vezni-Vezni	Altın- Gümüş	Fazla	Peşin	Faiz yok
		Keyli-Keyli	Buğday-Arpa			
6	Farklı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Gümüş	Fazla	Vadeli	Veresiye Faizi
		Keyli-Keyli	Buğday-Arpa			
7	Farklı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Gümüş	Eşit	Peşin	Faiz yok
		Keyli-Keyli	Buğday-Arpa			
8	Farklı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Gümüş	Eşit	Vadeli	Veresiye Faizi
		Keyli-Keyli	Buğday-Arpa			
9	Farklı Cins	Vezni-Keyli	Altın-Buğday	Fazla-Eşit	Peşin-Vadeli	Faiz yok
10	Aynı Cins	Adedi- Adedi	Yumurta-Yumurta	Eşit-Fazla	Peşin	Faiz yok
		Zirai-zirai	Kumaş- Kumaş			
		Kıyemî- Kıyemî	Hayvan- Hayvan			
11	Aynı Cins	Adedi-Adedi	Yumurta-Yumurta	Eşit- Fazla	Vadeli	Veresiye faizi
		Zirai-Zirai	Kumaş- Kumaş			
		Kıyemî- Kıyemî	Hayvan- Hayvan			
12	Farklı Cins	Adedi-Zirai	Yumurta- Kumaş	Eşit- Fazla	Vadeli- Peşin	Faiz yok

Tablo 2.2.: Hanefi Mezhebine Göre Alışveriş Ribâsı

3. Hanefi Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Delilleri

Hanefi âlimleri fazlalık ribâsının iki illetinden biri olan cins birliğini Ubâde hadisinde geçen “*Altını altınla, buğdayı buğdayla*” şeklinde aynı cins iki malın mübâdelesinden bahseden ifadeye, ikinci illet olan kadr (malın keylî ve veznî olması) vasfını da “*misli misline*” şeklindeki ifadeye dayandırırılar.²⁵⁴ Buna göre fazlalık ribâsının gerçekleşmemesi ve insanların mallarının zayi olmaması için Hz. Peygamber’in aynı cins malda eşitliği şart koştuğu görülmektedir. Eşitlik suret (şekil) açısından kadr ile mana (öz) açısından cins ile gerçekleşir.²⁵⁵ Zira kadrın ölçekteki eşitlik anlamına gelmesi sûreten bir eşitliği sağladığı gibi, cinsin manadaki eşitlik anlamına gelmesi de öz itibarıyla bir eşitliği sağlar. Örneğin bir ölçek buğday suret

²⁵⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, C. XII, s. 113; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 358

²⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VII, s. 7; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 358

itibariyle bir ölçek mısırla eşit olsada aynı cins olmadıklarından mana olarak eşit değildir. Ancak bir ölçek buğday, başka bir ölçek buğday ile hem sûreten hem de manen eşittir.²⁵⁶

Hanefilerin kadr'dan maksadın keylî ve veznî mallar olduğunun delili ise Hz. Peygamber'in kalitesiz hurmayı kaliteli hurmayla farklı miktarlarda değiştiren kişiye “*Böyle yapma. Kalitesiz hurmayı satıp parasıyla kaliteli hurma al. Mizan böyledir.*” şeklindeki sözüdür.²⁵⁷ Hz. Peygamber burada hurma cinsinde eşitliği şart koşturmuştur. Hurma cinsinde eşitlik ise ancak keyil ölçüsü ile gerçekleşir. Ayrıca Hz. Peygamber “*Mizan da böyledir*” diyerek vezin ile belirlenen malları keyil ile belirlenen mallara kıyas etmiştir.²⁵⁸

Yine Mâlik b. Enes ve İshak b. İbrâhîm en-Hanzalî'nin alışveriş ribâsı ile ilgili rivayet ettikleri hadislerin sonunda “Ölçülen ve tartılan her mal böyledir. (**وَكَذَلِكَ**)” şeklinde bir fazlalık vardır.²⁵⁹ Bu fazlalık ribâ ile ilgili illeti açıkça ortaya koymaktadır.

İbn Ömer'den aktarıldığına göre Hz. Peygamber “*Bir dirhemi iki dirhemle, bir ölçeği iki ölçekle satmayınız. Zira faize girmenizden korkuyorum. (لَا تَبِيعُوا الدِّرْهَمَ)*” demiştir. Hz. Peygamber burada sa'ın (ölçeğin) bizatihi kendisini değil sa' ölçeği ile ölçülen malları kastetmiştir.²⁶⁰ Bu da bütün keylî malların ribâyâ konu olduğunu ifade eder.

Hanefi âlimleri yalnızca cins birliğinin nesie ribâsının tahakkuku için yeterli görüleceğine dair “*H. Peygamber hayvanın hayvanla vadeli satımını yasaklamıştır.*” şeklindeki rivayeti delil getirirler.²⁶¹

Ünlü Filozof ve Mâliki Fakih İbn Rüşd el-Kurtubî mana ve hikmet açısından en iyi illetin Hanefi âlimlerinin belirlediği illet olduğunu ifade eder.²⁶²

²⁵⁶ el-Ayni, **el-Binaye Şerhul'l-Hidaye**, c. VIII, s. 266-267

²⁵⁷ Serahsî, **el-Mebsût**, C. XII, s. 113; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 358

²⁵⁸ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 359

²⁵⁹ Serahsî, **el-Mebsût**, C. XII, s. 112

²⁶⁰ Serahsî, **el-Mebsût**, C. XII, s. 112

²⁶¹ İbn Nüceym, **En-Nehru'l-Fâik**, c. III, s. 471

²⁶² İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1057

4. Hanefî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin

Değerlendirilmesi

Hanefî mezhebinin alışveriş ribâsı ile ilgili düşüncesine bakıldığında onların illet tespiti yaparken ana maksatlarının eşitlik, adaleti sağlama ve insanların mallarını zayi olmaktan koruma olduğu söylenebilir.²⁶³ Eşitliğin tahakkuku içinde somut bir kıstas olan kadr illetini belirlemişler ve kadr'ı da keylî ve veznî mallar ile sınırlamışlardır.

Doğrusu Hanefî âlimlerinin ana maksadı ve altın ile gümüş dışında kadr illeti yerinde olmakla birlikte kadr'ın yalnızca keylî ve veznî mallar ile sınırlandırılması tenkit edilecek bir noktadır. Zira veznî ve keylî malların örneğin demirin demirle, buğdayın buğdayla fazla mübâdelesi nasıl ki eşitlik ve adalet prensiplerine ters ise aded-i mütekarib ve zirâî malların örneğin yumurtanın yumurtayla, kumaşın kumaş ile fazla mübâdelesi de eşitlik ve adalet prensiplerine terstir. Bu sebeple kadr illetinin veznî ve keylî mallar ile sınırlandırması ana maksadı yeterince gerçekleştirememektedir. Bilakis söz konusu maksadı gerçekleştirecek olan kadr; keylî, veznî, aded-i mütekarip veya zira'i olsun bütün misli mallardır. Nitekim Hanefî âlim Fahrettin Zeyla'î'de (743/1343) illetin aslında misli mal olma özelliği olduğunu ifade etmiş ancak yine de misli malları yalnızca keylî ve veznî mallar ile sınırlandırmıştır.²⁶⁴ Hâlbuki misli malların bu iki türle sınırlı olmadığını Hanefî âlimleri de kabul etmektedir.²⁶⁵

Kadr'ın yalnızca keylî ve veznî mallar olduğuna dair getirilen rivayetler ise buna delil olacak nitelikte delildir. Zira Hayber hurması hadisinin sonunda bulunan “*Mizan böyledir. (وكذلك الميزان)*” şeklindeki sözün Hz. Peygamber'e değil ravisi olan Ebu Said el-Hudri'ye ait olduğu,²⁶⁶ yine Mâlik b. Enes ve İshak b. İbrâhîm en-Hanzalî kanalı ile geldiği iddia edilen “ölçülen ve tartılan her mal böyledir. (وكذلك كل)

²⁶³ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 4

²⁶⁴ Fahrettin Osman b. Ali Zeyla'î, *Tebyînü'l-Hakâ'ik fî Şerhi Kenzi'd-Dekâ'ik*, 6 c., Bulak Matbaası, 1314, c. IV, s. 87

²⁶⁵ Bkz. Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 375, 400, 464; Fahrettin Zeyla'î, *Tebyînü'l-Hakâ'ik*, c. V, s. 223; El-Haskefî, *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, s. 429

²⁶⁶ el-Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. V, s. 469; ez-Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*, c. IV, s. 36

” (ما يكال أو يوزن) şeklinde bir fazlalığın ise Said b. Müseyyib’e ait olduğu söylenmiştir.²⁶⁷

Bu rivayetlerin makbul olduğu varsayılsa dahi burada fazlalık ribâsının yalnızca keylî ve veznî mallarda gerçekleşeceğine dair bir hasr (sınırlama) ifadesi söz konusu değildir. Malların keyl ve vezn kayıtları ile gelmesi o dönemde söz konusu mallarda eşitliğin bu tür birimler ile sağlanıyor olmasından kaynaklı olsa gerektir. Diğer bir ifade ile bu kayıtlar bir hüküm ispatı için değil, var olan bir teâmülün beyânı için zikredilmiştir. Dolayısıyla kadr illetini yalnızca keylî ve veznî mallar ile sınırlama düşüncesi tıpkı Zâhirilerin hadislerde sırf altı sınıf eşyanın zikredilmesinden hareketle alışveriş ribâsının yalnızca altı sınıf maddede cereyan edeceği görüşüne benzer ki bunun makul olmadığı daha evvel izah edilmişti.

Ayrıca farklı cins veznî malların birbirleriyle vadeli satımı mezhepte ilke olarak veresiye faizi görüldüğünden yasak olduğu halde altın ve gümüşün diğer veznî mallar ile vadeli satımının caiz olduğu zira aralarında suret, mana ve hüküm bakımından farklılıklar olduğu şeklindeki iddialar tatmin edici değildir. Nitekim İbnü’l-Hümâm’da bu farklılıkların hükme etki edeceği hususunu tatmin edici bulmamış, söz konusu üç farkı doğru bulmayıp eleştirmiş ve altın ile gümüşün diğer vezni mallarla vadeli satımının caiz oluşuna bu farkları değil icma’yı delil olarak getirmiştir.²⁶⁸ Altın ve gümüşün diğer veznî mallarla vadeli satılmasının ittifakla caiz oluşu aslında altın ve gümüşte ribânın illetinin veznî olmaları değil semeniyet (para) olmalarıdır diyen görüşü desteklemektedir.²⁶⁹

Hanefi âlimlerinin yalnızca cins birliğinin nesie ribâsının tahakkuku için yeterli bir illet görüleceğine dair “Hz. Peygamber hayvanın hayvanla vadeli satımını yasaklamıştır.” şeklinde delil olarak getirilen rivayetin merfu olarak sahih olmadığı söylenmiştir.²⁷⁰ Bu rivayetin merfu olarak sahih kabul edilmesi durumunda bu yasağın “Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. el-As’tan zekât develeri gelinceye kadar vadeli olarak karşılığında iki deve ödemek üzere bir deve almasını emretti.”²⁷¹

²⁶⁷ Mâlik b. Enes, Muvatta, **Büyu’**, 15, (2545); ez-Zeyla’î, **Nasbu’r-Râye**, c. IV, s. 36

²⁶⁸ İbnü’l-Hümâm, **Şerhu Fethu’l-Kadîr**, c. VII, s. 14

²⁶⁹ el-Mâverdî, **el-Hâvi’l-Kebîr**, c. V, s. 92; İbn Kayyım, **İ’lâmü’l-Müvekkîn**, c. II, s. 105

²⁷⁰ el-Beyhaki, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, c. V, s. 472; ez-Zeyla’î, **Nasbu’r-Râye**, c. IV, s. 48

²⁷¹ el-Beyhaki, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, c. V, s. 471

şeklindeki rivayetle çelişmemesi adına iki hayvanında vadeli olarak satılması durumuna yönelik olduğu söylenmiştir.²⁷² Zira iki hayvanında vadeli şekilde satımı deynin deyne satımı kapsamına girmektedir ve bu tür bir satım yasaklanmıştır.²⁷³ Ayrıca hayvanın hayvanla vadeli satımını yasaklayan söz konusu hadisin zahiri cins birliği veya cins farklılığı ayırımı yapmadığından bu hadis ile istidlal zayıf kalmaktadır.

Cins birliğinin veresiye ribâsının tahakkuku için yeterli bir illet olarak görülmesi Hanefi mezhebinde mütekavvim mal olarak kabul edilmeyen menfaatlerin dahi veresiye ribâsı kapsamına girmesine sebep olmuştur. Hâlbuki ribâyâ konu olan malların mütekavvim olmasını yani itlaf edilmesi durumunda tazmin edilebilir olmasını şart koşan Hanefilerin, menfaatleri mütekavvim görmedikleri halde onu veresiye ribâsına konu etmeleri anlaşılabilir bir durumdur.²⁷⁴ Dolayısıyla kira sözleşmesinde kira ücretinin sözleşmeye konu olan menfaatin cinsinden olması yani örneğin bir kimsenin, bir gayr-ı menkulün mâlikine kiralama bedeli olarak başka bir gayr-ı menkulünü kiraya vermesinin veresiye ribâsı kapsamında değerlendirilmesi mübalağa olarak nitelendirilebilecek bir görüştür. Ayrıca altın ve gümüş dışındaki ribevî mallarda kabz şartını tasarrufta bulunabilme gücü olarak yorumlayan ve bunun da bedellerin tayini ile gerçekleştiğini söyleyen Hanefi âlimlerin,²⁷⁵ tayin edilmesi suretiyle tasarrufu mümkün olan karşılıklı menfaatleşmeyi veresiye ribâsı kapsamında görmeleri çelişkili bir tutum olarak gözükmektedir.

Adedî, zirâ'i ve kıyemî malların kendi cinsleri ile örneğin yumurtanın yumurta, kumaşın kumaş ve hayvanın hayvanla fazla miktarda peşin satımı faiz olarak kabul edilmezken vadeli satımının veresiye faizi kabul edilmesi de anlaşılması zor hususlardan biridir. Zira alışveriş ribâsında veresiyenin yasak oluşu vadeden kaynaklı oluşabilecek miktar fazlalığı sebebiyledir. Bu tür mallardaki miktar fazlalığının peşin satımda zaten caiz olması söz konusu fazlalığın vadeden kaynaklanmadığının delilidir. Buna göre adedî, zirâ'i ve kıyemî malların kendi

²⁷² el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 101; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 377; San'ânî, **Sübülü's-Selâm**, c. III, s. 97

²⁷³ en-Nevevi, **el-Mecmû'**, c. IX, s. 501; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 359

²⁷⁴ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 326, 472; el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, c. VII, s. 81

²⁷⁵ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 360

cinsleriyle fazla miktarda peşin satımı caiz ise vadeli satımının evleviyetle caiz olması gerekir. Bu malların kendi cinsleriyle fazla miktarda peşin satımına cevaz verip, veresiye satımına cevaz vermemek birbiriyle çelişen bir tutumdur.

Hanefi mezhebinde aynı cins ve niteliklere sahip malların eşit miktarda vadeli satımı örneğin 20 gram altının 20 gram altın, 100 kile buğdayın 100 kile buğday karşılığında vadeli satımının veresiye ribâsı olarak görülmesi düşüncesine de katılmadığımızı ifade etmek isteriz. Çünkü aynı cins ve niteliklere sahip iki malın aynı miktarda birbirleri ile vadeli satımı aslında satım değil satım lafzıyla yapılmış bir karz işlemidir. Çünkü satım, kâr ve fazlalık elde etmek için yapıldığından satım konusu mallar arasında az da olsa bir fark bulunmalıdır. Tamamıyla aynı özelliklere sahip iki malın mübadelesi bir kâr veya fazlalık doğurmayacağından hikmetsiz olup ticarî örf ve akl-ı selim ile bağdaşmaz. Eşyada asıl olan lafza değil manaya itibar olduğundan bu tür bir işlem aslında karz işlemi olup caiz olmalıdır. Aksi takdirde örneğin 24 ayar 20 gram altının, 24 ayar 20 gram karşılığında karz olarak verilmesi işlemine caizdir denilip, yine 24 ayar 20 gram altının, 24 ayar 20 gram altın ile vadeli satımına ise veresiye ribâsı demek özü itibariyle aynı olan şeylere farklı hükümler vermekten başka bir şey değildir.

Yalnız az da olsa farklı olan malların mübadelesinde örneğin 18 ayar olan 20 gram altının, 24 ayar 20 gram altınla; 100 kile ikinci kalite buğdayın, 100 kile birinci kalite buğday ile vadeli satımı alışveriş ribâsının kısmı olan nesîe ribâsı kapsamına girdiğinden caiz değildir denilebilir. Zira bu şekilde borç (cahiliye) ribâsına giden kapı kapatılmaktadır. Şöyle ki 18 ayar olan 20 gram altının, 24 ayar olan 20 gram altın; 100 kilo ikinci kalite buğdayın, 100 kilo birinci kalite buğday karşılığında karz olarak verilmesi -karzın misli ile geri verilmesi kaidesi ihlal edildiğinden- caiz değildir. Böylece bu tür bir işleme karz yoluyla ulaşamayan bir kimse satım yoluyla ulaşmak isteyebilir. Ancak bu işlem alışveriş ribâsının kısmı olan nesîe ribâsı kapsamına sokularak bu kapı kapatılmak istenmiştir.

Hanefi âlimlerinin ribevî mallarda el işçiliği, ayar ve kalite vasıflarına itibar edilmeyeceğine dair görüşlerini ise üçüncü bölümde detaylıca ele alacağız.

B. Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İlleti

1. Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İlleti

Mâlikî Mezhebinde alışveriş ribâsının iki kısmı olan fazlalık ve veresiye ribâsının illetleri hakkında tıpkı Hanefî mezhebinde olduğu gibi birtakım farklılıklar vardır. Bu sebeple fazlalık ve veresiye ribâsının illeti iki ayrı başlık altında ele alınacaktır.

a. Fazlalık Ribâsı İlleti

Mâlikî mezhebinde altın ve gümüşte fazlalık faizinin illeti aynı cins semeniyet (التمنية) yani para olmaları iken buğday, arpa, hurma ve tuzda illet aynı cins depolanabilen temel gıda (الطعام المقتات المدخر-التمنية) maddeleri olmalarıdır.²⁷⁶ Buna göre semen (para-nakd) kabul edilen maddeler kendi cinsleriyle veya depolanabilen temel gıdalar kendi cinsleri ile fazla miktarda peşin mübâdele edilirse fazlalık faizi cereyan eder. Örneğin 10 gram altının peşin 11 gram altın karşılığında, 3 kile buğdayın peşin 4 kile buğday karşılığında satılması fazlalık ribâsı kapsamında görülür.

Mezhebe göre depolanabilen gıdalar oldukları için pirinç, mercimek, mısır nohut, patates, et gibi maddelerde de fazlalık ribası cereyan eder. Ancak depolanamayan gıda maddeleri olan domates, karpuz, limon, marul, havuç, elma, muz, çilek, portakal gibi sebze ve meyveler ile gıda olmayan demir, çelik, benzin, kurşun, kumaş gibi maddelerde fazlalık ribâsı cereyan etmez. Aynı şekilde ilaçlarda ve suda da fazlalık ribâsı cereyan etmez.²⁷⁷

Mezhepte meşhur görüşe göre semeniyet yani para olma illeti yalnızca altın ve gümüşe hasır ve bunlar için para olmanın ağırlıklı olarak onların özünde var olması anlamına gelen “gâlibü’s-semeniyet (غالب التمنية)” ifadesi kullanılır.²⁷⁸ Altın ve gümüşte bulunan bu illet kâsır olduğundan başka bir şey altın ve gümüşe

²⁷⁶ İbn Rüşd, *el-Mukaddimât ve'l-Mumehhidât*, c. II, s. 13; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1054; İbn Hâcib, *Câmi'u'l-Ümmehât*, s. 340

²⁷⁷ Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Cüzey el-Kelbi, *el-Kavaninü'l-Fıkhiyye*, 't.y.', 'y.y.', s. 168; er-Ruaynî, *Mevâhibü'l Celil*, c. VI, s. 197

²⁷⁸ İbn Hâcib, *Câmi'u'l-Ümmehât*, s. 340

kıyaslanamaz.²⁷⁹ Mezhepte altın ve gümüşte bulunan illetin mutlak semeniyet olduğuna dair meşhur olmayan bir görüş de vardır ve bu görüşe göre başka paralar altın ve gümüşe kıyas edilebilir.²⁸⁰

Fazlalık faizinin illeti olan gıdalardaki iktiyat (اقتيات) vasfı insanın bünyesini ayakta tutan ve yaşamasını sağlayan yiyecekler demektir. Bütün hububatlar, hurma, kuru üzüm, et, süt ve ürünleri bunun örnekleridir. Yiyecekleri ıslah eden tuz, baharat, sirke gibi maddeler de iktiyat manasındadır. İddihar (ادخار) ise yiyeceğin üzerinden bir süre geçmesiyle bozulmaması demek olup mezhepte bu sürenin bir sınırı yoktur ve bu hususta ölçü örfür.²⁸¹

b. Veresiye Ribâsı İleti

Mâliki mezhebinde veresiye ribâsının illeti ise altın ve gümüşte semeniyet, diğer dört malda ise mutlak gıdadır (الطعم) ve veresiye ribâsında iktiyat-iddihar şartı aranmaz.²⁸² Buna göre aynı veya farklı cins semenlerin yahut aynı veya farklı cins gıdaların birbirleri ile vadeli satımı veresiye ribâsına girer.²⁸³

Mezhepte altının -eşit miktarda olsa dahi- vadeli şekilde altınla veya altının vadeli olarak gümüş karşılığında satımı veresiye ribâsı olduğu gibi, buğdayın -eşit miktarda olsa dahi- vadeli şekilde buğdayla veya buğdayın vadeli olarak hurma karşılığında satımı da veresiye ribâsı kapsamına girer.²⁸⁴

Maliki mezhebinde depolanamadıkları için normalde kendilerinde fazlalık ribâsı cereyan etmeyen domates, karpuz, limon, marul, havuç, elma, muz, çilek, portakal gibi meyve ve sebzelerde veresiye ribâsı gerçekleşir. Buna göre örneğin 3 kilo elmanın 5 kilo elma karşılığında peşin satımı caizken, vadeli satımı veresiye ribâsı kapsamına girer.²⁸⁵ Buna göre bazı bilginlerin Mâliki mezhebinde

²⁷⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1054

²⁸⁰ İbn Hâcib, *Câmi'u'l-Ümmehât*, s. 340

²⁸¹ İbn Cüzey, *el-Kavaninü'l-Fıkhiyye*, s:168; er-Ruaynî, *Mevâhibü'l Celil*, c. VI, s. 198; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, c. IV, s. 685

²⁸² İbn Rüşd, *el-Mukaddimât ve'l-Mumehhidât*, c. II, s. 13; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1054

²⁸³ İbn Hâcib, *Câmi'u'l-Ümmehât*, s. 340

²⁸⁴ İbn Cüzey, *el-Kavaninü'l-Fıkhiyye*, s:166

²⁸⁵ İbn Cüzey, *el-Kavaninü'l-Fıkhiyye*, s:166

stoklanmayan gıdalarda veresiye ribâsı gerçekleşmediği şeklindeki ifadeleri²⁸⁶ mezhep gerçeği ile örtüşmemektedir.

Mâlikî mezhebinde meşhur görüşe göre gıda dışında kendisinde menfaat birliği olan aynı cins malların fazla miktarda vadeli satımı da veresiye ribâsı kapsamına girer. Örneğin giymek için alınan bir elbisenin iki elbiseyle, sütü için alınan bir koyunun iki koyunla, binek bir atın iki adet binek atıyla vadeli satımı veresiye ribâsına girer.²⁸⁷ Eğer aynı cins mallarda menfaat birliği olmazsa veresiye ribâsı tahakkuk etmez. Örneğin giymek için alınan bir elbisenin başka amaçla alınan iki elbiseyle, sütü için alınan bir koyunun eti için alınan iki koyunla, binek bir atın binek olmayan iki adet at karşılığında vadeli satımı menfaat birliği olmadığından dolayı caizdir.²⁸⁸

Mâlikî mezhebinde menfaat birliği olan aynı cins malların fazla miktarda satımının veresiye ribâsı kapsamına girdiği hususu izah edildikten sonra “Mâlikilerde her çeşit eşyanın kendi cinsiyle veresiye bire iki değiştirilmesinin nesie ribâsı kapsamında görüldüğü”²⁸⁹ şeklinde bir cümle doğru olmayacaktır. Zira ‘menfaat birliği olan aynı cins mal’ kaydı önemli olup veresiye ribâsının tahakkuku için şarttır ve aynı cins mallarda gerçekleşen veresiye ribâsında Mâlikileri, Hanefilerden ayırt eden iki husustan birisi menfaat birliği diğeri ise miktar fazlalığıdır. Hanefiler de menfaat birliği ve miktar fazlalığı olsun-olmasın mutlak cins birliği nesie ribâsının tahakkuku için yeterlidir.

2. Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Hükümleri

Mâlikî mezhebinde alışveriş ribâsı hükümlerini şu şekilde özetlemek mümkündür.²⁹⁰

1. Semen kabul edilen altın ve gümüşün kendi cinsleri ile veya depolanabilir temel yiyeceklerin kendi cinsleri ile mübâdelesinde miktarlar eşit ve

²⁸⁶ Refik Yunus Mısırlı, *el-Câmi’ fi Usûli’r-Ribâ*, s:128

²⁸⁷ İbn Rüşd, *el-Mukaddimât ve’l-Mumehhidât*, c. II, s. 13; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, c. III, s. 1060; İbn Cüzey, *el-Kavaninü’l-Fıkhiyye*, s:169

²⁸⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, c. III, s. 1060; İbn Cüzey, *el-Kavaninü’l-Fıkhiyye*, s:169

²⁸⁹ Abdülaziz Bayındır, “Ticaret ve Faiz”, s:105; Selim Çimen “İslam Hukukunda Faizin İletisi ile İlgili İhtilaflar”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2010, s.120

²⁹⁰ İbn Cüzey, *el-Kavaninü’l-Fıkhiyye*, s:166-168

işlem peşin olmalıdır. Miktar fazla olursa fazlalık faizi, işlem peşin olmazsa veresiye faizi tahakkuk eder. Örneğin altının altınla, gümüşün gümüşle fazla miktarda peşin satımı fazlalık ribâsı olduğu gibi vadeli satımı da -aynı miktarda olsa dahi- ribâdır. Aynı şekilde depolanabilir yiyecek olan buğdayın buğday ile fazla miktarda peşin satımı fazlalık ribâsı olduğu gibi vadeli satımı da -aynı miktarda olsa dahi- ribâdır.

Burada miktarda fazlalık yasak olduğu gibi değerinde fazlalıkta yasaktır. Örneğin 24 ayar 20 gram altın ile 18 ayar 20 gram altın her ne kadar değer itibariyle farklı olsa da satım durumunda mezhebe göre bu değer farkı dikkate alınmaz ve işlem gram esas alınarak yapılır. 100 kile ikinci kalite buğdayın, 100 kile birinci kalite buğday ile satımı da aynı şekilde olup işlem değer üzerinden değil miktar üzerinden yapılır.

2. Semen kabul edilen altın ve gümüşün depolanabilir olsun veya olmasın tüm yiyeceklerle örneğin altının buğday ile mübâdelesinde miktar farklı olabileceği gibi veresiye de caizdir. Zira bu malların değişiminde aralarında ribâyı gerektirecek bir ilişki bulunmamaktadır.

3. Farklı cins semenlerin veya farklı cins depolanabilir yiyeceklerin yahut aynı cins mutlak yiyeceğin mübadelesinde miktarların farklı olması caiz olmakla beraber işlemin peşin olması şarttır. Aksi takdirde veresiye faizi söz konusu olur. Örneğin semen olan altının gümüşle, depolanabilir yiyecek olan buğdayın hurmayla ve mutlak yiyecek olan elmanın elma ile farklı miktarda peşin satımı caizken, vadeli satımı veresiye ribâsı kapsamına girer.

Yine gıda dışında menfaat birliği olan aynı cins malların fazla miktarda satımı da peşin olmalıdır. Aksi durumda yani vadeli satımı veresiye ribâsı kapsamına girer.

Mâliki mezhebinde alışveriş ribasını bütün detaylarıyla şu şekilde bir tablo üzerinde göstermek mümkündür:

SIRA	CİNS	İLLET	ÖRNEK	MİKTAR	PEŞİN/VADELİ	ALİŞVERİŞ RİBASİ TÜRÜ
1	Aynı Cins	Semen-Semen	Altın-Altın	Fazla	Peşin	Fazlalık Faizi
		Depolanabilir Gıda-Depolanabilir Gıda	Buğday-Buğday			
2	Aynı Cins	Semen-Semen	Altın-Altın	Fazla	Vadeli	Fazlalık + Veresiye Faizi
		Depolanabilir Gıda-Depolanabilir Gıda	Buğday-Buğday			
3	Aynı Cins	Semen-Semen	Altın-Altın	Eşit	Peşin	Faiz yok
		Depolanabilir Gıda-Depolanabilir Gıda	Buğday-Buğday			
4	Aynı Cins	Semen-Semen	Altın-Altın	Eşit	Vadeli	Veresiye Faizi
		Depolanabilir Gıda-Depolanabilir Gıda	Buğday-Buğday			
5	Farklı Cins	Semen-Semen	Altın- Gümüş	Fazla	Peşin	Faiz yok
		Depolanabilir Gıda-Depolanabilir Gıda	Buğday-Hurma			
6	Farklı Cins	Semen-Semen	Altın-Gümüş	Fazla	Vadeli	Veresiye Faizi
		Depolanabilir Gıda-Depolanabilir Gıda	Buğday-Hurma			
7	Farklı Cins	Semen-Semen	Altın-Gümüş	Eşit	Peşin	Faiz yok
		Depolanabilir Gıda-Depolanabilir Gıda	Buğday-Hurma			
8	Farklı Cins	Semen-Semen	Altın-Gümüş	Eşit	Vadeli	Veresiye Faizi
		Depolanabilir Gıda-Depolanabilir Gıda	Buğday-Hurma			
9	Farklı Cins	Semen - Depolanabilir Gıda	Altın-Buğday	Fazla-Eşit	Peşin-Vadeli	Faiz yok
10	Aynı cins	Mutlak Gıda-Mutlak Gıda	Elma- Elma	Fazla- Eşit	Peşin	Faiz yok
11	Aynı Cins	Mutlak Gıda-Mutlak Gıda	Elma- Elma	Fazla- Eşit	Vadeli	Veresiye Faizi
12	Farklı Cins	Mutlak Gıda-Mutlak Gıda	Elma- Domates	Fazla- Eşit	Peşin	Faiz yok
13	Farklı Cins	Mutlak Gıda-Mutlak Gıda	Elma- Domates	Fazla- Eşit	Vadeli	Veresiye Faizi
14	Aynı Cins	Menfaat Birliği	Binek At- Binek At	Fazla- Eşit	Peşin	Faiz yok
15	Aynı Cins	Menfaat Birliği	Binek At- Binek At	Fazla	Vadeli	Veresiye Faizi
16	Aynı Cins	Menfaat Farklılığı	Binek At- Binek olmayan At	Fazla- Eşit	Peşin-Vadeli	Faiz yok

Tablo 2.3.: Mâlikî Mezhebine Göre Alışveriş Ribâsı

3. Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İlletinin Delilleri

Mâlikî âlimleri altın ve gümüşe illet olarak belirledikleri semeniyet vasfını bunlarda ağırlıklı olarak bulunan para olma özelliğine ve itlaf edilen malların kıymetlerinin bunlara dayalı olarak belirlenmesi hususlarına dayandırır. Para olma

ağırlıklı olarak bunların özünde var olduğu için başka bir şey bunların yerine geçemez.²⁹¹

Mâlikiler hadiste zikredilen dört mal olan buğday, arpa, hurma ve tuza illet olarak belirledikleri depolanabilir temel gıda vasfını ise şu gerekçelere dayandırmışlardır:

Hz. Peygamber'in “*Yiyeceğin yiyecek ile mübadelesi misli misline olur. (الطعام بالطعام مثلا بمثل)*”²⁹² şeklindeki hadisi ribânın yiyecek maddelerinde olduğunu gösterir.²⁹³ Ancak burada maksat mutlak yiyecek değildir. Zira öyle olsaydı eşyâ-ı sitte hadislerinde dört farklı yiyecek maddesi zikredilmez bilakis bir tanesinin ismi zikredilir ve maksat hâsıl olurdu. Ancak böyle yapılmayıp dört farklı yiyecek maddesinin zikredilmesi bu maddelerde bulunan birtakım manalara işaret etmek içindir ve ‘stoklanabilen temel gıda maddesi olma’ vasfı bu maddelerin tamamını içine alır. Şöyle ki buğday ve arpa ile stoklanabilen tüm hububat çeşitlerine, hurma ile bal ve kuru üzüm gibi stoklanabilen tüm tatlılara, tuz ile de yemeği lezzetlendirmek için kullanılıp stoklanabilen tüm baharatlara işaret edilmiştir. Ayrıca ribânın yasaklanış hikmeti insanların birbirlerini aldatmaması ve mallarının korunması olduğundan bu hikmetin temel gıda maddelerinde (kût- قوت) tahakkuk etmesi gereklidir.²⁹⁴

Mâliki âlimleri kendisinde menfaat birliği olan aynı cins malların fazla miktarda vadeli satımını veresiye ribâsı kapsamında görmelerini de sedd-i zerîa kapsamına sokarlar. Zira bu işlemin aslında bir satım değil menfaat sağlayan bir ödünç işlemi olduğunu söylerler.²⁹⁵

²⁹¹ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1054, 1058; el-Karâfî, **Kitâbu'l- Furûk**, c. III, s. 1045; İbn Hâcib, **Câmi'u'l-Ümmehât**, s. 340

²⁹² Müslim, **Müsâkât**, 18 (93)

²⁹³ Ebu Muhammed Abdulvehhab b. Ali b. Nasr el-Bağdadi, **el-İşraf ala Nüketi Mesaili'l-Hilaf**, thk. Habib b. Tahir, 2 c., Beyrut, Dar İbn Hazm, c. I, s. 527

²⁹⁴ Abdulvehhab el-Bağdadi, **el-İşraf**, c:1, s:528; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1057

²⁹⁵ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1061

Mâlikilerin alışveriş ribâsı için belirledikleri semeniyet ve stoklanabilir temel gıda olma illetini tercih edenler arasında tarihte Hanbelî Müctehid İbn Kayyım, Şah Veliyullah ed-Dehlevî ve muasır âlimlerden Muhammed Ebû Zehra'da vardır.²⁹⁶

4. Mâlikî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Değerlendirilmesi

Mâlikî mezhebinde hadislerde zikredilen altın ve gümüşün illetinin semeniyet vasfı olarak belirlenmesi yerindedir. Zira semen, eşyaların değerinin kendisi ile bilinebildiği ölçü demek olup altın ve gümüşte böyle bir özellik vardır. Ancak mezhepte meşhur görüş olan semeniyeti altın ve gümüşe has kılma görüşü tarih boyunca yaygın olarak kullanılan altın ve gümüş eksenli para sistemlerini yansıttığından o dönemler için makul karşılanırsa da zamanımız için geçerliliğini koruduğu söylenemez. Bu sebeple altın ve gümüşte illet olarak mezhepte meşhur olmayan mutlak semen olmaları görüşü daha isabetlidir. Böylece altın ve gümüşte alışveriş ribâsı gerçekleşeceği gibi bakır para, kâğıt para, dijital para farketmeksizin bütün paralarda alışveriş ribâsı cereyan edecektir.

Mâlikî mezhebinde hadislerde zikredilen diğer dört malda illetin gıda maddesi olarak belirlenmesi ve buna “*Yiyeceğin yiyecek ile mübadelesi misli misline olur.* (الطعام بالطعام مثلا بمثل)”²⁹⁷ şeklindeki hadisin delil getirilmesi yeterli değildir. Çünkü hadiste zikredilen ta’âm (الطعام) ifadesinden kastın bütün yiyecekler değil buğday olduğu söylenmiştir.²⁹⁸ Hadisten bütün yiyeceklerin kastedildiği varsayılsa dahi burada ribânın yalnızca yiyeceklerde gerçekleşeceğine dair bir sınırlama ifadesi söz konusu değildir.

Ribânın yasaklanış hikmeti olarak insanların birbirlerinin aldatmaması ve mallarının korunması gerekçe gösterilerek hadisten maksadın mutlak gıda değil de temel gıda maddeleri olduğunun söylenmesi öncelikle söz konusu bu hikmete ters olacaktır. Zira insanlar nezdinde stoklanabilen mal değerli olduğu kadar stoklanamayan malda bir o kadar değerlidir ve birini fazlalık faizine konu yapıp diğerini konu yapmamak malın korunması hikmetine ters olmaktadır. Örneğin

²⁹⁶ İbn Kayyım, **İ’lâmü’l-Müvekkîn**, c. II, s. 105; Şah Veliyullah ed-Dehlevî, **Hucetullahi’l-Baliğa**, c. II, s. 166; Muhammed Ebu Zehra, **Buhûs fi’r-Ribâ**, s. 55

²⁹⁷ Müslim, **Müsâkât**, 18 (93)

²⁹⁸ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, S. 409; en-Nevevi, **el-Mecmu’**, c. IX, s. 492

buğdayın buğdayla fazla miktarda peşin satımına cevaz vermeyip, elmanın elmayla fazla miktarda peşin satımına cevaz vermek malın korunması hikmetine aykırıdır. Nitekim Maliki âlimi Ebu İshak eş-Şatibi'de altın ve gümüş ile gıda maddelerinin fazlalık faizine konu yapıp, bunların dışında kalan malların konu yapılmamasına Müctehidlerin makul bir gerekçe bulamadığını ve kendi zamanı da dâhil hiçbir zaman bunun manasının açıklanamadığını ifade eder.²⁹⁹

Üstelik stoklanamayan malları fazlalık faizine konu yapmayıp veresiye ribâsına konu yapmak yani örneğin; elmanın elmayla fazla miktarda peşin satımına cevaz verip, veresiye satımına cevaz vermemek de anlaşılabilir bir durum değildir. Zira alışveriş ribâsında veresiyenin yasak oluşu vadeden kaynaklı oluşabilecek miktar fazlalığı sebebiyledir. Bu tür mallardaki miktar fazlalığının peşin satımda zaten caiz olması söz konusu fazlalığın vadeden kaynaklanmadığının delilidir. Buna göre stoklanamayan malların kendi cinsleriyle fazla miktarda peşin satımı caiz ise vadeli satımının evleviyetle caiz olması gerekir. Bu malların kendi cinsleriyle fazla miktarda peşin satımına cevaz verip, veresiye satımına cevaz vermemek birbiriyle çelişen bir tutumdur. Dolayısıyla fazlalık ribasında stoklanan-stoklanmayan şeklindeki ayırımın makul bir gerekçesi olmadığı gibi stoklanamayan malları fazlalık ribasına konu yapmayıp, veresiye ribasına konu yapmanın da makul bir gerekçesi gözükmemektedir.

Ayrıca eşyâ-ı sitte hadisinde zikredilen tuz temel gıda olmadığı halde illeti temel gıda olarak belirlemenin, stoklanmayan yaş hurmada riba gerçekleştiği halde stoklanma vasfını illet olarak kabul etmenin doğru olmadığı söylenmiştir.³⁰⁰

Mâlîki mezhebinin menfaat birliği olan aynı cins malların fazla miktarda vadeli satımını veresiye ribası olarak kabul etmesini 'bunun aslında bir satım değil menfaat sağlayan bir ödünç işlemi' olmasına dayandırmaları tatmin edici değildir. Buna göre örneğin binek bir atın iki adet binek atıyla vadeli satımını veresiye ribâsı gören Malikiler bunu menfaat sağlayan ödünç olarak görürken, binek bir atın binek olmayan iki adet at karşılığında vadeli satımını ise menfaat sağlamayan bir ödünç olarak görmektedirler. Doğrusu bu da anlaşılması güç hususlardan birisidir. Zira

²⁹⁹ eş-Şatibi, **el-Muvâfakat**, c. IV, s. 382

³⁰⁰ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 85

satın alınan malların hangi menfaatler için kullanılacağı oldukça içsel ve bâtinî bir durum olduğundan böylesi içsel durumları veresiye ribâsına illet yapmak somut kıstaslar üzerine inşa edilmesi gereken ribâ nazariyesi için doğru gözükmemektedir.

Buna ilaveten hangi menfaatlerin cins birliğini sağlayıp hangilerinin sağlamadığı konusunda Mâliki mezhebinde genel bir ölçü olmadığını belirten ve bunun tespitinin oldukça güç olduğunu ifade eden Mâliki Müctehid İbn Rüşd el-Hafîd'in sözleri,³⁰¹ mezhepte menfaat birliği olan aynı cins mallarda gerçekleşen veresiye ribâsı anlayışını daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir.

Maliki mezhebinde aynı miktardaki altının altınla veya buğdayın buğdayla vadeli satımının veresiye ribası olarak görülmesinin değerlendirilmesi Hanefi mezhebi incelenirken ele alınmıştır.³⁰²

Mâlikî âlimlerinin ribevî mallarda el işçiliği, ayar ve kalite vasıflarına itibar edilmeyeceğine dair görüşlerini ise üçüncü bölümde ele alacağız.

C.Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İleti

1. Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İleti

Şâfiî mezhebinde alışveriş ribâsının iki kısmı olan fazlalık ribası ile veresiye ribasının illeti arasında bir farklılık yoktur. Mezhebin cedid görüşüne göre alışveriş ribâsının illeti altın ve gümüşte semeniyet (التمنية) yani para olmaları iken; buğday, arpa, hurma ve tuzda illet gıda (tu'm- الطعام) maddeleri olmalarıdır ve içeceklerde buna dâhildir.³⁰³ Başka bir ifade ile fazlalık ribasının illeti aynı cins semen veya aynı cins gıda iken, veresiye ribasının illeti aynı veya farklı cins semen yahut aynı veya farklı cins gıda maddesi olmaktır.

Buna göre semen (para) kabul edilen maddeler kendi cinsleriyle veya gıdalar kendi cinsleri ile fazla miktarda peşin mübâdele edilirse fazlalık ribası cereyan eder. Örneğin 10 gram altının peşin 11 gram altın karşılığında, 3 kile buğdayın peşin 4 kile

³⁰¹ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1068

³⁰² Bkz. **Tez**, 66

³⁰³ eş-Şâfiî, **el-Ümm**, c. IV, s. 32-33,37, 55; el-Mâverdi, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 83, 91; en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 490, 496

buğday karşılığında satılması fazlalık ribâsı kapsamında görülür.³⁰⁴ Bu işlemlerde kabzın gerçekleşmemesi de yed (el) ribasına girer.

Yine aynı veya farklı cins semenlerin birbirleri ile yahut aynı veya farklı cins gıdaların birbirleri ile vadeli satımı da veresiye ribasına girer. Örneğin altının -eşit miktarda olsa dahi- vadeli şekilde altınla veya altının vadeli olarak gümüş karşılığında satımı veresiye ribâsı olduğu gibi, buğdayın -eşit miktarda olsa dahi- vadeli şekilde buğdayla veya buğdayın vadeli olarak arpa karşılığında satımı da veresiye ribâsı kapsamına girer.³⁰⁵

Mezhepte meşhur görüşe göre semeniyet yani para olma illeti yalnızca altın ve gümüşe hastır ve bunlar için para olmanın onların özünde var olması anlamına gelen ‘cevherü’s-semeniyet (جوهر الثمنية)’ veya para olmanın ağırlıklı olarak onların cinsine has olduğu anlamına gelen ‘cinsü’l-esmân gâliben (جنس الأثمان غالباً)’ ifadesi kullanılır.³⁰⁶ Külçe altın, altın ve gümüşten imal edilen zinet eşyaları ve kapkacaklarda özlerinde semeniyet barındırdığından alışveriş ribâsı kapsamına dâhildir.³⁰⁷ Altın ve gümüşte bulunan bu illet kâsır olduğundan başka bir şey altın ve gümüşe kıyaslanamaz.³⁰⁸ Mezhepte altın ve gümüşte bulunan illetin mutlak semeniyet (مطلق الثمنية) olduğuna dair şâz kabul edilen bir görüş de vardır ve bu görüşe göre başka paralar örneğin fülûs (madeni para) altın ve gümüşe kıyas edilebilir.³⁰⁹

Mezhebe göre gıdadan maksat buğday gibi azık olan, hurma gibi meyve olan (tefekkü), tuz gibi yemeği ıslah edip lezzetlendiren tüm maddeler olduğu için hadiste geçmeyen pirinç, mercimek, mısır, nohut, domates, karpuz, limon, marul, havuç, elma, muz, çilek, portakal, kuru üzüm, incir vb. azık olan, meyve olan ve ıslah edici tüm maddelerde riba cereyan eder³¹⁰ ve burada Mâliki mezhebinde olan

³⁰⁴ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 81

³⁰⁵ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 81

³⁰⁶ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 91; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed El-Gazâlî et-Tûsî; **el-Vasît fi'l-Mezheb**, thk. Ahmed Mahmud İbrahim, 7 c., Mısır, Dâru's-Selâm, 1997, c. III, s. 46; eş-Şirbinî, **Muğni'l muhtâc**, c. II, s. 369

³⁰⁷ el-Gazâlî, **el-Vasît fi'l-Mezheb**, c. III, s. 46; en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 493

³⁰⁸ eş-Şâfîi, **el-Ümm**, c. IV, s. 32; el-Gazâlî, **el-Vasît fi'l-Mezheb**, c. III, s. 46

³⁰⁹ en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 493

³¹⁰ en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 497

depolanma şartı gibi bir şart aranmaz.³¹¹ Ancak gıda maddesi olmadıkları için demir, çelik, benzin, kurşun, kumaş, pamuk gibi maddelerde ribâ cereyan etmez.³¹² Ayrıca ıslah etme hem yemeği hem de bedeni kapsadığı için ilaçlarda da ribâ cereyan eder.³¹³ Su da cereyan edip etmeyeceği hususunda iki görüş söz konusu olup asah olan cereyan etmesidir.³¹⁴

Şafii mezhebinde semen ve gıda dışında aynı cins malların mübâdelesinde örneğin hayvanlarda alışveriş ribâsı tahakkuk etmez.³¹⁵ Zira onlara göre cins birliği ribânın illeti değil, ribânın illetinin mahallidir. Diğer bir ifade ile ribânın illetinin tahakkuk etmesinin şartıdır.³¹⁶

Şâfiî mezhebinde dört malın illeti hususunda kadim görüş ise bu maddelerin keylî ve veznî olan yiyecek maddeleri olmalarıdır. Buna göre miktarı sayı ile belirlenen gıda maddelerinde örneğin yumurta, karpuz vb. maddelerde alışveriş ribâsı gerçekleşmez. Mezhepte ayrıca nakit, gıda veya başka bir madde fark etmeksizin yalnızca cins birliğinin illet olduğuna dair Ebûbekir el-Evdenî'ye nispet edilen ve şâz kabul edilen bir görüş de vardır.³¹⁷

Şâfiî mezhebinde veresiye ribâsı ile yed ribâsı yukarıda izah edildiği üzere hem aynı cins hem de farklı cins mallarda söz konusu olduğundan gerek Vehbe ez-Zuhaylî'nin gerekse ona dayanan bazı araştırmacıların “Şâfiîlere göre ribe'l-yed ve ribe'n-nesie ancak cinsleri farklı iki bedelde olur.” şeklindeki sözleri Şâfiî mezhebiyle örtüşmemektedir.³¹⁸ Şafii mezhebinin illetini tercih edenler arasında Abdurrezzak Senhuri'de vardır.³¹⁹

³¹¹ eş-Şâfiî, **el-Ümm**, c. IV, s. 33

³¹² en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 493

³¹³ eş-Şâfiî, **el-Ümm**, c. IV, s. 34; el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 104

³¹⁴ en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 497

³¹⁵ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 100; en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 499

³¹⁶ el-Gazâlî, **el-Vasît fi'l-Mezheb**, c. III, s. 47; es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 93

³¹⁷ en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 494, 496

³¹⁸ ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî**, c. IV, s. 674; Selim Çimen “İslam Hukukunda Faizin İleti ile İlgili İhtilaflar”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2010, s.118

³¹⁹ Senhûrî, **Mesâdirü'l-Hak**, c:3, s:130

2. Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Hükümleri

Şâfiî mezhebinde alışveriş ribâsı ile ilgili hükümleri şöyle özetlemek mümkündür:³²⁰

1. Semen kabul edilen altın ve gümüşün kendi cinsleri ile veya gıdaların kendi cinsleri ile mübâdelesinde miktarlar eşit, işlem peşin olmalı ve kabz gerçekleşmelidir.³²¹ Miktar fazla olursa fazlalık faizi, işlem peşin olmazsa veresiye faizi, kabz gerçekleşmezse yed faizi tahakkuk eder.³²² Örneğin altının altınla, gümüşün gümüşle fazla miktarda peşin satımı fazlalık ribâsı, vadeli satımı-aynı miktarda olsa dahi- veresiye ribâsı, kabzın gerçekleşmemesi de yed ribâsı olarak değerlendirilir. Aynı şekilde gıda olan buğdayın buğday ile fazla miktarda peşin satımı fazlalık ribâsı, vadeli satımı-aynı miktarda olsa dahi- veresiye ribâsı, kabzın gerçekleşmemesi de yed ribâsı olarak değerlendirilir.

Burada miktarda fazlalık yasak olduğu gibi ayar, işçilik veya kaliteden kaynaklı değerde fazlalıkta yasaktır.³²³ Örneğin 24 ayar 20 gram altın ile 18 ayar 20 gram altın her ne kadar değer itibariyle farklı olsa da satım durumunda mezhebe göre bu değer farkı dikkate alınmaz ve işlem gram esas alınarak yapılır. 100 kile ikinci kalite buğdayın, 100 kile birinci kalite buğday ile satımı da aynı şekilde olup işlem değer üzerinden değil miktar üzerinden yapılır.

Şafii mezhebinde peşin olmayan işlemin nesie ribâsı, kabzedilmeyen işlemin yed ribâsı kapsamında görülmesi peşin olan işlemin vadeliden, kabzedilenin de kabzedilmeyenden daha değerli ve fazla görülmesi anlayışına dayanır.³²⁴

2. Semen kabul edilen altın ve gümüşün, gıdalar ile örneğin altının buğday ile mübâdelesinde miktarlar farklı, veresiye caiz olduğu gibi kabzın

³²⁰ el-Mâverdi, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 81, 99; en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 501,506; es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 73, 83, 89, 91

³²¹ el-Gazâli, **el-Vasît fi'l-Mezheb**, c. III, s. 44

³²² eş-Şirbînî, **Muğni'l muhtâc**, c. II, s. 363

³²³ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 83, 88; Ebu'l-Hüseyin Yahya b. Ebu'l-Hayr b. Sâlim eş-İmrânî, **el-Beyân fi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî**, thk. Kasım Muhammed en-Nuri, 13 c., Cidde, Dâru'l-Minhâc, 2000, c. V, s. 173,176; eş-Şirbînî, **Muğni'l muhtâc**, c. II, s. 369

³²⁴ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 72

gerçekleşmesi de şart değildir. Zira bu malların değişiminde aralarında ribâyı gerektirecek bir ilişki bulunmamaktadır.³²⁵

3. Farklı cins semenlerin veya farklı cins gıdaların mübadelesinde miktarların farklı olması caiz olmakla beraber işlemin peşin olması ve kabzin gerçekleşmesi şarttır. Aksi takdirde veresiye ribâsı veya yed ribâsı söz konusu olur.³²⁶ Örneğin semen olan altının gümüşle, gıda olan buğdayın arpayla farklı miktarda peşin satımı caizken, vadeli satımı veresiye ribâsı, kabzin tahakkuk etmemesi yed ribâsı kapsamında görülür.

Şâfiî mezhebinde alışveriş ribâsını bütün detaylarıyla bir tablo üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür:

SIRA	CİNS	İLLET	ÖRNEK	MİKTAR	PEŞİN/ VADELİ	KABZ	ALİŞVERİŞ RİBASİ TÜRÜ
1	Aynı Cins	Semen-Semen	Altın-Altın	Fazla	Peşin	Var	Fazlalık Faizi
		Gıda- Gıda	Buğday-Buğday				
2	Aynı Cins	Semen-Semen	Altın-Altın	Fazla	Peşin	Yok	Fazlalık faizi+ Yed faizi
		Gıda- Gıda	Buğday-Buğday				
3	Aynı Cins	Semen-Semen	Altın-Altın	Fazla	Vadeli	-	Fazlalık + Veresiye Faizi
		Gıda- Gıda	Buğday-Buğday				
4	Aynı Cins	Semen-Semen	Altın-Altın	Eşit	Peşin	Var	Faiz yok
		Gıda- Gıda	Buğday-Buğday				
5	Aynı Cins	Semen-Semen	Altın-Altın	Eşit	Peşin	Yok	Yed Faizi
		Gıda- Gıda	Buğday-Buğday				
6	Aynı Cins	Semen-Semen	Altın-Altın	Eşit	Vadeli	-	Veresiye Faizi
		Gıda- Gıda	Buğday-Buğday				
7	Farklı Cins	Semen-Semen	Altın- Gümüş	Fazla	Peşin	Var	Faiz yok
		Gıda- Gıda	Buğday-Hurma				
8	Farklı Cins	Semen-Semen	Altın- Gümüş	Fazla	Peşin	Yok	Yed Faizi
		Gıda- Gıda	Buğday-Hurma				
9	Farklı Cins	Semen-Semen	Altın-Gümüş	Fazla	Vadeli	-	Veresiye Faizi
		Gıda- Gıda	Buğday-Hurma				
10	Farklı Cins	Semen-Semen	Altın-Gümüş	Eşit	Peşin	Var	Faiz yok
		Gıda- Gıda	Buğday-Hurma				
11	Farklı Cins	Semen-Semen	Altın-Gümüş	Eşit	Peşin	Yok	Yed Faizi
		Gıda- Gıda	Buğday-Hurma				
12	Farklı Cins	Semen-Semen	Altın-Gümüş	Eşit	Vadeli	-	Veresiye Faizi
		Gıda- Gıda	Buğday-Hurma				
13	Farklı Cins	Semen- Gıda	Altın-Buğday	Fazla-Eşit	Peşin-Vadeli	Var-yok	Faiz yok

³²⁵ el-Gazâli, **el-Vasît fi'l-Mezheb**, c. III, s. 45; es-Sübî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 92, 158

³²⁶ el-Gazâli, **el-Vasît fi'l-Mezheb**, c. III, s. 45; es-Sübî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 92

Tablo 2.4.: Şâfiî Mezhebine Göre Alışveriş Ribâsı

3. Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Delilleri

Şâfiî âlimleri altın ve gümüşe illet olarak belirledikleri semeniyet vasfını bunların yapısında ve özünde ağırlıklı olarak bulunan para olma özelliğine dayandırırılar. Para olma ağırlıklı olarak bunların özünde var olduğu için başka bir şey bunların yerine geçemez.

Şâfiî mezhebi alışveriş ribâsının yiyecek maddelerinde gerçekleşeceğine Hz. Peygamber'in "Yiyeceğin yiyecek ile mübadelesi misli misline olur. (الطعام بالطعام مثلا)³²⁷ şeklindeki hadisini delil getirirler. Zira bir hükmün, müştak (türetilmiş) bir isme bağlanması, bu ismin delâlet ettiği mananın hükmün illeti olduğuna işaret eder. Bu durum tıpkı "Hırsızlık yapan erkek ve kadınların ellerini kesin." (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ)³²⁸ şeklindeki ayette bulunan hüküm gibidir. Zira burada ellerin kesilmesi hükmünün müştak bir isim olan ve hırsız anlamına gelen (السارق-السارقة) kelimesine bağlanması, hükmün hırsızlık (سرقة-سرقة) ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu hadiste de riba hükmünün müştak bir isim olan yiyecek (الطعام-الطعام) vasfına bağlanması, illetinde gıda (الطعم-الطعم) ile ilgili olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak hadiste geçen yiyecek (الطعام) lafzı hem illetin gıda ile ilgili olduğunu hem de âmm bir lafız olduğundan gıda olarak nitelendirilebilecek her şeyin ribâ kapsamına girdiğini ifade etmektedir.³²⁸

Şâfiî mezhebi aynı cins mallarda nesie ribâsının tahakkuk etmemesini "Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. el-As'tan zekât devaleri gelinceye kadar vadeli olarak karşılığında iki deve ödemek üzere bir deve almasını emretti"³²⁹ şeklindeki hadise dayandırırılar. Onlara göre cins birliği illet değil illetin mahalli yani tahakkuk şartıdır.³³⁰

³²⁷ Müslim, *Müsâkât*, 18 (93)

³²⁸ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, c. V, s. 82, 86

³²⁹ el-Beyhaki, *es- Sünenü'l-Kübrâ*, c. V, s. 471; el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, c. V, s. 100; en-Nevevî, *el-Mecmu'*, c. IX, s. 500

³³⁰ el-Gazâlî, *el-Vasît fi'l-Mezheb*, c. III, s. 47

4. Şâfiî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Değerlendirilmesi

Şâfiî mezhebinde hadislerde zikredilen altın ve gümüşün illetinin semeniyet cinsi olarak belirlenmesi yerindedir. Zira semen, eşyaların değerinin kendisi ile bilinebildiği ölçü demek olup altın ve gümüşte böyle bir özellik vardır. Ancak mezhepte meşhur görüş olan semeniyeti altın ve gümüşe has kılma görüşü tarih boyunca yaygın olarak kullanılan altın ve gümüş eksenli para sistemlerini yansıttığından o dönemler için makul karşılanırsa da zamanımız için geçerliliğini koruduğu söylenemez.

Ayrıca illeti semeniyet olarak belirledikten sonra fülûsun (madeni para) revaç bulması halinde onda ribâ cereyan etmeyeceğini söylemek de ribânın yasaklanış hikmetiyle bağdaşmayacaktır. Üstelik bu anlayışa göre zamanımızda var olan kâğıt paralar da alışveriş ribâsı gerçekleşmeyecektir. Örneğin bir kimse başkasına 10.000 lirayı 1 sene vadeli 12.000 liraya satarsa Şâfiî mezhebinin meşhur görüşüne göre bu caiz olacaktır. Dolayısıyla alışveriş ribâsında semeniyeti yalnızca altın ve gümüşe has kılma görüşü çok tehlikeli sonuçlara sebebiyet vermektedir. Bu sebeple altın ve gümüşte illet olarak mezhepte şâz kabul edilen mutlak semen olmaları görüşü daha isabetli gözükmemektedir. Böylece altın ve gümüşte alışveriş ribâsı gerçekleşeceği gibi bakır para, kâğıt para ve dijital para farketmeksizin bütün paralarda alışveriş ribâsı cereyan edecektir.

Şâfiî mezhebinde hadislerde zikredilen diğer dört malda illetin gıda maddesi olarak belirlenmesi ve buna “*Yiyeceğin yiyecek ile mübadelesi misli misline olur.* (الطعام بالطعام مثلاً بمثل)”³³¹ şeklindeki hadisin delil getirilmesi yeterli değildir. Çünkü hadiste zikredilen ta’âm (الطعام) ifadesinden kastın bütün yiyecekler değil buğday olduğu söylenmiştir.³³² Hadisten bütün yiyeceklerin kastedildiği varsayılsa dahi burada ribânın yalnızca yiyeceklerde gerçekleşeceğine dair bir sınırlama ifadesi söz konusu değildir. Bu sebeple ribâyı gıda maddeleri ile sınırlamak makul gözükmemektedir.

³³¹ Müslim, **Müsâkât**, 18 (93)

³³² İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 409; en-Nevevi, **el-Mecmu’**, c. IX, s. 492

Şâfiî mezhebinde yalnızca cins birliğinin nesie (veresiye) ribâsının tahakkuku için yeterli görülemeyeceğine ve cinsin illet değil illetin mahalli ve şartı olduğuna dair getirdikleri açıklamalar ise yerinde ve tatmin edicidir. Zira nasıl ki zekâtın vücub sebebi malın nisab miktarına ulaşması, şartı da nisaba ulaşan bu malın üzerinden bir kameri yılın geçmesi (havelân-ı havl) ise ve nisap olmadan yalnızca havelânı havl ile zekât farz olmuyorsa alışveriş ribasında da durum aynen böyle olup illet olmadan yalnızca cins birliğiyle nesie(veresiye) ribası tahakkuk etmez.

Şâfiî mezhebinde aynı miktardaki altının altınla veya buğdayın buğdayla vadeli satımının veresiye ribası olarak görülmesinin değerlendirilmesi Hanefî mezhebi incelenirken ele alınmıştır.³³³

Şâfiî âlimlerinin ribevî mallarda el işçiliği, ayar ve kalite vasıflarına itibar edilmeyeceğine dair görüşlerini ise üçüncü bölümde ele alacağız.

D. Hanbelî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İleti

1. Hanbelî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İleti

Hanbelî mezhebinde alışveriş ribâsının illeti ile ilgili üç rivayet vardır.³³⁴ Hanefî Mezhebine benzeyen meşhur rivayete göre alışveriş ribâsının illeti miktarı tartı (veznî) ile belirlenen mallar ile miktarı ölçek (keylî) ile belirlenen mallardır. Başka bir ifade ile fazlalık ribâsının illeti altın ve gümüşte aynı cins veznî mal; buğday, arpa, hurma ve tuzda ise aynı cins keylî mal olmaktır. Veresiye ribâsının illeti ise aynı veya farklı cins veznî mal yahut aynı veya farklı cins keylî mal olmaktır.³³⁵

Buna göre örneğin 10 gram altının peşin 11 gram altın karşılığında, 3 kile buğdayın peşin 4 kile buğday karşılığında satılması fazlalık ribâsı kapsamında görülür. Yine altının -eşit miktarda dahi olsa- vadeli şekilde altınla veya altının vadeli olarak gümüş karşılığında satımı veresiye ribâsı olduğu gibi, buğdayın -eşit

³³³ Bkz. **Tez**, 66

³³⁴ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 54

³³⁵ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 55, 61; el-Behûtî, **Şerhu Muntehâ'l-İrâdât**, c. II, s. 64; Ebû İshâk Burhâneddin İbrahim b. Muhammed b. Abdullah İbn Müflih, **el-Mübdî' Şerhu'l-Muknî**, thk. Muhammed Hasan Muhammed Şâfiî, 8 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, c. IV, s. 126; el-Merdâvî, **el-İnsâf**, c. V, s. 11

miktarda dahi olsa- vadeli şekilde buğdayla veya buğdayın vadeli olarak arpa karşılığında satımı da veresiye ribâsı kapsamına girer.

Hanbelî mezhebinin bu meşhur görüşüne göre keylî veya veznî oldukları için hububat, pamuk, yün, safran, kına, demir, çelik, bakır vb. maddeler de alışveriş ribâsı cereyan eder.³³⁶ Keylî ve veznî olmayan mallarda yani yumurta gibi adedî, kumaş gibi zirâî ve elbise gibi kıyemî mallarda fazlalık ribâsı gerçekleşmez.³³⁷ Keylî ve veznî olmayan mallarda veresiye ribâsının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ile ilgili ise mezhepte dört rivayet olup asah olan gerçekleşmemesidir.³³⁸

Mezhepte alışveriş ribâsının illeti olarak gösterilen ve Şâfi mezhebine benzeyen ikinci rivayete göre altın ve gümüşte illet para olma (semeniyet), diğer dört malda gıda maddesi olmaktır.³³⁹ Bu rivayete göre gıda olmayan demir, çelik, pamuk, yün vb. maddelerde ribâ cereyan etmez.

Mezhepte alışveriş ribâsının illeti ile ilgili üçüncü rivayet ise altın ve gümüşte para olma (semeniyet), diğer dört malda keylî veya veznî gıda maddesi olmaktır. Bu görüş Tabiîn âlimlerinden olan Said b. Müseyyib’inde görüşü olup İbn Kudâme ve Hanbelî Müctehid İbn Teymiye bu görüşü tercih etmektedir.³⁴⁰ Muâsır Hanbelî-Selefi çizginin meşhur temsilcileri ve Muhammed Said Ramazan el- Buti’de bu düşüncededir.³⁴¹

Bu üçüncü rivayete göre keylî veya vezni olmayan gıda maddelerinde örneğin elma, nar, şeftali, ceviz, yumurta, salatalık vb. maddelerde alışveriş ribâsı cereyan etmez.³⁴² Yine gıda maddesi olmayan demir, çelik, pamuk, yün vb. maddeler de alışveriş ribâsı cereyan etmez.³⁴³

³³⁶ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 55

³³⁷ İbn Müflih, **el-Mübdî**, c. IV, s. 126; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 59, 64

³³⁸ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 64, 66

³³⁹ İbn Müflih, **el-Mübdî**, c. IV, s. 127; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s.56

³⁴⁰ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 56, 58; İbn Müflih, **el-Mübdî**, c. IV, s:127; Takiyyüddin Ebu’l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiye el-Harrâni, **Mecmûu’l-Fetâvâ**, thk. Abdurrahman b. Muhammed Kasım, 35 c., Medine, 2004, c. XXIX, s:470

³⁴¹ Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymin, **eş-Şerhu’l-Mümti’ alâ Zadi’l-Müstakni’**, 15 c., Suudi Arabistan, Dâr İbn Cevzî, 1425, c. VIII, s. 397; Salih b. Fevzan b. Abdullah b. Fevzan, **el-Mûlahhasü’l-Fıkhi**, 2 c. Riyad, 1423, c. II, s. 38; **Fetâva’l-Lecneti’d-Dâime**, yay. haz. Ahmed b. Abdurrazzak Düveys, 26 c., Riyad, Riâsetü İdâratü’l-Buhus ve’l-İlmiyye, c. XIII, s. 268; Muhammed Said Ramazan el-Bûti, **Muhâdarât fi’l-Fıkhi’l-Mukaran**, 2. bs, Dîmeşk, Dâru’l-Fikr, 1993, s. 63

³⁴² İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s.56

³⁴³ el-Merdâvî, **el-İnsâf**, c. V, s. 12

Hanbeli mezhebinde altın ve gümüşte ribâ illetini semeniyet olarak kabul eden ikinci ve üçüncü rivayete göre semeniyet yalnızca altın ve gümüşe hastır ve bu illet kasır olduğundan başka paralar altın ve gümüşe kıyas edilmez.³⁴⁴

2. Hanbelî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı Hükümleri

Hanbelî mezhebinde alışveriş ribâsı hükümlerini şu şekilde özetlemek mümkündür.³⁴⁵

1. Aynı cins ve ölçüt birliğine sahip malların örneğin veznî olan altının altınla, keylî olan buğdayın buğday ile mübâdelesinde miktarlar eşit, işlem peşin olmalı ve kabz gerçekleşmelidir. Miktar fazla olursa fazlalık faizi, işlem peşin olmazsa veresiye faizi tahakkuk eder.

Hanbeli mezhebinde meşhur görüşe göre ribevî mallarda bulunan kalite, ayar ve el işçiliği gibi vasıflardan kaynaklanan değer farkı dikkate alınmaz.³⁴⁶ Örneğin 24 ayar 20 gram altın ile 18 ayar 20 gram altın her ne kadar değer itibarıyla farklı olsa da satım durumunda mezhebe göre bu değer farkı dikkate alınmaz ve işlem gram esas alınarak yapılır. 100 kile ikinci kalite buğdayın, 100 kile birinci kalite buğday ile satımı da aynı şekilde olup işlem kalite üzerinden değil miktar üzerinden yapılır.

Bununla beraber mezhepte el işçiliğinden kaynaklanan değer farkının dikkate alınabileceğine dair bir rivayette var olup İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin kanaatleri de bu yöndedir.³⁴⁷

2. Aynı cins ve ölçüt birliğine sahip olmayan malların örneğin veznî olan altının keylî olan buğday ile mübâdelesinde miktar farklı olabileceği gibi, veresiye de caizdir. Zira bu malların değişiminde aralarında ribâyı gerektirecek bir ilişki bulunmamaktadır.

3. Aynı ölçüte sahip farklı cins malların mübâdelesinde miktarların farklı olması caiz olmakla beraber işlemin peşin olması ve kabzın gerçekleşmesi şarttır. Aksi takdirde veresiye faizi söz konusu olur. Örneğin veznî olan altının gümüşle,

³⁴⁴ el-Merdâvî, **el-İnsâf**, c. V, s. 12

³⁴⁵ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s.51, 59, 61, 62, 63

³⁴⁶ İbn Müflih, **el-Mübdî**, c. IV, s. 128; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s.60-61, 78

³⁴⁷ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 60; el-Merdâvî, **el-İnsâf**, c. V, s. 14; İbn Kayyım, **İ'lâmu'l-Müvekkûn**, c. II, s. 106-107

keylî olan buğdayın arpayla fazla miktarda peşin mübadelesi caiz iken, veresiye caiz değildir.

Hanbelî âlimleri veresiye ribâsının hem aynı hem de farklı cinslerde gerçekleşmesinden hareketle veresiye ribâsındaki haramlılığın fazlalık ribâsından daha kuvvetli olduğunu söylemişlerdir. Diğer bir ifade ile fazlalık ribâsının yasak olduğu bir yerde veresiye ribâsı evleviyetle yasak olmalıdır.³⁴⁸

Hanbelî mezhebinde alışveriş ribâsını bütün detaylarıyla şu şekilde bir tablo üzerinde göstermek mümkündür:

SIRA	CİNS	Mİ'YAR /ÖLÇÜT	ÖRNEK	MİKTAR	PEŞİN/VADELİ	ALİŞVERİŞ RİBASİ TÜRÜ
1	Aynı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Altın	Fazla	Peşin	Fazlalık Faizi
		Keyli-Keyli	Buğday-Buğday			
2	Aynı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Altın	Fazla	Vadeli	Fazlalık + Veresiye Faizi
		Keyli-Keyli	Buğday-Buğday			
3	Aynı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Altın	Eşit	Peşin	Faiz yok
		Keyli-Keyli	Buğday-Buğday			
4	Aynı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Altın	Eşit	Vadeli	Veresiye Faizi
		Keyli-Keyli	Buğday-Buğday			
5	Farklı Cins	Vezni-Vezni	Altın- Gümüş	Fazla	Peşin	Faiz yok
		Keyli-Keyli	Buğday-Arpa			
6	Farklı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Gümüş	Fazla	Vadeli	Veresiye Faizi
		Keyli-Keyli	Buğday-Arpa			
7	Farklı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Gümüş	Eşit	Peşin	Faiz yok
		Keyli-Keyli	Buğday-Arpa			
8	Farklı Cins	Vezni-Vezni	Altın-Gümüş	Eşit	Vadeli	Veresiye Faizi
		Keyli-Keyli	Buğday-Arpa			
9	Farklı Cins	Vezni-Keyli	Altın-Buğday	Fazla-Eşit	Peşin-Vadeli	Faiz yok
10	Aynı Cins veya Farklı Cins	Adedi- Adedi	Yumurta-Yumurta	Eşit-Fazla	Peşin- Vadeli	Faiz yok
		Zirai-zirai	Kumaş- Kumaş			
		Kıyemî- Kıyemî	Hayvan- Hayvan			

Tablo 2.5.: Hanbelî Mezhebine Göre Alışveriş Ribâsı

3. Hanbelî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin Delilleri

Hanbelî âlimleri alışveriş ribâsı ile ilgili tespit etmiş oldukları illeti Hz. Peygamber'den aktarılan “Bir dinarı iki dinarla, bir dirhemi iki dirhemle, bir ölçeği

³⁴⁸ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s.61

(sa') iki ölçekle satmayınız. Zira ribâya girmenizden korkarım. (لا تبيعوا الدينار) (بالدينارين، ولا الدرهم بالدرهمين، ولا الصاع بالصاعين، فإني أخاف عليكم الرماء) şeklindeki rivayet³⁴⁹ ile “Tartılan mallar aynı tür ise misli mislinedir. Ölçülen mallarda aynı tür ise misli mislinedir.(ما وزن مثلا بمثل إذا كان نوعا واحدا، وما كيل مثلا بمثل إذا كان نوعا)”³⁵⁰ şeklindeki rivayete dayandırmaktadırlar.³⁵¹

Ayrıca onlar ribâya düşmemek için mübâdele edilecek mallarda eşitliğin şart koşulduğunu; eşitliğin ise ancak cins birliği, keylî mal ve veznî mallar ile sağlanabileceğini ifade ederler. Zira keylî ve veznî mallar suret itibariyle eşitliği sağlarken, cins mana itibariyle eşitliği sağlamaktadır.³⁵²

Hanbelî mezhebinde alışveriş ribâsı ile ilgili ikinci rivayet olan semeniyet ve gıda maddesi olma hususu hakkındaki deliller Şâfiî mezhebi incelenirken ele alınmıştır.³⁵³

Mezhepte alışveriş ribâsı ile ilgili üçüncü rivayet olan keylî veya veznî olan gıda maddesi olması hususuna da Said b. Müseyyib vasıtası ile Hz. Peygamber'den aktarılan “Keylî ve veznî olan yiyecek ve içecekler dışında ribâ yoktur. (لا ربا إلا فيما كيل)” şeklindeki rivayet delil olarak getirilmektedir.³⁵⁴

Ayrıca üçüncü rivayet sahipleri Hz. Peygamber'in “Yiyeceğin yiyecek ile mübadelesi misli misline olur. (الطعام بالطعام مثلا بمثل)”³⁵⁵ şeklindeki hadisi ile “Bir dinarı iki dinarla, bir dirhemi iki dirhemle, bir ölçeği (sa') iki ölçekle satmayınız. Zira ribâya girmenizden korkarım. (لا تبيعوا الدينار بالدينارين، ولا الدرهم بالدرهمين، ولا الصاع بالصاعين، فإني أخاف عليكم الرماء)”³⁵⁶ şeklindeki rivayeti birleştirmişler ve illetin keylî veya veznî olan gıda maddesi vasıflarının toplamından teşekkül ettiğini ifade etmişlerdir.³⁵⁷

³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10: 125 (5885)

³⁵⁰ Dârekutnî, **Sünen**, 3, 407

³⁵¹ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 55

³⁵² İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 56; İbn Müflih, **el-Mübdî**, c. IV, s. 126

³⁵³ Bkz: **Tez**, 80

³⁵⁴ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 56

³⁵⁵ Müslim, **Müsâkât**, 18 (93)

³⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10: 125 (5885)

³⁵⁷ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 57

4. Hanbelî Mezhebinde Alışveriş Ribâsı İletinin

Değerlendirilmesi

Hanbelî mezhebinin alışveriş ribâsı ile ilgili düşüncesine bakıldığında onların illet tespiti yaparken ana maksatlarının eşitliği sağlama olduğu söylenebilir.³⁵⁸ Eşitliğin tahakkuku içinde somut bir kıstas olan malların keylî veya veznî oluşunu illet olarak belirlemişlerdir.

Doğrusu Hanbelî âlimlerinin ana maksadı yerinde olmakla birlikte eşitliğin tahakkukunun yalnızca keylî ve veznî mallar ile sınırlandırılması tenkit edilecek bir noktadır. Zira vezni ve keyli malların örneğin demirin demirle, buğdayın buğdayla fazla mübadelesi nasıl ki eşitlik ve adalet prensiplerine ters ise, adedî (miktarı sayıyla belirlenen) ve zirâî (miktarı uzunluk birimi ile belirlenen) örneğin yumurtanın yumurtayla, kumaşın kumaş ile fazla mübadelesi de eşitlik ve adalet prensiplerine terstir. Bu sebeple eşitliğin yalnızca veznî ve keylî mallar ile sınırlandırması ana maksadı yeterince gerçekleştirememektedir. Bilakis söz konusu maksadı gerçekleştirecek olan illet; keyli, vezni, aded-i mütekarip veya zira’i olsun bütün misli mallardır.

İletin keylî ve veznî mallar olduğuna dair getirilen rivayetler ise buna delil olacak nitelikte delildir. Zira “*Bir dinarı iki dinarla, bir dirhemi iki dirhemle, bir ölçeği (sa’) iki ölçekle satmayınız. Zira ribâya girmenizden korkarım. (لا تبيعوا الدينار)*” şeklindeki rivayetin senedinin zayıf olduğu söylendiği gibi, “*Tartılan mallar aynı tür ise misli mislinedir. Ölçülen mallarda aynı tür ise misli mislinedir. (ما وزن مثلا بمثل إذا كان نوعا)*” şeklindeki rivayetin senedinin de zayıf olduğu ifade edilmiştir.³⁵⁹

Söz konusu rivayetler sened açısından sahih kabul edilse dahi bu rivayetlerde illetin keylî ve veznî mallar ile sınırlandırılması (hasr) söz konusu değildir. Çünkü bu rivayetlerde mübâdele edilecek malların veznî ve keylî mallar olması durumunda

³⁵⁸ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 56; İbn Müflih, **el-Mübdî**, c. IV, s. 126

³⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10: 125 (5885); Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalâni, **ed-Dirâye fi Tahrîci Ehâdisi’l-Hidâye**, yay. haz. Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî, 2 c., Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, c. II, s. 147

bunların eşit olması gerektiğinden bahsedilmektedir. Keylî ve veznî olmayan mislî malların yani adedî ve zirâî malların hükmüne ise olumlu veya olumsuz bir temasta bulunulmamaktadır yani bu malların hükmü meskûtun anhtır. Ribânın yasaklanış hikmeti göz önüne alındığında ise hükmü meskût olan adedî ve zirâî olan malların, hükmü mansûs olan keylî ve veznî mallara ilhak edilmesi ve ribânın tüm mislî mallarda geçerli olduğunun söylenmesi isabetli olacaktır. Keylî ve veznî malların hükmü ile adedî ve zirâî malların hükmü arasında ayırma gitmek benzer şeylere farklı hükümler vermek demek olacaktır.

Ayrıca altın ve gümüşün diğer veznî mallarla vadeli satılmasının ittifakla caiz oluşu aslında altın ve gümüşte ribânın illetinin veznî olmaları değil semeniyet (para) olmalarıdır diyen görüşü desteklemektedir.³⁶⁰ Buna dayanarak bazı Hanbelî âlimleri de bu illeti tenkit eder.³⁶¹

Hanbelî mezhebinde alışveriş ribası ile ilgili üçüncü rivayete delil olarak gösterilen “*Keylî ve veznî olan yiyecek ve içecekler dışında ribâ yoktur. (لا ربا إلا فيما)*” şeklindeki haberin Hz. Peygamber’in değil Said b. Müseyyib’in sözü olduğu söylendiğinden bu haberle istidlal etmek yeterli kalmayacaktır.³⁶²

Hanbelî mezhebinde alışveriş ribası ile ilgili söylenen ikinci ve üçüncü rivayete göre semeniyetin altın ve gümüşle sınırlandırılması meselesi Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinde ele alınmıştır.³⁶³ Burada semeniyet illeti kâsır olduğundan, semeniyeti alışveriş ribâsına illet olarak uygun görmeyenlere cevap olarak bir Hanbelî âlimin “gelecekte altın ve gümüş dışında başka cins semenlerin ortaya çıkabileceği ve semeniyetin artık kasır olmayıp müteaddi olması nedeniyle illet olarak kabul edilebileceği” şeklindeki ifadesi de kayda değerdir.³⁶⁴

Hanbelî mezhebinde aynı cins ve niteliklere sahip malların eşit miktarda vadeli satımı örneğin 20 gram altının 20 gram altın, 100 kile buğdayın 100 kile

³⁶⁰ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 92; İbn Kayyım el-, **İ'lâmü'l-Müvekkîn**, c. II, s. 105

³⁶¹ İbn Müflih, **el-Mübdî**, c. IV, s. 126

³⁶² Dârekutnî, **Sünen**, 3, 400; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 57

³⁶³ Bkz. **Tez**, 73, 81

³⁶⁴ el-Merdâvî, **el-İnsâf**, c. V, s. 13

buğday karşılığında vadeli satımının veresiye ribâsı olarak görülmesi düşüncesinin değerlendirilmesi Hanefî mezhebinde ele alınmıştır.³⁶⁵

Hanbelî âlimlerinin ribevî mallarda el işçiliği, ayar ve kalite vasıflarına itibar edilmeyeceğine dair görüşlerini ise üçüncü bölümde ele alacağız.

E. Dört Mezhep Dışındaki Bilginlere Göre Alışveriş Ribâsı İleti

Alışveriş ribâsının illeti ile ilgili dört mezhep bilginleri dışında Muhammed b. Sîrîn (110/729), İbn Uleyye (193/809), Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (218/833), Kerhî (340/952), Hasan Basrî (110/728), Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm (200/816), İbnü'l-Mâcişûn (212/827), Saîd b. Cübeyr (94/713) ve Rebîa b. Ebî Abdurrahmân (136/753) gibi âlimler de birtakım görüşler ortaya koymuşlardır. Bu başlık altında bu görüşlere temas edilecek; aralarındaki benzerliklerden dolayı İbn Uleyye, Bişr b. Gıyâs el-Merîsî ve Kerhî'nin görüşü Muhammed b. Sîrîn başlığı altında, el-Esamm ve İbnü'l-Mâcişûn'un görüşü ise Hasan Basrî başlığı altında ele alınacaktır.

1. Muhammed b. Sîrîn'in Görüşü

Muhammed b. Sîrîn'e göre ribânın illeti mallarda bulunan cins birliğidir (اتحاد الجنس). Buna göre ister mislî ister kıyemî aynı cins bütün malların birbirleri ile mübâdelesinde ribâ cereyan eder. Örneğin mislî olan altının altınla, buğdayın buğdayla fazla miktarda peşin satımı fazlalık ribâsı olduğu gibi kıyemî olan hayvanın hayvan ile fazla miktarda peşin satımı da fazlalık ribâsıdır. Cinslerin farklılaşması durumunda ise işlemin peşin olması şartıyla fazlalık ribâsı söz konusu olmaz. Bu görüş Şâfiî âlimlerden Ebûbekir el-Evdenî'nin de görüşüdür.³⁶⁶ İbn Hazm, Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebû Süleymân'ın (120/738) da bu görüşte olabileceğini söyler.³⁶⁷

³⁶⁵ Bkz. Tez, 66

³⁶⁶ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 404; el-Mâverdî, **el-Hâvî'l-Kebîr**, c. V, s. 83; el-İmrânî, **el-Beyân** c. V, s. 165; en-Nevevî, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 493-494; el-Karâfî, **Kitâbu'l-Furûk**, c. III, s. 1042

³⁶⁷ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 404

Bu âlimlere göre eşyâ-ı sitte hadisinde Hz. Peygamber'in cins birliğinde fazlalığı yasaklaması, cins farklılığında fazlalığı serbest bırakması illetin cins birliği olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁸

Bu görüşe “Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. el-As’tan zekât develeri gelinceye kadar vadeli olarak karşılığında iki deve ödemek üzere bir deve almasını emretti”³⁶⁹ hadisiyle itiraz edilmiştir. Zira Hz. Peygamber aynı cins olan develerin birbirleri ile fazla miktarda satımına izin verdiğine göre yalnızca cins birliği ribânın illeti olamaz.³⁷⁰

Bişr b. Gıyâs el-Merîsî’ye göre de ribâda illet cins birliğidir. Ribâ ancak aynı cinslerin birbirleriyle fazla satımında söz konusu olur. Ancak cinslerin farklılaşması halinde işlemin peşin olmasını şart koşmaması onu İbn Sîrîn’den ayırt eden noktadır. Zira ona göre altın gümüşle, buğday arpayla vadeli şekilde satılabilir ve bu ribâ kapsamına girmez.³⁷¹

İbn Uleyye’nin görüşü de Bişr b. Gıyâs el-Merîsî ile benzerdir. Zira ona göre de cinslerin farklılaşması halinde işlemin peşin olması şart değildir. Ancak İbn Uleyye altın ve gümüşü bu kuraldan istisna etmiş bunların vadeli satımını yasak kapsamında görmüştür.³⁷²

Hanefi âlimlerden Kerhi’ye göre faizde illetin cinsle beraber miktar fazlalığı olduğu söylenmiştir. Bu görüşün zayıf olduğu, zira 1 ölçek buğdayın, 1 ölçek arpa ile vadeli satımı veresiye ribâsı olduğu halde bu görüşe göre bu örnekte fazlalık olmadığından veresiyenin caiz olması gerektiği ifade edilerek itiraz edilmiştir.³⁷³

2. Hasan Basrî’nin Görüşü

Hasan Basrî’ye göre illet cinsteki menfaat yani kıymettir. (المنفعة في الجنس). Buna göre değeri 100 lira olan bir elbiseyi toplam değerleri 100 lira olan iki elbise karşılığında satmak caizdir. Ancak değeri 100 lira olan bir elbiseyi değeri 200 lira

³⁶⁸ el-Mâverdî, **el-Hâvi’l-Kebîr**, c. V, s. 84; en-Nevevî, **el-Mecmu’**, c. IX, s. 503

³⁶⁹ el-Beyhaki, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, c. V, s. 471

³⁷⁰ el-Mâverdî, **el-Hâvi’l-Kebîr**, c. V, s. 84; el-Karâfî, **Kitâbu’l-Furûk**, c. III, s. 1042

³⁷¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 429

³⁷² İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1054

³⁷³ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 113

olan bir elbise karşılığında satmak caiz değildir. Zira burada karşılıksız bir kıymet fazlalığı vardır ve Hasan Basrî'ye göre ribâ'nın yasaklanış hikmeti olan karşılıksız fazlalık hem miktar fazlalığını hem de değer fazlalığını içerisine alır.³⁷⁴

Mallar arasındaki değer farklılığı kaliteden kaynaklı olduğuna göre Hasan Basrî'nin ribevî malların mübâdelesinde kaliteye itibar edip ona bir değer biçtiği söylenebilir. Zira değeri 100 lira olan bir elbisenin değeri 200 lira olan bir elbise karşılığında satılmasına cevaz vermek elbiseler arasındaki kalite farkını görmezden gelme anlamına geleceğinden Hasan Basrî bunu onaylamamakta ve bu tür bir işleme cevaz vermemektedir. Ona göre ribânın tahakkuk etmemesi için yalnızca miktarda eşitlik yeterli gelmeyip değerde eşitlikte şart olduğundan değeri 100 lira olan bir elbise ancak değeri 100 lira olan başka bir elbise karşılığında satılabilir.

Bununla birlikte kıymeti 100 lira olan bir elbisenin kıymeti 200 lira olan bir elbise karşılığında satılıp aradaki 100 liralık kıymet farkının para ile ödenmesi durumuna Hasan Basrî'nin ne diyebileceğine dair bir bilgiye rastlayamadık. Zira kaynaklarda onun görüşünün detayı ile ilgili hususlar oldukça kısıtlıdır. Ancak kıymeti alışveriş ribasına illet yapacak derecede ona önem veren bir âlimin bu meseleye cevaz verebileceğini düşünmekteyiz.

Hasan Basrî'nin illet ile ilgili bu görüşüne “Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. el-As'tan zekât develeri gelinceye kadar vadeli olarak karşılığında iki deve ödemek üzere bir deve almasını emretti.”³⁷⁵ şeklindeki hadis ile itiraz edilmiştir.³⁷⁶ Ancak bu itiraz tartışmaya açıktır. Zira hadiste develerin miktar fazlalığına temasta bulunulmakla birlikte bunların kıymetlerine yönelik bir bilgi söz konusu değildir. Öyle gözüküyor ki itiraz sahipleri iki devenin her daim bir deveden daha kıymetli olduğuna yönelik bir ön kabulle hadise yaklaşmaktadırlar.³⁷⁷ Bu mümkün olmakla birlikte bir devenin iki deveden daha kıymetli olması da mümkündür. Hadiste hangi tarafın daha kıymetli olduğuna yönelik bir detay yer almadığından bu hadis ile itirazda bulunmak yeterli kalmayacaktır.

³⁷⁴ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 84; en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 503

³⁷⁵ el-Beyhaki, **es-Sünenü'l-Kübrâ**; c. V, s. 471

³⁷⁶ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 84

³⁷⁷ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 84

Hasan Basrî'nin görüşüne aykırı görünen asıl rivayet Hayber hurması hadisi ismiyle meşhur olan hadistir. Ebu Sâid el-Hudri'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Sevâd b. Ğaziyye isimli birisini Hayber'e görevli olarak göndermiş o da dönüşte Hz. Peygamber'e hediye olarak kaliteli hurmalardan getirmiştir. Hz. Peygamber ona "Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?" diye sormuş, o da "Hayır, Ey Allah'ın elçisi! Biz iki ölçek kalitesiz hurma karşılığında bir ölçek kaliteli veya üç ölçek kalitesiz hurma karşılığında iki ölçek kaliteli hurma alırız." şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "*Böyle yapma. Misli misline olsun ya da kalitesiz hurmayı satıp parasıyla kaliteli hurma al. Mizan böyledir. (لَا تَفْعَلُوا، وَلَكِنْ مِثْلًا)*" demiştir.³⁷⁸ Bu hadisin zahiri aynı cins malların mübâdelesinde miktarda eşitliğin şart koşulacağını ve kalite farkının itibara alınmayacağını ifade ettiğinden Hasan Basrî'nin menfaati illet yapması problemli hale gelebilecektir.

Şafii âlimleri Hasan Basrî'nin illetine ayrıca şu gerekçelerden dolayı karşı çıkmaktadırlar: İnsanların alışverişten asıl maksadları fazlalık ve kâr elde etmektedir. Durum böyleyken asıl maksad olan fazlalığı (menfaati) yasak satımların illeti yapmak doğru değildir. Ayrıca aynı cins malda miktarın eşit olup da kıymetin fazla olması durumunu yasaklamak, aynı cins malda miktarın fazla olup da kıymetin eşit olması durumuna cevaz vermeyi gerektirir ki böyle bir şey nass ile yasaklanmıştır.³⁷⁹

Kaynaklarda Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm'a göre ribâda illetin menfaat (الانتفاع) olduğu zikredilirken, İbnü'l-Mâcişûn'a göre ise illetin mutlak anlamda menfaat (الانتفاع مطلقا) olduğunu söylenir ve mutlak menfaatten maksadında mal olma (المالية) özelliği olduğu ifade edilir.³⁸⁰

el-Esamm ile İbnü'l-Mâcişûn'a ait bu görüşlerin birbirlerinden ne noktada ayrıldıkları ve yine bu iki görüşün Hasan Basrî'nin görüşünden ne farkları olduğuna dair kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadığımızdan bu görüşleri ayrı başlık altında incelemeye gerek duymadık. Bu üç isme nispet edilen görüşlerin birbirinden farklı görüşler olmayıp aynı görüşün farklı biçimdeki ifadeleri olması da mümkündür. Zira

³⁷⁸ Müslim, **Müsâkât**, 18 (94)

³⁷⁹ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 84

³⁸⁰ en-Nevevî, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 501; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1059

İbn Kudâme'nin "Said b. Cübeyr dışında bütün âlimler fazlalık ribâsının yalnızca aynı cins mallarda gerçekleştiği hususunda ittifak etmiştir."³⁸¹ şeklindeki sözüne göre el-Esamm ve İbnü'l-Mâcişûn'a nispet edilen 'menfaat' illetinden maksadın tıpkı Hasan Basrî'de olduğu gibi 'cinsteki menfaat' olduğu söylenebileceğinden bu üç ismin aslında aynı görüşe sahip olduğu sonucuna ulaşılabilir.

3. Said b. Cübeyr'in Görüşü

Said b. Cübeyr'e göre ribânın illeti cins veya cinslerdeki menfaat yakınlığıdır (تقارب المنفعة في الجنس). Menfaat yakınlığı olan iki şeyin birbirleri ile fazla miktarda satımı ribâ kapsamına girer. Buna göre buğdayın arpayla, baklanın nohutla, kuru hurmanın kuru üzümle, mısırın darı ile farklı miktarda satımı menfaat yakınlığından dolayı fazlalık ribâsıdır.³⁸²

Said b. Cübeyr'in bu görüşüne gerekçe olarak menfaatleri birbirine yakın olan iki cinsin hükmünde yakın olacağı, hükümde yakın olan iki cinsin aslında ortak hükümlere sahip olduğu hususu getirilir.³⁸³ Başka bir ifade ile menfaatleri birbirine yakın olan iki mal, aynı cinsin farklı türleri anlamına gelir.³⁸⁴

Bu görüşe "Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. el-As'tan zekât develeri gelinceye kadar vadeli olarak karşılığında iki deve ödemek üzere bir deve almasını emretti."³⁸⁵ şeklindeki hadis ile eşya-ı sitte hadislerinde yer alan *Altın gümüşle peşin satılırsa gümüşün fazla olmasında bir sakınca yoktur ancak veresiye olmaz. Buğday arpayla peşin satılırsa arpanın fazla olmasında bir sakınca yoktur ancak veresiye olmaz.*³⁸⁶ ve "Bu sınıfların değişmesi durumunda ise peşin olması kaydıyla dilediğiniz şekilde satabilirsiniz."³⁸⁷ şeklindeki ifadelerden dolayı itiraz edilmiştir. Hz. Peygamber'in menfaati aynı veya yakın olan hayvanın hayvanla, altının gümüşle

³⁸¹ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 54

³⁸² İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 404; el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 84; el-İmrânî, **el-Beyân**, c. V, s. 165; en-Nevevî, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 503; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 54

³⁸³ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 84

³⁸⁴ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 54

³⁸⁵ el-Beyhaki, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, c. V, s. 471

³⁸⁶ Ebû Dâvud, **Büyû'**, 12 (3349)

³⁸⁷ Müslim, **Müsâkât**, 22 (81)

ve buğdayın arpa ile fazla satımına izin vermesi illetin menfaat yakınlığı olmadığını gösterir.³⁸⁸

Serahsi, ribânın illeti olarak cinslerdeki menfaat yakınlığı görüşünü Muhammed b. Sîrin'e de isnad etmektedir.³⁸⁹ İnceleyebildiğimiz diğer kaynakların tamamı ise menfaat yakınlığı görüşünü Said b. Cübeyr'e isnad edip, İbn Sîrin'e geride izah edildiği üzere cins birliği görüşünü isnad etmektedir.³⁹⁰ Bu da Serahsî'nin İbn Sîrin'e yaptığı nispetin problemli olabileceğini göstermektedir.

4. Rebîa b. Ebî Abdîrrahmân'ın Görüşü

Rebîa'ya göre illet bir malın zekâta konu olan malların cinsinden olmasıdır. Ona göre ribânın haram kılınmasının hikmeti mallarda eşitliğin sağlanmasıyla kişileri iyilik etmeye (muvâsât) teşvik etmektir. Zekât, iyiliğe (muvâsât) konu mallarda sabit olduğuna göre ribâyâ konu olan mallarında zekât malları olması gerekir. Buna göre ribâ; para, hayvan, ekinler vb. şeylerde gerçekleşir.³⁹¹

Rebîa'nın bu görüşüne Hz. Peygamber'in bir deveyi iki deve karşılığında satımına izin verdiği rivayet ile itiraz edilmiştir.³⁹² Zira hayvanlar zekâta konu olduğu halde Hz. Peygamber onların birbirleri ile fazla satımına izin vererek ribâyâ konu yapmamıştır. Ayrıca zekâta konu olmayan tuz, eşyâ-ı sitte hadislerinde ribâyâ konu edilmiştir.³⁹³ Bu da kendilerinde ribâ cereyan eden mallar ile zekât malları arasında bir ilginin bulunmadığı gösterir.

Bazı araştırmacıların Mâverdî'nin el-Hâvi'l-Kebîr isimli eserinde geçen iyilik ve teselli anlamındaki 'muvâsât' kelimesinin yanlışlıkla eşitlik anlamına gelen 'müsâvât' şeklinde okunmasına dayanarak, 'Rebîa'ya göre ribânın zekâta konu olan misli mallarda gündeme geldiği, bu görüşü savunan birine itiraz olarak hayvanlar gibi kıyemî malların satımıyla ilgili rivayetleri delil getirmenin isabetli olmadığı'

³⁸⁸ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 84; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 54

³⁸⁹ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 113

³⁹⁰ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 404; el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 83; el-İmrânî, **el-Beyân**, c. V, s. 165; en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 493-494; el-Karâfî, **Kitâbu'l-Furûk**, c. III, s. 1042

³⁹¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 403; el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 85; el-İmrânî, **el-Beyân**, c. V, s. 165; en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 502

³⁹² el-Beyhaki, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, c. V, s. 471

³⁹³ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 404; el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 85

şeklindeki itiraz ve çıkarımlarına³⁹⁴ katılmadığımızı belirtmek isteriz. Zira Rebîa'nın illeti zekâta konu olan misli mallar ile sınırlandırdığına dair bir bilgi söz konusu değildir. Tam aksine hayvanlar zekâta konu olduğuna göre Rebîa'ya göre zekâta konu kıyemî mallarda ribanın illeti olmalıdır. Zaten bazı kaynaklar Rebiâ'ya göre hayvanlarda ribâ cereyan edeceğini açıkça ifade eder.³⁹⁵ Bu da ona göre illetin mislî veya kıyemî olsun zekâta konu tüm mallar olduğunu gösterir. Dolayısıyla 'Rebîa'ya göre ribânın zekâta konu olan misli mallarda gündeme geldiği' şeklindeki bir çıkarım doğru olmadığı gibi Rebîa'ya itiraz olarak hayvanlar gibi kıyemî malların satımıyla ilgili rivayetlerin delil olarak getirilmesinde bir problem söz konusu değildir.

F. Genel Değerlendirme ve Yeni Bir İlet Tespiti İhtiyacı

1. Genel Değerlendirme

Alışveriş ribâsının illeti ile ilgili İslam âlimlerinin görüşleri verildikten sonra bu görüşler içerisinde kusursuz bir illetin var olduğunu söylemek zordur. Zira her ne kadar hepsi illet tespiti yaparken para ve malların mübâdelesinde adalet ve eşitliği sağlama, haksızlık ve sömürüyü yok etme gibi bir amaç içerisinde olsalar da ortaya koydukları illetlerin bunu tam anlamıyla gerçekleştirdiği söylenemez. Her bir görüşe ait illetin ne tür kusurlar içerdiği geride ilgili başlıklarda detaylıca anlatıldığı için burada tekrar edilmeyecektir. Şâtıbî'nin Mâlikî mezhebi özelinde kendi dönemine kadar müctehidlerin ribâ ile ilgili ortaya koydukları illetlerin gerekçesinin hiçbir zaman tam olarak anlaşılamadığı şeklindeki ifadesi bu durumu teyid etmektedir.³⁹⁶ Günümüzde gelişen teknoloji ve üretim yapısında meydana gelen değişiklikler de söz konusu illetlerin muasır ticârî ve iktisadî hayata göre yeniden yorumlanması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Zira eskiden standardize edilemeyen mallar günümüzdeki sanayi ve teknoloji imkânları ile kolaylıkla standardize edilebilmektedir.

Diğer yandan şer'î nasslarda ribâ ile ilgili sert uyarı ve tehditler bazı bilginleri aslında ribâ kapsamında olmayan durumları ribâ kapsamına sokacak derecede aşırı

³⁹⁴ Kübra Ertürk "Fıkhta Faiz Konusu Mallar", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 55

³⁹⁵ en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 502

³⁹⁶ Bkz. eş-Şâtıbî, **el-Muvâfakat**, c. IV, s. 382

bir hassasiyete sevketmiş görünmektedir. Örneğin haram olan her tür ticaret ile tüm fasit alışverişlerin ribâ olarak nitelendirilmesi,³⁹⁷ malların satımında vasıf ve kaliteden kaynaklı farklılıklara örfen itibar edilmediği şeklindeki iddialar,³⁹⁸ aslında bir karz işlemi olan aynı cins ve kalitede olan malların eşit miktarda vadeli satımının veresiye ribâsı kapsamında görülmesi, kabzedilmiş maldaki kabz fiilinin kabzedilmeyen mala nispetle fazlalık olarak değerlendirilip ribâ kapsamına sokulması³⁹⁹ hep bu aşırı hassasiyetin sonucu olsa gerektir. Nitekim ribânın mahiyeti ile ilgili bilginin yeterli olmadığını söylediği iddia edilen Hz. Ömer'in "ribâyâ düşme endişesinden dolayı helalin onda dokuzunu terk ettik."⁴⁰⁰ sözü ile ' kendisinin haram olan ribâyâ düşmeme adına ribâyâ kat kat ekleme yaptığı konusundaki endişesi',⁴⁰¹ bu aşırı hassasiyeti teyid etmektedir.

İbn Hazm'ın "ribâ ile ilgili illet bildiren kimselerin ribâyı kendisinden kaçınılamayacak derecede belirsiz hale getirdiği, neyin ribâ olup-olmadığı hususunda kargaşaya sebep oldukları"⁴⁰² şeklindeki eleştirisi ile İbn Kayyım'ın "birtakım bilginlerin ribâ kapsamına giren hususları oldukça abarttığı"⁴⁰³ şeklindeki tenkidi bahsedilen aşırı hassasiyete bir tür tepki olarak görülebilir. Nitekim Hanefilerin bedelleri karşılıklı menfaatleşme olan kira (icâre) akdini veresiye ribâsı kapsamında görmeleri⁴⁰⁴ İbn Kayyım'ın abartı olarak nitelediği durumlara bir örnek olarak gösterilebilir.

Bir sömürü kapısı olan ribâyâ karşı hassasiyet şüphesiz ki önemlidir ancak bu hassasiyetin meşru' ve mübah olan işlem ve tasarrufları yasak kapsamına sokacak dereceye ulaşması ticarî ve iktisadî hayatta başka sıkıntı ve problemler doğuracaktır.

Diğer yandan âlimlerin ortaya koyduğu illetler içerisinde en genişten en dara doğru bir kapsam sıralaması yapılmıştır. En geniş illet İbn Hazm'a göre İbn Sirin'in

³⁹⁷ Bkz. Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 108,110; El-Haskefî, **ed-Dürrü'l-Muhtâr**, s. 430

³⁹⁸ Bkz. el-Merğînânî, **El-Hidâye**, c. II, s. 62

³⁹⁹ Bkz. es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 72

⁴⁰⁰ Abdurrezzâk es-San'ânî, **el-Musannef**, c. VIII, s. 152

⁴⁰¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 414; İbn Mâce, Sünen, **Ticârât**, 58, (2276)

⁴⁰² İbn Hazm, **el-Muhallâ bi'l-Âsâr**, c. VII, s. 424

⁴⁰³ İbn Kayyım, **İ'lâmü'l-Müvekkîn**, c. II, s. 109

⁴⁰⁴ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 430

illeti iken, İmrâni'ye göre Said b. Cübeyr'in illetidir.⁴⁰⁵ Said b. Cübeyr'in illetine göre fazlalık ribâsı hem aynı hem de farklı cinslerde gerçekleştiği için İmrâni'nin dediği daha doğru gözükmektedir. Buna göre en geniş illetin sırasıyla İbn Cübeyr, İbn Sîrîn, Şâfiilerin cedid görüşü, Hanefiler, Mâlikîler, Şâfiler'in kadim görüşü ve son olarak Rebîa b. Ebî Abdîrrahmân'ın görüşü olduğu söylenmiştir.⁴⁰⁶

Bize göre en geniş illet fazlalık ribâsında sıra ile İbn Cübeyr, İbn Sîrîn, Hasan Basri, Hanefî ve Hanbeliler, Şâfiler'in cedid görüşü, Mâlikîler, Şâfiler'in kadim görüşü ve Rebîa b. Ebî Abdîrrahmân'ın görüşü şeklindedir.

Veresiye ribasında ise İbn Cübeyr, İbn Sirin ve Hanefiler, Hasan Basri ve Mâlikîler, Hanbeliler ve Şâfiiler ve son olarak Rebîa b. Ebî Abdîrrahmân'ın görüşüdür.

2. Tercih Edilen İlet ve Hükümleri

Alışveriş ribâsı ile borç ribâsı arasında çok sıkı bir irtibat bulunduğundan illet tespit edilirken bu hususun göz önünde bulundurulması gerekir. Zira alışveriş ribâsı geride ifade edildiği üzere meşru gibi görünen birtakım yollar kullanılarak borç ribâsına ulaştıracak kapıları kapatmak için ihdas edilmiştir. Borç ribâsı zimmette sabit olabilme niteliğine sahip mallarda gerçekleşir. Zimmette sâbit olabilme niteliğe sahip mallarda mislî mallar olduğuna göre alışveriş ribâsının illetinin Hanefî âlim Fahrettin Zeyla'î'nin de dediği gibi temelde mislî mal olabilme özelliği olması gerekir.⁴⁰⁷ Yalnız onun ribâ konusunda misli malları keylî ve veznî ile sınırlandırmasına katılmadığımızı ifade etmek isteriz. Zira mislî mallar fiyatı etkileyecek derecede aralarında bir fark olmayıp birbirinin yerine geçebilen ve çarşıda-pazarda benzeri olan mallar demektir. Mislî mallar miktarlarının belirlenme şekillerine göre süt, yağ, benzin gibi ölçekle belirlenenler (keylî, mekîl); altın, gümüş, demir, buğday gibi tartı ile belirlenenler (veznî, mevzûn); kumaş gibi uzunluk ölçüsü ile belirlenenler (zirâî, mevrû'); yumurta ve ceviz gibi sayı ile

⁴⁰⁵ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 404; el-İmrâni, **el-Beyân** c. V, s. 165

⁴⁰⁶ el-İmrâni, **el-Beyân** c. V, s. 165

⁴⁰⁷ Fahrettin Zeyla'î, **Tebyînü'l-Hakâ'ik**, c. V, s. 87

belirlenip büyüklükleri ve değerleri birbirine yakın olanlar (adediyyât-ı mütekâribe) olmak üzere dört sınıfa ayrılır.⁴⁰⁸

Mîslî mallar sınıfından olan keylî ve veznî malların hükmü ile adedi mütekârib ve zirâî malların hükmü arasında ayırma gitmek benzer şeylere farklı hükümler vermek demek olacağından makul gözükmemektedir. Bu sebeple ribânın illeti hangi sınıftan olursan olsun mislî mal özelliği olmalıdır.⁴⁰⁹

Ayrıca keylî, veznî, adedî veya zirâî olma aslında illet değil illeti tespit vasıtalarıdır. Yani bir şeyin mislî (standart) olup olmadığı bu vasıtalar ile bilinebilir. Hadislerde zikredilen altı nesne ise Hz. Peygamber döneminde ticârî muamelelere en çok konu olan mislî mallar olduğundan örnekleme kabilinden zikredilmiştir.⁴¹⁰

Kıyemî mallar ise piyasada benzeri bulunmayan, bulunsa da aralarında fiyat farklılığına etki edecek bir unsuru barındıran mal demektir. Buna göre ev ve arazi gibi gayr-ı menkuller, ikinci el araba, telefon ve bilgisayarlar, el işçiliği ve emeği ile üretilen ürünler, yazma kitaplar ve antika eserler, canlı hayvan ve karpuz gibi birimleri arasında fiyata etki eden farklılıkların bulunması sebebiyle parça başı işlem gören mallar (adediyyât-ı mütefâvît) kıyemî mallar sınıfına girer.⁴¹¹ Kıyemî mallar “Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. el-As’tan zekât develeri gelinceye kadar vadeli olarak karşılığında iki deve ödemek üzere bir deve almasını emretti”⁴¹² hadisinden dolayı alışveriş ribâsına konu olmaz. Zira canlı hayvan adediyyât-ı mütefâvite sınıfından kıyemî bir malıdır ve hadis adediyyât-ı mütefâvite mallarda ribâ gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir.

Bu bağlamda “Hz. Peygamber hayvanın hayvanla vadeli satımını yasaklamıştır.” (نهى رسول الله عن بيع الحيوان بالحيوان نسيئة) rivayetine binaen kıyemî malların veresiye ribâsına konu olabileceği şeklindeki bir itiraza cevap olarak bu

⁴⁰⁸ Muhammed Osman Şebbîr, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-Muamelâtî'l-Mâliyye*, 2. bs, Ürdün, Dâru'n-Nefâis, 2010, s. 89; Hasan Hacak, “*Misli Maddesi*”, DİA, C:XXX, s.187-188

⁴⁰⁹ Refik Yunus Mısırlı, *el-Câmiu fi Usûli'r-Ribâ*, s. 125; Sâmî Hasan Ahmed Hamud, *Tadvîru'l-A'mâlî'l-Masrifiyye bimâ Yettefiku ve's-Şeriatü'l-İslâmiyye*, 2. bs., Kahire: Matbaatü's-Şark, 1982, s. 178

⁴¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XII, s. 113

⁴¹¹ Şebbîr, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-Muamelâtî'l-Mâliyye*, s. 90-91; Beşir Gözübenli, “*Kıyemî Maddesi*”, DİA C: XXV, s.540-541

⁴¹² el-Beyhaki, *es- Sünenü'l-Kübrâ*; c. V, s:471

rivayetin merfu olarak sahih olmadığı söylenebilir.⁴¹³ Bu rivayetin merfu olarak sahih kabul edilmesi durumunda bu yasağın yukarıdaki rivayetle çatışmaması adına iki hayvanın da vadeli olarak satılması durumuna hamledilebilir.⁴¹⁴ Zira iki hayvanında vadeli şekilde satımı deynin deyne satımı kapsamına girmektedir ve bu tür bir satım yasaklanmıştır.⁴¹⁵ Buna göre yalnızca cins birliği tıpkı Şâfiî âlimlerin dediği gibi ribânın illeti olmayıp illetin şartı veya mahallidir.

Mâverdî ve İbn Kudâme'nin "Cumhur âlimler bu altı sınıf maddede bulunan altın ve gümüşün bir illet grubunu; buğday, arpa, hurma ve tuzun ise başka bir illet grubunu temsil ettiği noktasında ittifak halindedirler."⁴¹⁶ şeklindeki tespitleri dikkate alınarak alışveriş ribâsının illeti ile ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Alışveriş ribâsının illeti altın ve gümüşte mutlak semeniyet (التمنية المطلقة) yani para olmaları iken; buğday, arpa, hurma ve tuzda illet mislî mal olmalarıdır. Başka bir ifade ile fazlalık ribâsının illeti aynı cins semen veya aynı cins mislî mal iken, veresiye ribâsının illeti aynı veya farklı cins semen yahut aynı veya farklı cins mislî mal olmaktır. İslam Fıkıh Akademisi'nin altın ve gümüşle ilgili kararı da mutlak semeniyet oluşudur.⁴¹⁷ Tercih edilen bu illet aslında altın ve gümüşte Şâfiî ve Mâlikilerin; diğer dört malda da Hanefiler, Hanbeliler, Muhammed b. Sirin ve Ebubekir el-Evdenî'nin ortaya koyduğu illetlerin yeniden düzenlenmiş halidir.

Buna göre semenlerde (para) ribâ cereyan edeceği gibi zamanımızda veznî mal sınıfından olan hurma, buğday, arpa, tuz, pirinç, mercimek, demir vb. mallar; keylî mal sınıfından olan süt, benzin, zeytinyağı vb. mallar; adedî mal sınıfından olan yumurta vb. mallar ile zirâî mal sınıfından olan kumaş vb. mislî mallarda da ribâ cereyan eder. Yine fabrikasyon ürünü sıfır mallar örneğin araba, televizyon, buzdolabı vs. sıfır ürünlerde mislî mal olduğundan ribâyâ konu olur. Altın ve gümüş takılarda ya özü itibariyle semen ya da mislî mal oluşları sebebiyle ribâyâ konu olur.

⁴¹³ el-Beyhaki, **es-Sünenü'l-Kübrâ**; c. V, s:472; ez-Zeyla'î, **Nasbu'r-Râye**, c. IV, s. 48

⁴¹⁴ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 101; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 377; San'ânî, **Sübülü's-Selâm**, c. III, s. 97

⁴¹⁵ en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 501; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 359

⁴¹⁶ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 83; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 54

⁴¹⁷ **Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî** (Cidde: 1987), 3:1893-1894

Ancak kıyemî mallarda alışveriş ribâsı cereyan etmez. Örneğin bir galeri sahibinin aynı marka ikinci el bir aracı daha düşük modelde iki araba karşılığında, bir beyaz eşya satıcısının aynı marka ikinci el bir buzdolabını iki buzdolabı, teknoloji firmasının ikinci el televizyon, telefon ve bilgisayarları kendi cinsleriyle farklı miktarda satması mümkün olduğu gibi farklı cinsler ile de satması mümkündür.

Bunların hükümleri şöyle özetlenebilir:

1. Semenler (altın, gümüş, lira, dolar, euro vb.) kendi cinsleri ile veya misli mallar kendi cinsleri ile mübâdele edilirse miktarlar eşit, işlem peşin olmalıdır. Miktar fazla olursa fazlalık faizi, işlem peşin olmazsa veresiye faizi tahakkuk eder. Örneğin altının altınla, liranın lirayla, doların dolarla fazla miktarda peşin satımı fazlalık ribâsı, vadeli satımı veresiye ribâsıdır. Aynı şekilde buğdayın buğdayla, sütün sütle, yumurtanın yumurtayla, kumaşın kumaşla fazla miktarda peşin mübâdelesini fazlalık ribâsı, vadeli satımı veresiye ribâsıdır.

Aynı cins ve niteliklere sahip malların eşit miktarda vadeli satımı ise örneğin 22 ayar 20 gram altının 22 ayar 20 gram altın, 100 kilo birinci kalite buğdayın 100 kilo birinci kalite buğday karşılığında vadeli satımı dört mezhebin aksine veresiye ribâsı olmayıp caizdir. Çünkü aynı cins ve niteliklere sahip iki malın aynı miktarda birbirleri ile vadeli satımı aslında satım değil satım lafzıyla yapılmış bir karz işlemidir.

Burada aynı cins ve niteliklere sahip mallarda miktarda fazlalık yasak olmakla birlikte peşin satımda ayar, el işçiliği ve kaliteden kaynaklı değer fazlalığı yasak olmayıp alınması caizdir. Örneğin 24 ayar 20 gram altın ile 18 ayar 20 gram altın değer itibarıyla farklı olduğundan bu işlemde değer farkı alınabilir. 100 kilo ikinci kalite buğdayın, 100 kilo birinci kalite buğday ile peşin satımında da aynı şekilde değer farkı alınabilir.

Vadeli satımlardaki değer farkı ise borç ribâsına sebebiyet verebileceği gerekçesiyle alınmaz. Örneğin 18 ayar olan 20 gram altının 24 ayar 20 gram altınla, 100 kilo ikinci kalite buğdayın 100 kilo birinci kalite buğday karşılığında karz olarak verilmesi -karzın misli ile geri verilmesi kaidesi ihlal edildiğinden- caiz değildir. Böylece bu tür bir işleme karz yoluyla ulaşamayan bir kimse satım yoluyla ulaşmak

isteyebilir. Ancak bu işlem alışverişte nesîe ribâsı kapsamına sokularak bu kapı kapatılmak istenmiştir. Ayar, el işçiliği ve kaliteden kaynaklı değer fazlalığı konusu üçüncü bölümde detaylıca ele alınmıştır.

2. Semenlerin, mislî mallar ile örneğin altının buğdayla, liranın benzin ile mübâdelesinde miktarlar farklı olabileceği gibi veresiye de caizdir. Zira bu tür mübâdelelerde ribâyı gerektirecek bir ilişki bulunmadığı gibi bunları ribâ kapsamında görmek mal peşin-para veresiye demek olan vadeli satımlar ile para peşin-mal veresiye demek olan selem akdinin meşruiyetini ortadan kaldırır. Bu durum vadeli satım ve selemin meşru olduğunu ifade eden naslara aykırı olacağı gibi ticarî işlemleri birçok açıdan çıkmaza sokacaktır.

3. Farklı cins semenlerin veya farklı cins mislî malların mübadelesinde miktarların farklı olması caiz olmakla beraber işlemin peşin olması şarttır. Aksi takdirde veresiye ribası söz konusu olur. Örneğin semen olan altının gümüşle, liranın dolarla; mislî mal olan buğdayın arpa ile sütün sirke ile farklı miktarda peşin satımı caizken, vadeli satımı veresiye ribâsıdır.

Farklı cins semenlerin örneğin altının gümüşle fazla miktarda peşin satımı caiz iken veresiye satımının caiz olmaması borç ribâsına gidecek kapıları kapatmak içindir. Örneğin 3 ay sonra ödenmek üzere karz olarak verilen 10 gram altının vadesi geldiğinde 10 gramdan fazla ödenmesi şartı borç ribası kapsamına girdiğinden bu işleme satım yoluyla ulaşılmak istenebilir. Yani 3 ay vadeyle 10 gram altın satılır ve vade geldiğinde 10 gram altının değerinden daha fazla gümüşle ödeme yapılması istenebilir. İşte alışveriş ribası bu kapıyı kapatmaktadır.⁴¹⁸ Farklı cins mislî malların örneğin buğdayın arpa ile farklı miktarda peşin satımı caizken veresiye satımının caiz olmamasının da gerekçesi yine budur.

Bütün bu söylenenlere binaen alışveriş ribasını bütün detaylarıyla şu şekilde bir tablo üzerinde göstermek mümkündür:

⁴¹⁸ Ez-Zuhaylî, a.g.e. , s.670

SIRA	CİNS	İLLET	ÖRNEK	MİKTAR	PEŞİN/ VADELİ	ALİŞVERİŞ RİBASİ TÜRÜ
1	Aynı Cins	Semen- Semen	Altın-Altın Lira-Lira	Fazla	Peşin	Fazlalık Faizi
		Mislî-Mislî mal	Buğday-Buğday Benzin-Benzin Yumurta-Yumurta Kumaş-Kumaş			
2	Aynı Cins	Semen- Semen	Altın-Altın Lira-Lira	Fazla	Vadeli	Fazlalık + Veresiye Faizi
		Mislî-Mislî mal	Buğday-Buğday Benzin-Benzin Yumurta-Yumurta Kumaş-Kumaş			
3	Aynı Cins	Semen- Semen	Altın-Altın Lira-Lira	Eşit	Peşin	Faiz yok
		Mislî-Mislî mal	Buğday-Buğday Benzin-Benzin Yumurta-Yumurta Kumaş-Kumaş			
4	Aynı Cins	Semen- Semen	Altın-Altın Lira-Lira	Eşit	Vadeli	Faiz yok
		Mislî-Mislî mal	Buğday-Buğday Benzin-Benzin Yumurta-Yumurta Kumaş-Kumaş			
5	Farklı Cins	Semen- Semen	Altın- Gümüş Lira- Dolar	Fazla	Peşin	Faiz yok
		Mislî-Mislî mal	Buğday-Benzin Yumurta- Kumaş			
6	Farklı Cins	Semen- Semen	Altın- Gümüş Lira- Dolar	Fazla	Vadeli	Veresiye Faizi
		Mislî-Mislî mal	Buğday-Benzin Yumurta- Kumaş			
7	Farklı Cins	Semen- Semen	Altın- Gümüş Lira- Dolar	Eşit	Peşin	Faiz yok
		Mislî-Mislî mal	Buğday-Benzin Yumurta- Kumaş			
8	Farklı Cins	Semen- Semen	Altın- Gümüş Lira- Dolar	Eşit	Vadeli	Faiz yok
		Mislî-Mislî mal	Buğday-Benzin Yumurta- Kumaş			
9	Farklı Cins	Semen-Mislî mal	Altın-Buğday Lira- Kumaş	Fazla-Eşit	Peşin-Vadeli	Faiz yok
10	Aynı-Farklı	Kıyemî mal	Ev- Araba	Fazla-Eşit	Peşin-Vadeli	Faiz yok

Tablo 2.6.: Tercih Edilen İllere Göre Alışveriş Ribâsı

IV. ALIŞVERİŞ RİBÂSİ İLE İLGİLİ BAZI MESELELER

A. Altın ve Gümüşün Tabiatları İtibariyle Para Oluşu

Para (semen) “eşyanın değerini belirleyen, sınırlı (mahdud)-istikrarlı (mazbut) olan ve değeri artıp eksilmeyen ölçü” şeklinde tarif edilir.⁴¹⁹ Klasik dönem İslam hukukçuları arasındaki yaygın kanaate göre altın ve gümüş tabiatları-yapıları itibariyle para olup bu özellik yalnızca onlara hastır. Hanefiler bu durumu “altın ve gümüş para olmaları için yaratılmıştır. (خلق الذهب والفضة للثمنية)”⁴²⁰ şeklinde, Malikiler “para olmanın ağırlıklı olarak altın ve gümüşün özünde var olması anlamına gelen gâlibü’s-semeniyet (غالب الثمنية)”⁴²¹ şeklinde, Şafiiler “para olmanın altın ve gümüşün özünde var olması anlamına gelen ‘cevherü’s-semeniyet (جوهر الثمنية)’ veya para olmanın ağırlıklı olarak onların cinsine has olduğu anlamına gelen ‘cinsü’l-esmân gâliben (جنس الأثمان غالبا)”⁴²² şeklinde ifade ederler.

Bununla birlikte klasik dönemde para olma özelliğinin altın ve gümüşe has olmayıp başka nesnelerin örneğin fülûsun (bakır para) da para olarak kabul edilebileceğini söyleyen başta Muhammed Şeybânî olmak üzere hemen hemen her mezhepten bilginler de vardır.⁴²³ Zira altın ve gümüşün temel fonksiyonu insanlar arasında gerçekleşen mal ve hizmet mübâdelelerine aracılık etmesi olduğundan bunu sağlayabilecek tüm maddelerin para olarak kabul edilmesinin mümkün olduğu ifade edilmiştir.⁴²⁴ Nitekim Mâlik b. Enes’in “Eğer insanlar basılı olup belli bir değeri temsil eden deri parçalarını kendi aralarında para gibi dolaştıracak olsalardı onlarla altın veya gümüş alırken bir anlık gecikmeyi bile mekruh sayardım.”⁴²⁵ sözü bu görüşü destekler niteliktedir.

⁴¹⁹ İbn Kayyım, **İ’lâmü’l-Müvekkîn**, c. II, s. 105

⁴²⁰ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-İnâye**, c. II, s. 376, 386

⁴²¹ İbn Hâcib, **Câmi’u’l-Ümmehât**, s. 340

⁴²² el-Mâverdî, **el-Hâvî’l-Kebîr**, c. V, s. 91; el-Gazâlî, **el-Vasît fi’l-Mezheb**, c. III, s. 46; eş-Şirbînî, **Muğni’l muhtâc**, c. II, s. 369

⁴²³ Bkz. İbnü’l-Hümâm, **Şerhu Fethu’l-Kadîr**, c. VII, s. 21; İbn Hâcib, **Câmi’u’l-Ümmehât**, s. 340; en-Nevevî, **el-Mecmu’**, c. IX, s. 493; İbn Teymiye, **Mecmûu’l-Fetâvâ**, c. XIX, s. 251-252

⁴²⁴ İbn Teymiye, **Mecmûu’l-Fetâvâ**, c. XIX, s. 251-252

⁴²⁵ Abdüsselam b. Saîd Tenuhi Sahnûn, **el-Müdevvenetü’l-Kübra**, 4 c., Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. 3, s. 5 (Dış kapakta yazar adı: Malik b. Enes), (ولو أن الناس أجازوا بينهم الجلود حتى يكون (لها) سكة وعين لكرهتها أن تباع بالذهب والورق نظرة

Klasik dönem İslam hukukçuları arasındaki yaygın anlayışa sebep olarak altın ve gümüşün tarihte uzun dönemler boyunca para olarak kullanılması, dolaşım değerlerini büyük ölçüde korumaları,⁴²⁶ dolaşımdaki değerleri yanında madenlerinin de değerli oluşu hususları gösterilebilir. Diğer yandan fülûsların maden(öz) değerinin dolaşımdaki değerinden daha az olması, kıymetlerinin itibârî oluşu, küçük meblağlı işlemlerde kullanılmaları (ufaklık para)⁴²⁷ ve aşırı değer kaybına uğramaları⁴²⁸ klasik dönemde yaygın anlayış tarafından onların aslî para olarak kabul edilmemesinin nedenleri arasında gösterilebilir.

Doğrusu para olma özelliğinin altın ve gümüşe has olduğu veya para olmanın bunların cevherlerinde var olduğuna dair bir nass söz konusu değildir. Şüphesiz altın ve gümüşün madenlerinin insanlık tarihinin hemen her döneminde değerli kabul edilmesi, zamanla eskimediğinden stoklanabilmesi, değerlerini büyük ölçüde korumaları, nadir bulunmaları onlara diğer paralardan farklı bir nitelik kazandırsa da bu hususlar para olma özelliğini yalnızca onlarla sınırlandırmak için yeterli değildir.

Öyle gözüküyor ki parayı altın ve gümüşle sınırlama düşüncesi klasik dönemlerde var olan altın ve gümüş eksenli para sistemlerine dayalı olan teamül ve örfü yansıtmaktadır. Zira günümüzde var olan kâğıt paranın kullanımından önce dünyada yaygın olarak altın ve gümüş paralar kullanılırdı. Dolayısıyla söz konusu teâmül devam ettiği sürece bu söylenenler geçerli olup teâmülün ortadan kalkması ile bu düşüncenin de geçerliliğini yitirebileceği söylenebilir.

Öte yandan altın ile gümüş arasındaki değer dengesi tarihte ara ara bozulmuştur. Hz. Peygamber ve Hz. Ömer döneminde 1 miskal altının 10 dirhem gümüş değerinde olduğu,⁴²⁹ Harun Reşid (193/809) döneminde bunun 1/20, Endülüs Emevi halifesi Abdurrahman III (350/961) devrinde 1/17, Fâtımî Sultanı Hâkim döneminde ise 1/34'e çıktığı söylenmiştir.⁴³⁰ 1 miskal altının takriben 4,25 gram, 1

⁴²⁶ Ali Keleş “İslam’a göre Para Kavramı”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1998, s. 91

⁴²⁷ Yusuf Kardâvî, *Fevâidü’l-Bünûk hiye’e-Ribe’l-Muharram*, s. 56

⁴²⁸ el-Merğînânî, *El-Hidâye*, c. II, s. 8

⁴²⁹ Ali el-Kârî, *Fethu bâbî’l-Înâye*, c. III, s. 343; Necmeddin el-Kürdî, *el-Mekâdirü’ş-Şeri’yye ve’l-Ahkâmü’l-Müteallak biha*, 2. bs, Kahire, “y.y.” 2005, s. 89; Abdülaziz Bayındır, “Ticaret ve Faiz”, s. 142

⁴³⁰ Ali Keleş “İslam’a göre Para Kavramı”, s. 54, 56; Yusuf Kardavî, *Fıkhü’z-Zekât*, Dimeşk, Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2011, s. 188

dirhem gümüşün de 2.975 gram olduğu tespitine göre⁴³¹ Hz. Peygamber döneminde 4,25 gram altın, 29,75 gram gümüş ile aynı değeri ve alım gücünü temsil etmektedir. Günümüze gelinecek olursa 02.05. 2021 tarihi itibariyle 4,25 gram altın takriben 290 gram gümüş değerindedir. Bu da altın ve gümüş arasında Hz. Peygamber döneminde var olan 1/10'luk değer oranının üzerine takriben 10 katlık değer farkı geldiği ve mübadele oranının 1/100'e çıktığını göstermektedir. Gümüşün yaşadığı bu aşırı değer kaybı ve günümüzde sanayilerde meta olarak kullanımı onun artık para olmaktan çok değerli bir maden hüviyetine sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Kur'an ve Sünnette belirli bir para türü veya sisteminin kullanılması gerektiğine dair bir emir söz konusu olmadığından insanlar arasında mal ve hizmetin mübâdelesini sağlayacak ve para olma fonksiyonunu görebilecek her nesne maddesi ne olursa olsun para olarak kabul edilebilir.⁴³² Hz. Ömer döneminde deriden para yapma teşebbüsü, Fatımiler döneminde kullanılan cam para ve günümüzdeki kâğıt paralar⁴³³ aslında parada belirli bir maddenin olmazsa olmaz bir şart olmadığının güzel örnekleridir. Şu da var ki kâğıt paraların bazı devletler tarafından istismar edilip karşılıksız basılması ve enflasyona sebep olması kâğıt para sisteminin de kusursuz bir sistem olmadığını göstermektedir. Öyle gözüküyor ki insanlık hala sorunsuz ve kusursuz bir para maddesi ve sistemi geliştirebilmiş değildir. Bu açıdan bakıldığında paraların günümüzde somut bir halden soyut bir hale doğru evrilmesi ve her geçen gün daha fazla dijitalleşmesi kayda değer bir gelişmedir.

B. Fülûste (Bakır Para) Ribâ

Fülûs(فلوس), 'fels'(فلس) kelimesinin çoğulu olup bakır, nikel, bronz gibi madenlerden basılan paralara verilen isimdir.⁴³⁴ Fülûslerin maden(öz) değerleri dolaşımdaki (parasal) değerlerinden daha düşüktür.⁴³⁵ Başka bir ifade ile fülûsun

⁴³¹ el-Kürdî, *el-Mekâdirü's-Şeriyye*, s. 105, 120; Yusuf Kardavî, *Fıkhü'z-Zekât*, s. 186; Abdülaziz Bayındır, "Ticaret ve Faiz", s. 143

⁴³² İbn Teymiye, *Mecmû'ı-Fetâvâ*, c. XIX, s. 251-252; Şebbîr, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-Muamelâti'l-Mâliyye*, s. 148-149; Yusuf Kardavî, *Fıkhü'z-Zekât*, s. 197

⁴³³ Şebbîr, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-Muamelâti'l-Mâliyye*, s. 157; Ali Keleş, "İslam'a göre Para Kavramı", s. 58, 79

⁴³⁴ Şebbîr, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-Muamelâti'l-Mâliyye*, s. 149-150

⁴³⁵ Abdülaziz Bayındır, "Ticaret ve Faiz", s. 145

maden değerleri, otorite tarafından kendisine yüklenen satın alma gücünden daha azdır. Bu sebeple para oluşu itibaridir.

Fülûs paralarda borç ribâsı ittifakla cereyan eder. Zira fülûs zimmette sabit olabilme niteliğine sahip olduğundan örneğin 100 fülûs karz verip 120 fülûs geri almak borç ribâsıdır.

Fülûs paralarda alışveriş ribâsının cereyan etmesi ise mezheplerin ribâ ile ilgili ortaya koyduğu illetlere göre farklılık arz etmektedir.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre (tayin edilmiş) fülûslerin birbirleri ile peşin satımında fazlalık ribâsı cereyan etmez. Örneğin 1 fels'i peşin 2 fels karşılığında satmak caizdir. Zira mezhebe göre fazlalık ribâsının illeti cins birliği+veznî mal veya cins birliği+keylî mal olmaktır. Fülûs paralar ise sayı ile işlem (adedî) görür ve sayı ile işlem gören mallarda fazlalık ribâsı cereyan etmez. Muhammed Şeybânî ise fülûsleri semen kabul edip onların tayin edilmekle belirlilik kazanamayacağı görüşünde olduğundan bu işleme cevaz vermemekte ve bu işlemi tıpkı bir dirhemini iki dirheme satımı gibi yasak kapsamında görmektedir.⁴³⁶

İmam Muhammed'in bu görüşü oldukça dikkat çekicidir. Zira mezhepte fazlalık ribâsının illeti bir malın veznî veya keylî mal olması ile ilgiliyken İmam Muhammed'in fülûste ribâ meselesini fülûsun vezni veya adedî oluşu üzerinden değil de para oluşu üzerinden ele alması ilk bakışta onun bu görüşünün mezhebin faizde belirlediği illet anlayışına aykırı olduğu şeklinde bir izlenim vermektedir. İnceleyebildiğimiz kaynaklarda buna dair bir cevaba ulaşamadık.

Öyle gözüküyor ki İmam Muhammed'in râic fülûsleri para olarak görmesi ve fülûslerin ağırlık ve boyut açısından tam anlamıyla standart olmayışı⁴³⁷ kendisini fülûslerin adedle değil vezinle satılması gerektiği görüşüne sevketmiş olabilir. Zira mezhepte semen kabul edilen altın ve gümüşün mübâdeleleri vezinle olmak zorunda olup başka bir ölçü ile satılamazlar.⁴³⁸ Buna binaen İmam Muhammed'e göre semen kabul edilen fülûslerin hükmü de tıpkı altın ve gümüş gibi olmalı ve vezinle satılması

⁴³⁶ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 21; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 361-362

⁴³⁷ İbrahim Artuk, *"Fels Maddesi"*, DİA. İstanbul, 1995, C: XII, s. 310

⁴³⁸ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 360

gerektiği söylenebilir. Aksi takdirde semen kabul edilen ve ağırlık ve boyut açısından tam anlamıyla bir standartı olmayan fülûsların adetle satılması haksızlık doğuracaktır. Bu haksızlığın önüne geçmek için fülûsun vezinle satılması gerekir ve veznî mallarda da fazlalık ribası cereyan eder. Nitekim fülûsun adedi olarak başka veznî mallarla satılması durumunda ribaya konu olmayacağı ancak veznî olarak diğer veznî mallarla satılması durumunda ribaya konu olacağı kaynaklarda zikredilmektedir.⁴³⁹ Böylesi bir yorum İmam Muhammed'in fülûs ile ilgili görüşünü mezhebin fazlalık ribası ile ilgili ortaya koyduğu illetin dışına çıkarmayacaktır.

Ayrıca Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre fülûste fazlalık ribâsının cereyan etmemesini fülûslerin mislî mal olmayışına dayandırmak⁴⁴⁰ doğru gözükmemektedir. Zira fülûs, aded-i mütekârip olup mislî bir maldır.⁴⁴¹ Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre fülûste faiz cereyan etmemesi bunların akdin tarafları tarafından tayin edilmesi suretiyle belirlilik kazanıp semen olmaktan çıkması ve ticari bir mal (bakır) haline gelmesi sebebiyledir. Bu ticârî malın(bakırın) veznî mal olmasından hareketle onda ribânın gerçekleşmesi gerektiği şeklindeki bir itiraza ise akitte tarafların fülûste ki semeniyeti düşürmede anlaştıkları ama malın olduğu hal üzere yani adedî olarak kaldığı şeklinde cevap verirler.⁴⁴² Yani fülûs misli mal olmadığından değil adedî mal olduğundan fazlalık ribâsına konu olmaz.

Hanefî mezhebinde fülûslerin birbirleri ile vadeli satımında ise veresiye ribâsı cereyan eder. Zira mezhepte yalnızca cins birliği veresiye ribâsının tahakkuku için yeterlidir.⁴⁴³

Mâlikî mezhebinin meşhur görüşüne göre fülûslerin peşin satımında fazlalık ribâsı cereyan etmez. Zira mezhebe göre ribânın illeti olan semeniyet altın ve gümüşte has olup başka başka bir şey bunlara kıyas edilmez.⁴⁴⁴ Bununla birlikte

⁴³⁹ İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VII, s. 21; Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nüceym, **el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik**, 8 c., 'y.y.', Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 't.y.', c. VI, s. 140

⁴⁴⁰ İsmail Özsoy, **"Faiz Maddesi"**, DİA. İstanbul, 1995, C:XII, s.116

⁴⁴¹ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s.136

⁴⁴² el-Merğînânî, **El-Hidâye**, C. II, s. 64; el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, c. VII, s. 64; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VII, s. 22

⁴⁴³ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 362

⁴⁴⁴ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1054

mezhepte altın ve gümüşte bulunan illetin mutlak semeniyet olduğuna dair meşhur olmayan bir görüş de vardır ve bu görüşe göre fülûste fazlalık ribası cereyan eder.⁴⁴⁵

Mâlikî mezhebinde meşhur görüşe göre kendisinde menfaat birliği olan aynı cins malların fazla miktarda vadeli satımında veresiye ribâsı kapsamına girdiğinden fülûslerin birbirleri ile fazla miktarda vadeli satımı yasaktır.⁴⁴⁶

Şâfiî mezhebinin meşhur görüşüne göre fülûslerin birbirleri ile satımında fazlalık ribası da veresiye ribâsı da cereyan etmez.⁴⁴⁷ Örneğin 2 fülûs peşin veya vadeli 4 fülûs karşılığında satılabilir. Zira mezhepte ribânın illeti olan cevherü's-semeniyet yalnızca altın ve gümüşe has olup fülûs bunlara kıyas edilmez.⁴⁴⁸ Şâfiî mezhebinde altın ve gümüşte bulunan illetin mutlak semeniyet (مطلق الثمنية) olduğuna dair şâz kabul edilen bir görüş de vardır ve bu görüşe göre fülûslerde ribâ cereyan eder.⁴⁴⁹

Hanbelî mezhebine göre fülûslerin birbirleri ile satımında fazlalık ribası cereyan etmez.⁴⁵⁰ Zira mezhebin meşhur görüşüne göre alışveriş ribâsının illeti veznî ve keylî mal olmaktır ve fülûs bu illetlerden birine sahip değildir. Hanbelî mezhebinde altın ve gümüşte ribânın illetini semeniyet olarak kabul eden rivayetlere göre de fülûsta fazlalık ribâsı cereyan etmez. Zira bu rivayet sahipleri semeniyet vasfını yalnızca altın ve gümüşe has kılarlar.⁴⁵¹ Ancak İbn Teymiye altın ve gümüşte riba illeti olarak mutlak semeniyet görüşünü benimsediğinden ona göre fülûslerde fazlalık ve veresiye ribâsı cereyan eder.⁴⁵²

Hanbelî mezhebinde keylî ve veznî olmayan mallarda veresiye ribâsının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ile ilgili ise mezhepte dört rivayet olup asah olan gerçekleşmemesidir.⁴⁵³ Bu asah görüşe göre Hanbelî mezhebinde fülûslerin birbirleri

⁴⁴⁵ İbn Hâcib, *Câmi'u'l-Ümmehât*, s. 340

⁴⁴⁶ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, c. III, s. 5; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1060; İbn Cüzey, *el-Kavaninü'l-Fıkhiyye*, s. 169

⁴⁴⁷ eş-Şâfiî, *el-Ümm*, c. IV, s. 61; en-Nevevî, *el-Mecmu'*, c. IX, s. 493

⁴⁴⁸ eş-Şâfiî, *el-Ümm*, c. IV, s. 32; el-Gazâlî, *el-Vasît fi'l-Mezheb*, c. III, s. 46

⁴⁴⁹ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, c. IX, s. 493

⁴⁵⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 59; el-Merdâvî, *el-İnsâf*, c. V, s. 15

⁴⁵¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 56; İbn Müflih, *el-Mübdî*, c. IV, s. 127; el-Merdâvî, *el-İnsâf*, c. V, s. 12

⁴⁵² İbn Teymiye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, c. XIX, s. 472

⁴⁵³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 64-66

ile vadeli satımı da caiz olup veresiye ribâsı kapsamına girmez. Ancak mezhepte bu hususta farklı kanaatler de söz konusudur.⁴⁵⁴

Sonuç olarak altın ve gümüşün illetinde bizce tercihe şayan olan görüş mutlak semeniyet (para) görüşü olduğundan fülûslerin birbirleri ile satımında fazlalık ve veresiye ribâsı cereyan eder.

C. Kâğıt Parada Ribâ

Tarihte altın ve gümüş aslî para olarak, fülûste ıstılâhi(yardımcı) para olarak uzun bir süre boyunca kullanılmıştır. 20. yüzyılda (H.14) dünya genelinde ticaret hacminin artması ve madeni paraların bu ihtiyacı karşılamaya yetmemesi kâğıt paraları gündeme getirmiş ve yüzyılın başından itibaren kâğıt paralar kendisine yaygın bir kullanım alanı bulmuştur.⁴⁵⁵ İlk zamanlar hazinede altın ve gümüş karşılığı bulunan kâğıt paralar bir süre sonra karşılıksız basılmış ve satın alma gücünü kendisini piyasaya süren otoriteden almaya başlamıştır.⁴⁵⁶

Madeni paraların gerçek bir değeri (maden değeri) olduğundan para olarak tedavülden kaldırılrsa dahi maden değerinden pek bir şey kaybetmez. Günümüzdeki kâğıt paralar ise üzerinde yazılı değerleri temsil etmekte olup para olarak tedavülden kaldırılması durumunda kâğıt değeri dışında artık pek bir değer ifade etmez.⁴⁵⁷

Kâğıt paraların zâtî ve gerçek (reel) değeri, satın alma gücünden daha azdır. Yani kâğıt paranın temsil ettiği satın alma gücü, maddesi olan kâğıdın değerinden fazladır ve bu açıdan fülûsa benzer. Zira fülûsun da maden değeri parasal değerinden düşüktür. Diğer yandan kâğıt paralar aslî paralar olması itibariyle de altın ve gümüşe benzer.

Fıkıh kitaplarının çoğu madeni para sistemlerinin geçerli olduğu dönemlerde yazıldığından klasik fıkıh kitaplarında kâğıt para ile ilgili pek bir bilgi bulunmaz.⁴⁵⁸ Bu yüzden kâğıt para ile ilgili hükümler genellikle altın-gümüş veya fülûsa kıyas edilerek tahric yoluyla tespit edilmeye çalışılır.

⁴⁵⁴ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 64-66

⁴⁵⁵ Yusuf Kardavî, **Fıkhü’z-Zekât**, s. 192-193

⁴⁵⁶ Ali Muhyiddin Karadağı, **Buhûs fi’l-İktisâdî’l-İslâmî**, 3. bs., Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2009, s. 59, 65; Ali Keleş, “İslam’a göre Para Kavramı”, s. 22, 27

⁴⁵⁷ Yusuf Kardavî, **Fıkhü’z-Zekât**, s. 193; Karadağı, **Buhûs fi’l-İktisâdî’l-İslâmî**, s. 32, 59

⁴⁵⁸ Yusuf Kardavî, **Fıkhü’z-Zekât**, s. 193

Öncelikle kâğıt paralarda borç ribâsı ittifakla cereyan eder. Zira kâğıt paralar zimmette sabit olabilme niteliğine sahip olduğundan enflasyonun olmadığı durumlarda örneğin 1000 lira karz verip 1200 lira geri almak borç ribâsıdır. Enflasyonun olduğu durumlarda ise farklı hükümler gündeme gelebilmektedir.

Kâğıt paralarda alışveriş ribâsının cereyan etmesi ise mezheplerin ribâ ile ilgili ortaya koyduğu illetlere göre farklılık arz edebilmektedir.

Hanefî mezhebinin fazlalık ribâsı ile ilgili ortaya koydukları illete göre kâğıt parada fazlalık ribâsı gerçekleşmez. Örneğin 1000 lira peşin 1300 liraya satılabilir. Zira mezhepte fazlalık ribâsı illeti aynı cins keylî veya veznî mal olmadır⁴⁵⁹ ve kâğıt para ne keylî ne de veznîdir.

Hanefî mezhebinde kâğıt paraların birbirleri ile vadeli satımında ise veresiye ribâsı cereyan eder. Örneğin 1000 liranın vadeli 1300 liraya satılması veresiye faizidir. Zira mezhepte yalnızca cins birliği veresiye ribâsının tahakkuku için yeterlidir.⁴⁶⁰ Bu açıdan bakıldığında Hanefî mezhebine göre kâğıt paralarda riba cereyan etmeyeceğini söylemek⁴⁶¹ doğru olmayacaktır.

Mâlikî mezhebinin meşhur görüşüne göre kâğıt paraların peşin satımında fazlalık ribâsı cereyan etmez. Zira mezhebe göre ribânın illeti olan semeniyet altın ve gümüşte has olup başka başka bir şey bunlara kıyas edilmez.⁴⁶² Bununla birlikte mezhepte altın ve gümüşte bulunan illetin mutlak semeniyet olduğuna dair meşhur olmayan bir görüş de vardır ve bu görüşe göre kâğıt parada fazlalık ribası cereyan edecektir.⁴⁶³

Mâlikî mezhebinde meşhur görüşe göre kendisinde menfaat birliği olan aynı cins malların fazla miktarda vadeli satımı da veresiye ribâsı kapsamına girdiğinden kâğıt paraların birbirleri ile fazla miktarda vadeli satımı yasak olacaktır.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ es-Semerkandi, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, c. II, s. 25; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 358

⁴⁶⁰ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 360

⁴⁶¹ Ali Keleş, **"İslam'a göre Para Kavramı"**, s. 165-166

⁴⁶² İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1054

⁴⁶³ İbn Hâcib, **Câmi'u'l-Ümmehât**, s. 340

⁴⁶⁴ Sahnûn, **el-Müdevvenetü'l-Kübra**, c. III, s. 5; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1060; İbn Cüzey, **el-Kavaninü'l-Fıkhiyye**, s. 169

Şâfiî mezhebinin meşhur görüşüne göre kâğıt paraların birbirleri ile satımında fazlalık ribası da veresiye ribâsı da cereyan etmeyecektir.⁴⁶⁵ Örneğin 1000 lira peşin veya vadeli 1300 lira karşılığında satılabilir. Zira mezhepte ribânın illeti olan cevherü's-semeniyet yalnızca altın ve gümüşe has olduğundan kâğıt para bunlara kıyas edilemeyecektir.⁴⁶⁶ Şâfiî mezhebinde altın ve gümüşte bulunan illetin mutlak semeniyet (مطلق الثمنية) olduğuna dair şâz kabul edilen bir görüş de vardır ve bu görüşe göre kâğıt paralarda ribâ cereyan eder.⁴⁶⁷

Hanbelî mezhebine göre kâğıt paraların birbirleri ile satımında fazlalık ribası cereyan etmez.⁴⁶⁸ Zira mezhebin meşhur görüşüne göre alışveriş ribâsının illeti veznî ve keylî mal olmaktır ve kâğıt para bu illetlerden birine sahip değildir. Hanbelî mezhebinde altın ve gümüşte ribânın illetini semeniyet olarak kabul eden rivayetlere göre de kâğıt paralarda fazlalık ribâsı cereyan etmeyecektir. Zira bu rivayet sahipleri semeniyet vasfını yalnızca altın ve gümüşe has kılarlar.⁴⁶⁹ Ancak İbn Teymiye altın ve gümüşte riba illeti olarak mutlak semeniyet görüşünü benimsediğinden ona göre kâğıt paralarda fazlalık ve veresiye ribâsı cereyan etmesi gerecektir.⁴⁷⁰

Hanbelî mezhebinde keylî ve veznî olmayan mallarda veresiye ribâsının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ile ilgili ise mezhepte dört rivayet olup asah olan gerçekleşmemesidir.⁴⁷¹ Bu asah görüşe göre Hanbelî mezhebinde kâğıt paraların birbirleri ile vadeli satımı da caiz olup veresiye ribâsı kapsamına girmeyecektir. Ancak mezhepte bu hususta farklı kanaatler de söz konusudur.⁴⁷²

Görüldüğü üzere klasik dönemde altın ve gümüşte ribâ illetini mutlak semeniyet olarak tespit eden bilginlere göre kâğıt paralarda da ribâ cereyan edeceğinden bir problem söz konusu değildir. Ancak illeti para olma ile ilişkilendirip para olmayı da altın ve gümüşle sınırlayan Şâfi ve Mâlikî mezhebinin meşhur görüşü ile Hanbelîlerin ikinci görüşüne göre kâğıt paralarda ribâ cereyan etmeyeceğini tahrir

⁴⁶⁵ eş-Şâfiî, **el-Ümm**, c. IV, s. 61; en-Nevevî, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 493

⁴⁶⁶ eş-Şâfiî, **el-Ümm**, c. IV, s. 32; el-Gazâlî, **el-Vasît fi'l-Mezheb**, c. III, s. 46

⁴⁶⁷ en-Nevevî, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 493

⁴⁶⁸ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 59; el-Merdâvî, **el-İnsâf**, c. V, s. 15

⁴⁶⁹ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 56; İbn Müflih, **el-Mübdî**, c. IV, s. 127; el-Merdâvî, **el-İnsâf**, c. V, s. 12

⁴⁷⁰ İbn Teymiye, **Mecmû'u'l-Fetâvâ**, c: XIX, s. 472

⁴⁷¹ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 64-66

⁴⁷² İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 64-66

yoluyla söylemek hakkaniyetli olmayabilecektir. Zira madeni para sistemlerinde aslî para olan altın ve gümüşün yanında küçük işlemlerde kullanılan (ufaklık para)⁴⁷³ fülûs vardır. Hâlbuki zamanımızda kâğıt para, fülûs gibi ufaklık para olmayıp tıpkı altın ve gümüş gibi aslî bir paradır. Dolayısıyla bu mezhep bilginlerinin ufaklık para olan fülûs ile ilgili ortaya koydukları hükümleri aslî para olan kâğıt paraya da teşmil etmek isabetli olmayacaktır.⁴⁷⁴ Aksine isabetli olacak tutum kâğıt paranın aslî para olması itibariyle altın ve gümüşe kıyas edilmesi ve onlar için sabit olan hükümlere tabi kılınmasıdır.⁴⁷⁵ Zira altın ve gümüşte var olan mübâdele, değer ölçme ve tasarruf aracı olma fonksiyonları kâğıt paralarda da bulunmaktadır.⁴⁷⁶

Nitekim İslam Fıkıh Akademisi altın ve gümüşte ribâ illeti ile ilgili olarak mutlak semeniyet oluşu görüşünü tercih etmiş ve ribâ hükümleri dahil olmak üzere altın-gümüş için sabit olan bütün hükümlerin kâğıt paralar için de geçerli olacağını ifade etmiştir.⁴⁷⁷

Burada son olarak her bir devletin bastığı para birimlerinin ribâ hükümlerinde farklı bir cins kabul edildiği hususunu da belirtmek yerinde olacaktır.⁴⁷⁸ Yani Suudi Arabistan riyali, Türkiye lirası, ABD doları vs. her biri ayrı bir cinstir.

D. Paraların Günün Kuruyla Değiştirilmesi

İslâm âlimleri farklı cins paraların değişiminde günün kuruna bağlılığı şart koşmamaktadırlar. Akdin tarafları paraların değişimde kura bağlı kalabilecekleri gibi kurun altında veya üstünde olan bir miktar ile işlem yapabilirler.⁴⁷⁹ Örneğin Doların 8.5 Lira olduğu bir günde taraflar 8 Lira veya 9 Lira ile işlem yapabilir. Buna gerekçe olarak Hz. Peygamber'in "*Altın gümüşle peşin satılırsa gümüşün fazla olmasında bir sakınca yoktur ancak veresiye olmaz.* (*وَلَا بَأْسَ بِبَيْعِ الذَّهَبِ، بِالْفِضَّةِ وَالْفِضَّةُ*)"⁴⁸⁰, "*Bu sınıfların değişmesi durumunda ise peşin olması kaydıyla dilediğiniz şekilde satabilirsiniz.* (*فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ، فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ، إِذَا كَانَ*)"

⁴⁷³ Yusuf Kardâvî, *Fevâidü'l-Bünûk hiye'e-Ribe'l-Muharram*, s. 56

⁴⁷⁴ Karadağı, *Buhûs fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, s. 57

⁴⁷⁵ Şebbîr, *el-Medhal ilâ Fıkhi'l-Muamelâti'l-Mâliyye*, s. 165

⁴⁷⁶ Yusuf Kardavî, *Fikhü'z-Zekât*, s. 197

⁴⁷⁷ *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Cidde: 1987), 3:1893-1894

⁴⁷⁸ Karadağı, *Buhûs fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, s. 64; Şebbîr, *el-Medhal ilâ Fıkhi'l-Muamelâti'l-Mâliyye*, s. 166

⁴⁷⁹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 131,134; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 386; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 61

⁴⁸⁰ Ebû Dâvud, *Büyû'*, 12 (3349)

”يَدًا بِيَدٍ“⁴⁸¹ şeklindeki hadisleri gösterilir. İslam âlimlerinin altının gümüşle tahmini olarak götürü usulü satımına (mücâzefe) cevaz vermeleri de kurun şart olmadığının bir diğer ifadesidir.⁴⁸²

Bazı araştırmacılar paraların birbirleri ile satımında günün kurunun esas alınması gerektiğini belirtir⁴⁸³ ve bu görüşü İbn Ömer’in altınla deve satıp, altın yerine gümüş alması veya gümüşle deve satıp gümüş yerine altın almasına karşılık Hz. Peygamber’in “o günün fiyatı ile alman ve aranızda bir alacak-verecek ilişkisi kalmadan ayrılmanız şartıyla bu işlemde bir beis yoktur. (لَا بَأْسَ أَنْ تَأْخُذَهَا بِسَعْرِ يَوْمِهَا، مَا)”⁴⁸⁴ şeklindeki sözüne dayandırır. Buna göre Hz. Peygamber altının gümüşle ile değişiminde günün kurunu şart koşmaktadır.

Doğrusu bu rivayet sıfırdan ve müstakil olarak yapılan bir para satımından değil, bir para birimi üzerinden doğmuş bir borcun başka bir para birimi ile ödenmesinden bahsetmektedir.⁴⁸⁵ Başka bir ifadeyle bu rivayet vadeli satımdan kaynaklı para borcunun vadesi geldiğinde zimmete bindiği günkü kurdan değil edâ edileceği günkü kurdan ödenmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bu sebeple bu rivayete dayanarak paraların sıfırdan ve müstakil bir işlem olarak birbirleri ile değişiminde günün kurunu şart koşturmak doğru gözükmemektedir.

Öte yandan İslam âlimleri satım, karz vb. sebeplerden ötürü zimmette sabit olmuş bir para borcunun vadesi geldiğinde farklı cins bir parayla ödeme yapılmasının cevazı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Başta dört mezhep olmak üzere Cumhur âlimler buna cevaz verirken, İbn Hazm bu işlemin caiz olmadığını ifade etmekte ve yukarıda geçen İbn Ömer hadisini zayıf bulmaktadır.⁴⁸⁶

Zimmette sabit olan bir para borcunun vadesi geldiğinde farklı cins bir para ile ödeme yapılmasının caiz olduğunu söyleyen Cumhur âlimler o günün kuruna

⁴⁸¹ Müslim, **Müsâkât**, 22 (81)

⁴⁸² el-Merğînânî, **El-Hidâye**, c. II, s. 84

⁴⁸³ Abdülaziz Bayındır, “**Ticaret ve Faiz**”, s. 49, 185; Selim Çimen “**İslam Hukukunda Faizin İletisi ile İlgili İhtilaflar**”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2010, s.70

⁴⁸⁴ Ebû Dâvud, **Büyû**, 14 (3354)

⁴⁸⁵ Abdullah Durmuş, “**Fıkıhî Açısından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**”, İsam Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2014, s. 95

⁴⁸⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XIV, s. 2; İbn Rüşt, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1173; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 451-452; es-Sübkî, **Tekmilâtü'l-Mecmu'**, c. X, s. 107; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 107

bağlı kalmanın şart oluşu noktasında ise ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler bu durumda günün kuruna bağlı kalmayı şart koşmazken, Cumhur âlimler ise İbn Ömer hadisine istinaden günün kurunun esas alınması gerektiği görüşündedir.⁴⁸⁷

Doğrusu Cumhur âlimlerin bu husustaki kanaatleri tercihe şayan durmaktadır. Zira zimmete sabit olmuş bir para borcunun vadesi geldiğinde farklı cins bir para ile kurdaki fiyatından farklı şekilde ödeme yapılmasına cevaz vermek borç ribâsı kapılarını açacaktır. Örneğin vadeli satımdan kaynaklı 5000 liralık borcun vadesi geldiğinde euro ile ödemesi yapılacaksa ve günün kuru da 1 euro 10 TL ise borçlunun yalnızca 500 euro ödemesi gerekir. Bu durumda günün kuru şart koşulmazsa alacaklı akit yapılırken ödeme vadesi geldiğinde günün kurundan daha fazla miktarı şart koşabilir ve hakettiğinden fazlasını alabilir. Bunun ise borç ribâsı kapısını açtığı aşîkârdır.

E. Alışveriş Ribâsının Tahakkuk Ettiği Asgari Miktar

Hanefi mezhebinde fazlalık ribâsının miktarı tartı (veznî) ile belirlenen mallar ile miktarı ölçek (keylî) ile belirlenen mallarda gerçekleştiği⁴⁸⁸ geride izah edildi. Buna göre Hanefi âlimleri veznî mallarda zerre miktarı, keylî mallarda yarım sa'dan aşağı miktarda olan satımları ribâ kapsamında görmezler.⁴⁸⁹ Örneğin zerre miktarınca altının birbiriyle, bir avuç buğdayın iki avuç buğday, bir hurma tanesinin iki hurma karşılığında satılması onlara göre ribâ değildir.⁴⁹⁰ Zira onlara göre bir şeyin satıma konu olabilmesi için mütekavvim bir mal olması gerekmektedir. Bir şeyin mütekavvim mal oluşuda ancak ölçülerek bilinir.⁴⁹¹ Şeriatte asgari şer'i ölçek fıtır sadakasında da sabit olduğu üzere yarım sa' olup bundan aşağı miktarlar asgari şer'i ölçek kapsamı dışında kalır ve bu sebeple bunlarda ribâ cereyan etmez.⁴⁹²

⁴⁸⁷ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 107; es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 107

⁴⁸⁸ es-Semerkandi, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, c. II, s. 25; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-İnâye**, c. II, s. 358

⁴⁸⁹ el-Haskefî, **ed-Dürrü'l-Muhtâr**, s.431; Sa'(الصاع) yaklaşık 3.36 Litre veya 3.261 gram ağırlığında eski bir ölçektir. Bkz. Muhammed Ravas Kal'acî vd., **Mu'cemu Luğatî'l-Fukahâ**, 3. bs, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 1996, s. 240-241

⁴⁹⁰ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 116, Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-İnâye**, c. II, s. 361

⁴⁹¹ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 116, Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-İnâye**, c. II, s. 361

⁴⁹² Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-İnâye**, c. II, s. 361

Diğer yandan Muhammed Şeybânî'nin bu görüşe katılmadığı ve ribânın az veya çok bütün miktarlarda cereyan edeceği görüşünde olduğuda nakledilmiştir.⁴⁹³ İbnü'l-Hümâm'da bu kanaatte olup mezhepteki meşhur görüşü şaşkınlıkla karşıladığını belirtmekte ve gönlün bu görüşte sükûnet bulamayacağını ifade etmektedir.⁴⁹⁴ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî âlimleri de az veya çok tüm miktarlarda ribâ cereyan edeceği görüşündedir.⁴⁹⁵

F. Keylî ve Veznî Malların Birimlerinin Tespitinde Ölçü

Başta dört mezhep olmak üzere klasik dönem İslam âlimleri arasındaki yaygın kanaate göre eşyâ-ı sitte hadisinde zikredilen malların keylî veya veznî birimlere sahip oluşu hususunda ölçü Hz. Peygamber döneminde Hicaz bölgesinde bulunan örf ve uygulamalardır. Buna göre ilk dönemde veznî olarak kabul edilen altın ve gümüş ebediyen veznî, keylî olarak kabul edilen buğday, arpa, hurma ve tuzda ebediyen keylî olup her daim tartıyla (vezin) veya ölçekle (keyil) satılmak zorundadırlar ve daha sonra gelen insanların bu örfü terketmesi hükmü değiştirmez.⁴⁹⁶ Bu sebeple altının ölçek ile veya buğdayın tartı ile satımı caiz değildir.⁴⁹⁷

Diğer yandan Ebû Yûsuf'un Cumhura katılmadığı ve hadislerde zikredilen altı malın satımında birim olarak her dönemin kendi örfünün dikkate alınması gerektiği görüşünde olduğu söylenilmiştir. Zira ona göre hadislerde zikredilen altı maldaki ölçü birimleri o dönemin örfünü yansıtmakta olup örfün değişmesiyle birimlerde değişebilir.⁴⁹⁸

Hadislerde zikredilen altı mal dışındaki malların hangi birimle satılacağı noktasında ölçü ise Hanefî ve Mâlikîlere göre her dönemin kendi örf ve teâmülüdür.⁴⁹⁹ Şâfiî ve Hanbelîler ise altı mal dışındaki mallarda Hicaz bölgesinde bir uygulamanın var olması halinde bunun esas alınması gerektiği görüşündedirler. Bu

⁴⁹³ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 9; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 361

⁴⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 9

⁴⁹⁵ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, c. V, s. 88; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 58-59

⁴⁹⁶ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 359; er-Ruaynî, *Mevâhibü'l Celil*, c. VI, s. 197; el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, c. V, s. 106; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 73

⁴⁹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 70; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 359-360

⁴⁹⁸ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s.359

⁴⁹⁹ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 359; er-Ruaynî, *Mevâhibü'l Celil*, c. VI, s. 197

iki mezhebe göre Hicaz bölgesinde bir uygulamanın söz konusu olmadığı durumlarda ise ‘Hicaz’a benzer olan birime göre’ veya ‘her dönemin kendi örfüne göre’ tespit edilmesi gerektiği şeklinde iki görüş var olup Gazzâli fıkha uygun olanın ikinci görüş olduğunu belirtir.⁵⁰⁰

Cumhur âlimler altı malın mübâdelesinde esas alınması gereken birimle ilgili görüşlerine gerekçe olarak hadislerde altın ve gümüşte eşitliğin tartı ile diğer dört malda ölçek ile sağlanması gerektiğini ifade eden nassları gösterir.⁵⁰¹ Buna göre nass ile örfün teâruzu durumunda nass takdim edilmelidir. Altı mal dışındaki mallarda ise Hz. Peygamber’den aktarılan “*Tartı Mekkeliler’in tartısıdır. Ölçek ise Medineliler’in ölçeğidir.* (الوزن وزن أهل مكة، والمكيال مكيال أهل المدينة)”⁵⁰² şeklindeki söz gerekçe olarak gösterilir.⁵⁰³ Öyle gözüküyor ki Hanefi ve Mâliki âlimleri bu rivayeti altı eşya ile sınırlı tutmaktadır.

Doğrusu bir malın hangi birimle satılacağına tespitinde Ebû Yûsuf’un da belirtmiş olduğu üzere her bölge ve dönemin kendi teâmül ve uygulamasının dikkate alınması hem fıkhnın temel prensiplerine hem de mekâsidü’ş-şerîa’ya daha uygun olsa gerektir. Zira esas olan eşitliğin tespiti olup bunun hangi usûl ve birimle gerçekleştiği hükme etki edici bir unsur olamaz. Cumhur âlimlere delil olarak getirilen nass ile örfün teâruz ettiği ve nassın takdim edilmesi gerektiği iddiası isabetli değildir. Zira burada aslında bir teâruz söz konusu değildir. Aksine nassın ifade ettiği birimin, örfi bir birime dayalı olarak vârid olması ve örfi birimin değişmesiyle nasslarda zikri geçen birimlerinde değişebilirliği söz konusudur.⁵⁰⁴ Ayrıca günümüzde buğday, arpa, hurma vb. maddeler ölçekle ile değil tartı ile satıldığından bu şekildeki satımlara geçersiz gözüyle bakmak insanların gündelik ticârî hayatını çıkmaza sokacaktır.

İslam’ın ilk dönemlerinde Bizans diyarından gelen altın ile Sasani diyarından gelen gümüşün büyüklük, küçüklük ve gram açısından tam bir standartı olmadığından sayı ile satılması haksızlık doğurabileceğinden tartı ile satılması uygun

⁵⁰⁰ el-Gazâli, **el-Vasît fi’l-Mezheb**, c. III, s. 50; el-Mâverdî, **el-Hâvi’l-Kebîr**, c. V, s. 107-108; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 73

⁵⁰¹ el-İmrânî, **el-Beyân** c. V, s. 194

⁵⁰² Ebû Dâvud, **Büyû’**, 8 (3340)

⁵⁰³ el-Mâverdî, **el-Hâvi’l-Kebîr**, c. V, s. 107; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 73

⁵⁰⁴ İbnü’l-Hümâm, **Şerhu Fethu’l-Kadîr**, c. VII, s. 15

görülmüştür.⁵⁰⁵ Yani altın ve gümüşün tartı ile satılması bunun ebediyen böyle olması gerektiği için değil, aksine standardizenin olmayışı nedeniyle haksızlığı önlemek içindir.

Hiz. Peygamber'in "*Tartı Mekkeliler'in tartısıdır. Ölçek ise Medineliler'in ölçeğidir.* (الوزن وزن أهل مكة، والمكيال مكيال أهل المدينة)"⁵⁰⁶ demesi o dönemlerde her bölgenin kendine göre farklı bir standart biçtiği tartı ve ölçek birimlerinde Müslümanlar arasında bir ölçü birliği sağlamak içindir. Mekkeliler'in ticaretle uğraşması sebebiyle ağırlık birimlerini daha iyi bilmeleri, Medineliler'inde ziraatle uğraşması nedeniyle hacim ölçülerini daha iyi bilmelerinden hareketle ağırlık biriminde Mekke uygulaması, hacim ölçülerinde Medine uygulaması esas alınması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁰⁷ Yani bu rivayet zekât, mehir, diyet, keffaretler, fitır sadakası vb. şer'i yükümlülüklerde verilecek olan altın, gümüş, buğday, arpa vb. maddelerin gram, ayar ve ölçülerinin tespitinde -birliğin sağlanması adına- Mekke ve Medine uygulamalarının esas alınması gerektiğini ifade eder.⁵⁰⁸ Dolayısıyla bu rivayetten altı eşya hadisinde zikredilen malların ebediyen keylî veya veznî olması gerektiğine dair bir sonuç çıkarmak doğru olmayacaktır.

G. Ribevî Mallarda Kabz

İslam âlimleri ribevî malların birbirleriyle mübadelesinde kabzın (fiili teslim) şart oluşu meselesinde ihtilaf etmişlerdir. Hanefi âlimlerine göre ribevî mallarda kabz şart olmayıp bu malların tayin edilmesi yeterlidir. Zira akitlerin temel hedefi tasarrufta bulunabilme gücü sağlamaktır ve malların tayin edilmesi bu hedefi gerçekleştirir. Şu var ki paraların tayin edilmesi ancak kabz ile mümkün olduğundan paraların mübadelesinde kabz şarttır.⁵⁰⁹ Paralar tayin edilmekle belirginlik kazanamazlar ve bu yüzden paralar teslim alınmadan sözleşme taraflarının birbirinden ayrılması 'borcun borçla mübadelesi' (bey' deyn bi'd-deyn) veya 'vadelinin vadeli ile mübadelesi' (bey' kâlf bi'l-kâlf) yasağı kapsamına girer.⁵¹⁰ Buna

⁵⁰⁵ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 218; Yusuf Kardavî, **Fıkhü'z-Zekât**, s. 172

⁵⁰⁶ Ebû Dâvud, **Büyû'**, 8 (3340)

⁵⁰⁷ Yusuf Kardavî, **Fıkhü'z-Zekât**, s. 182

⁵⁰⁸ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 218

⁵⁰⁹ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 360

⁵¹⁰ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 69-70, 99

göre para dışında sözleşme konusu ribevî malların tayin edilmesinden sonra sözleşmeyi yapan tarafların birbirinden ayrılmasında bir beis söz konusu değildir.

Diğer yandan Cumhur âlimler para veya mal arasında bir ayırım yapmaksızın tüm ribevî malların birbirleriyle mübâdelesinde kabzın şart olduğunu söylerler ve hadislerde yer alan ve ‘elden ele’ anlamına gelen ‘yeden bi yed (يَدَا بِيَدٍ)’ ifadelerini bu görüşlerine dayanarak olarak getirirler.⁵¹¹ Ayrıca onlara göre paralar tayin edilmekle belirlilik kazanır.⁵¹² Buna göre sözleşme konusu ribevî malların fiili tesliminden(kabz) önce sözleşmeyi yapan tarafların birbirinden ayrılmaları caiz değildir.

Hanefiler ise ‘elden ele’ anlamına gelen ‘yeden bi yed (يَدَا بِيَدٍ)’ ifadesinin ‘muayyen olma’ anlamına gelen ‘aynen bi ayn (عَيْنًا بِعَيْنٍ)’ manasında olduğunu, zira elin tayin etme aracı olduğunu belirtirler. Onlara göre söz konusu bu ifade fiili teslimi(kabz) şart koşmayıp işlemin vadeli olmasını yasaklamaktadır.⁵¹³

Günümüzde paraların teslim ve tesellümünde banka hesaplarının kullanılması Hanefilerin ‘akitlerde temel hedefin tasarrufta bulunabilme gücünü sağlama ve bu hedefin malların tayin edilmesi ile gerçekleştiği’ şeklindeki yorumlarını isabetli kılmaktadır. Zira paraların bankaya yatırılması hakiki ve fiili bir kabz olmadığı halde günümüz fıkıh âlimlerinin bunu hükmî bir kabz olarak görüp cevaz vermesinde⁵¹⁴ Hanefilerin bu esnek yorumunun katkısının olduğunu söylenebilir.

H. Ribevî Mallarda Cins Birliği ve Farklılığının Kriterleri

Alışveriş ribâsı ile ilgili hükümlerin malların aynı veya farklı cins oluşuna göre değişmesi sebebiyle hangi malların aynı cins hangilerinin farklı cins olduğunu tespit etmek önem arz etmektedir. Cins; altında farklı türleri barındıran isim demek iken, tür; altında farklı fertleri barındıran isim demektir.⁵¹⁵ Cins birlikteliğine veya farklılığına etki eden kriterleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁵¹¹ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 69-70,72

⁵¹² İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 100, 103; es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 98

⁵¹³ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 360-361

⁵¹⁴ Abdullah Durmuş, “**Fıkıhî Açından Günümüz Para Mübâdelesi İşlemleri**”, s. 39

⁵¹⁵ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 76

1. Özel isim farklılığı. Birbirinden farklı özel isimlere sahip iki madde farklı cins sayılır. Başka bir ifade ile özel bir isimde toplanan iki tür madde aynı cinstir. Buna göre örneğin buğday ve arpa iki ayrı cins iken Diyarbakır karpuzu ile Adana karpuzu veya sükkeri hurması ile mebrum hurması aynı cins olup türleri farklıdır. Bu görüş Cumhur'a ait olup İmam Mâlik bu hususta farklı bir kanaat ortaya koymakta, özel isim farklılığını cinsin farklılığı için bir kriter kabul etmemekte, cins birliği için menfaat birliği veya menfaat yakınlığını dikkate almakta ve örneğin buğday ile arpayı aynı cins saymaktadır.⁵¹⁶ İbn Rüşd el-Hafîd, İmam Mâlik'in bu görüşünü ispat sadedinde ortaya konan haberlerle istidlâl etmeyi zayıf kabul ederken; İbn Hazm, Mâlik'in görüşünün dil bilim, şeriat, kıyas ve tabiat ilkelerine aykırı olduğunu ifade etmekte, onu şiddetli bir şekilde eleştirip çelişkilerini ortaya koymaktadır.⁵¹⁷

2. Asıl Farklılığı. Genel aynı bir isimde birleşen ama asılları farklı olan maddeler farklı cins sayılır. Örneğin üzüm sirkesi ile hurma sirkesi, ceviz yağı ile badem yağı, buğday ekmeği ile arpa ekmeği, buğday unu ile arpa unu, koyun sütü ile inek sütü, koyun eti ile inek eti asılları farklı olduğundan farklı cins sayılır. Cumhur âlimlerin görüşü bu yöndedir.⁵¹⁸ Maliki mezhebine göre ise maddelerde bulunan asıl farklılığı onları farklı cins kılmaz. Örneğin onlara göre koyun eti ile inek eti aynı cins olup farklı miktarda mübâdele edilemezler. Zira onlara göre etler; kara hayvanları, kuşlar ve deniz canlılarının etleri olmak üzere üç sınıftır⁵¹⁹ ve koyun ile inek eti kara hayvanları sınıfına girmektedir. İbn Rüşd el-Hafîd bu hususta Cumhur âlimlerin görüşlerini tercih etmektedir.⁵²⁰

3. Amaç (Makâsîd) Farklılığı. Kullanım maksadı farklı olan maddeler Hanefi mezhebine göre farklı cins sayılırlar. Örneğin onlara göre her ne kadar keçi ile koyunun etleri aynı cins olsa da keçi kılı ile koyun yünü kullanım farklılığından

⁵¹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 14; eş-Şâfiî, *el-Ümm*, c. IV, s. 37-38; es-Sübkî, *Tekmiletü'l-Mecmu'*, c. X, s. 74,160-161; İbn Rüşd, a.g.e., s.1063; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c:6, s:76

⁵¹⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, c:7, 433-436; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1060, 1063

⁵¹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 34; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 364-365; es-Sübkî, *Tekmiletü'l-Mecmu'*, c. X, s. 165-166; el-İmrânî, *el-Beyân* c. V, s. 186; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 77

⁵¹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1064; İbn Cüzey, *el-Kavaninü'l-Fıkhiyye*, s.168

⁵²⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1065

dolayı farklı cinslerdir.⁵²¹ Şâfi ve Hanbeli mezhebine göre ise asılları aynı olan maddelerdeki amaç farklılığı onları ayrı bir cins kılmaz.⁵²²

4. İmalat-Müdahale (San'at) etkisi. Hanefi mezhebine göre mallarda imalat ve insan müdahalesinden kaynaklanan değişimler onları farklı cins kılar. Örneğin ekmek ile un onlara göre farklı cinslerdir.⁵²³ İbn Rüşd, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin insan müdahalesinden kaynaklı değişimlerin malları farklı bir cins yapmayacağı görüşünde olduklarını ifade eder.⁵²⁴

Hanefiler altında farklı türler barındıran tüm buğday, arpa, pirinç, hurma vb. ürünlerin her birini aynı cins kabul ederken, sanat farklılığı sebebiyle örneğin Herat ve Merv beldelerinde üretilen elbiseleri farklı cins saymaları⁵²⁵ bir çelişki gibi durmaktadır. Burada elbisede olduğu gibi insan müdahalesinden kaynaklı farklılık ile pirinçte olduğu gibi yaratılıştan gelen farklılık arasında bir fark gözetilmesi gerektiği şeklinde bir gerekçeye dayanmak doğru olmayacaktır. Zira mallardaki farklılığın yaratılıştan veya insan kaynaklı olması hükme etki edici bir unsur olmayıp mezhep âlimleri de bu tür bir gerekçe üzerine hükümler bina etmeyi zayıf bulurlar.⁵²⁶ Buna göre Hanefilerin farklı cins kabul ettikleri Herat ve Merv beldelerinde üretilen elbiseler Şafii âlimlerin dediği gibi aynı cins olup türleri farklıdır denilebilir.⁵²⁷ Günümüzde araba, bilgisayar, televizyon, buzdolabı vb. ürünlerin her biri birer cins olup altında farklı türler barındırmaktadırlar.

⁵²¹ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 35; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 365

⁵²² İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. VI, s. 77

⁵²³ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 34

⁵²⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. III, s. 1067

⁵²⁵ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, c. VII, s. 14

⁵²⁶ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, c. II, s. 364

⁵²⁷ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, c. V, s. 101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
RİBEVÎ MALLARIN MÜBÂDELESİNDE İŞÇİLİK, AYAR VE
KALİTE FARKI

Ribevî malların mübâdelesinde işçilik, ayar ve kalite mevzusu ribâ nazariyesinin önemli konularından biri olmasına rağmen klasik fıkıh kitaplarında hak ettiği şekilde incelendiği söylenemez. Konu genellikle birkaç satırlık ifadelerle geçiştirilmekte ve aklî açıdan bir temellendirme yapma ihtiyacı da pek hissedilmemektedir. Hâlbuki ribevî olsun veya olmasın mallarda kalite, ayar ve el işçiliğinin ticarî hayatta oldukça önemli yansımaları olduğundan detaylıca incelenmesi ve makul bir çerçeveye oturtulması gerekmektedir. Dolayısıyla bu bölümde mezkûr konular detaylıca incelenecektir.

I. RİBEVÎ MALLARDA KALİTE-AYAR FARKI VE FIKHÎ HÜKMÜ

A. Mallarda Kalite Farkı ve Sözleşmeye Etkisi

Ticâret ve alım-satım konu malların sayısız cinsi ve türü vardır. Aynı cins mallar arasındaki kalite farkı genellikle tür ve nitelik farklılığından ileri gelmektedir. Aynı cins malların veya aynı marka ve model olan ürünlerin tür ve nitelikleri arasında bir değişim olması da fiyatta farklılık meydana getirebilmektedir. Örneğin aynı marka ve model olan iki bilgisayardan ram belleği 8 gb olan ile 32 gb olan arasında nitelik farkından dolayı benzer fiyatlardan bahsetmek mümkün olmayacaktır. Aynı şekilde baldo pirinç ile kırık pirinç, mebrum hurması ile acve hurması arasında da nitelik ve tür farkından dolayı fiyat farklılığı söz konusu olabilmektedir. Bu durum mallarda bulunan tür ve vasıf-nitelik farklarının kaliteye etki ettiğini, kalitenin de fiyata etkisi olduğunu göstermektedir.

Fıkıh bilginlerine göre mallarda bulunan cins, tür ve vasıf-nitelik farklılıkları sözleşme hükümlerine etki etmekte, sözleşmelerde şart koşulan muayyen cins, tür ve niteliklerin istenildiği şekilde çıkmaması durumunda farklılığın cinsten, türden veya nitelikte olmasına göre sözleşmenin hükmü de değişmektedir. Buna göre satım konusu malın istenilen cinsten farklı bir cins çıkması sözleşmeyi batıl (Hanefiler’de bir diğer görüşe göre fasit) kılarken, satım konusu malın istenilen türden farklı bir tür çıkması durumunda sözleşme fasit kabul edilmeyip müşteriye muhayyerlik hakkı

tanınır.⁵²⁸ Örneğin konusu pamuk olan bir satım sözleşmesinde malın keten çıkması, konusu yakut olan bir sözleşmede malın cam çıkması durumunda cins farklılığından dolayı bu sözleşmeler batıl (Hanefilerde bir diğer görüşe göre fasit) hale gelirken, konusu hint kumaşı olan bir satım sözleşmesinde malın İtalyan kumaşı çıkması tür farklılığı sebebiyle sözleşmede müşteriye muhayyerlik hakkı tanınması sonucunu doğurur.⁵²⁹ Zira burada müşteri özel bir tür mal talep etmekte ve bu talebi de yerine gelmemektedir.

Satıma konu mal ile teslim edilen mal arasındaki nitelik farklarına gelinecek olursa niteliğin fahiş olması sözleşmeyi tıpkı cins farklılığında olduğu gibi batıl veya fasit hale getirirken, fahiş olmayan nitelik farklarında sözleşme fasit kabul edilmeyip müşteriye muhayyerlik hakkı tanınır. Örneğin gebe olması şartıyla satın alınan bir koyunun böyle çıkmaması durumunda fahiş nitelik farkı sebebiyle sözleşme fasit kabul edilirken, konusu koç olan bir satım sözleşmesinde malın koyun çıkması durumunda sözleşme fasit kabul edilmeyip fahiş olmayan nitelik farkı sebebiyle müşteriye malı alıp almama noktasında muhayyerlik tanınacağı ifade edilir.⁵³⁰

Buna göre sözleşme konusu belirli birtakım niteliklere sahip x model ve marka olan bir bilgisayarın istenilen niteliklere sahip olmaması durumunda veya konusu baldo pirinç olan bir satım sözleşmesinde malın kırık pirinç çıkması, konusu acve hurması olan bir sözleşmede malın mebrum hurması çıkması durumları sözleşmeye zarar verebilmektedir. Zira sözleşmelerde bulunan bu tür kayıt ve şartlar müfit ve anlamlı olup sözleşmenin sahih ve sağlıklı bir şekilde sonuçlarını doğurması için bu kayıt ve şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Sözleşme konusu malda arzu edilen niteliklerin bulunmaması müşterinin rızasını ihlal ettiğinden ona vasıf muhayyerliği (خيار الوصف – خيار فوات الوصف المرغوب فيه) hakkı tanınmakta ve bu

⁵²⁸ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 101; el-Aynî, **el-Binaye Şerhul'l-Hidaye**, c. VIII, s. 79-80, 170-171; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VI, s. 308, 395-396; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 338-339; Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, yay. haz. Zekerîyya Umeyrat, 3. Bs., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2016, s. 297-298

⁵²⁹ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 101; İbn Nüceym, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, s. 297-298

⁵³⁰ el-Aynî, **el-Binaye Şerhul'l-Hidaye**, c. VIII, s. 79-80; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VI, s. 306, 395; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s.314, 338-339

muhayyerlik hakkına dayanarak müşterinin sözleşmeyi feshetme hakkı bulunmaktadır.⁵³¹

Diğer yandan Hanefi ve Şâfiî mezhepleri prensip olarak müşterinin malda istediği vasıfları bulamaması veya malın kusurlu çıkması durumunda malı elinde tutup eksik vasıftan veya ayıptan kaynaklı fiyat farkı almasına cevaz vermezken Hanbeli mezhebi buna cevaz vermektedir.⁵³² Hanefiler bu durumu ‘vasıfların yalnız başına semenden bir karşılığı olmadığı’ (الأوصاف لا يقابلها شيء من الثمن) şeklinde izah eder. Çünkü onlara göre vasıflar malın aslına ve cevherine tabidir ve tâbilere müstakil bir hüküm verilemediğinden onlara müstakil bir fiyatta biçilmez.⁵³³ Hanefi ve Şâfiî mezhepleri müşterinin ayıplı malı elinde tutup, ayıptan kaynaklı fiyat farkını talep etmesinin caiz olmayışını da satıcının rızasının olmayışına dayandırır. Buna göre satıcı sözleşmede zikredilen fiyatın tamamı karşılığında ayıplı malın mülkünden çıkmasına rıza gösterdiğinden, müşterinin fiyat farkı almasının satıcıyı zarara sokacağı ifade edilmiştir.⁵³⁴ Ancak satıcının rızasının olması durumunda fiyat farkının alınmasına Hanefi mezhebi cevaz verirken, Şâfiî mezhebinde bir görüşe göre caiz asah görüşe göre ise caiz değildir.⁵³⁵

Hanefi ve Şâfiî mezheplerine göre örneğin muayyen bir model ve marka akıllı telefon satın alan bir müşterinin telefonun kamerasında kusur olması halinde sözleşmeyi feshetme hakkı bulunmaktadır. Ancak telefonu elinde tutup satıcıdan kusurdan kaynaklı fiyat farkını talep etmesi -satıcının rızası olmaması halinde- mümkün gözükmemektedir. Hanbeli mezhebine göre ise fiyat farkı talebi caiz olmaktadır.

Şu da varki Hanefi ve Şâfiiler vasıfların sözleşmede bizzat zikredilmek suretiyle maksud olması veya malın iadesine mâni birtakım durumlar oluşması

⁵³¹ İbn Nüceym, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, s. 292

⁵³² el-Aynî, **el-Binaye Şerhu'l-Hidaye**, c. VIII, s. 80, 99; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 320; el-İmrânî, **el-Beyân** c. V, s. 288; el-Mâverîdî, **el-Hâvî'l-Kebîr**, c. V, s. 248; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1135; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 229

⁵³³ İbn Nüceym, **En-Nehru'l-Fâik**, c. 3, s. 378; İbn Nüceym, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, s.102

⁵³⁴ İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VI, s. 328-329, Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 320; el-İmrânî, **el-Beyân** c. V, s. 288

⁵³⁵ el-Mevsilî, **el-İhtiyâr**, c. II, s. 42; el-İmrânî, **el-Beyân** c. V, s. 288; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1135

hallerini yukarıda zikredilen temel ilkedan istisna etmişler ve bu durumda fiyat farkının alınabileceğini ifade etmişlerdir.⁵³⁶

Bütün bu anlatılanlar İslam Hukukçularının mallarda tür ve vasıf-nitelik farklılıklarından oluşan kalitenin sözleşme hükümlerine bir takım etkileri olduğunu temel bir ilke olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

B. Altın ve Gümüşte Ayar

Ayar, kuyumculukta altın ve gümüş gibi değerli madenlerin saflık oranını tespit etmek amacıyla kullanılan bir ölçüdür. Uluslararası piyasalarda kırat olarak isimlendirilir. %100 saf altın doğada bulunmayıp altının en saf hali 24 ayardır (%99,9 altın) ve bu ayarda altın çok yumuşak olduğundan işlenebilmesi için içine bakır, gümüş vb. madenler katılır ve sertleşmesi sağlanır. Katkı fazlaştıkça ayar düşmekte, ayar düştükçe kalite ve dolayısıyla değer de düşmektedir. 22 ayar altın bu katkının en az olduğu ve işlenebilme özelliğini kazandığı altın türü olup çoğunlukla bilezik yapımında kullanılır.

Her bir ayar (kırat), altının tamamının 24'te biridir. Bir örnekle açıklanacak olursa; bir bileziğin 24'te 22'si altın, 24'te 2'si ise gümüşten yapılmışsa o bilezik 22 ayar altındır. Altın ürün içerisindeki has altının bindelik oranına 'milyem' denir. Piyasada kullanılan altın ayarlarının saflık ve milyem değerleri şu şekilde sıralanmaktadır:⁵³⁷

Ayar	Milyem Değeri	Yüzdelik Karşılık
24 ayar altın	999,9 milyem	%99,9 altın- %0,1 katkı
22 ayar altın	916 milyem	%91,6 altın- %8,4 katkı
21 ayar altın	875 milyem	%87,5 altın- %12,5 katkı
18 ayar altın	750 milyem	%75 altın- %25 katkı
14 ayar altın	585 milyem	%58,5 altın- %41,5 katkı
10 ayar altın	417 milyem	%41,7 altın- %58,3 katkı
9 ayar altın	375 milyem	%37,5 altın- %62,5 katkı
8 ayar altın	333 milyem	%33,3 altın- %77,7 katkı

⁵³⁶ el-Ayni, **el-Binaye Şerhul'l-Hidaye**, c. VIII, s. 99; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VI, s. 329; eş-Şirbini, **Muğni'l-Muhtâc**, c. II, s. 433

⁵³⁷ Bkz: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n> ; <https://www.doviz724.com/altin-ayari-nasil-anlasilir.php>; <https://www.bilezikci.com/sayfa/http-www-bilezikci-com-index-php-do-dynamic-view-pid-7>; (Erişim:04.07.2021); Ömer Mahmud Hasan, “ **Bey'u'z- Zeheb bi'z-Zeheb fi'l-Fıkhi'l-İslâmî Suverühü ve Ahkâmuhü**”, Mecelletü'l-Cemiyyeti'l-Fıkhiyyeti's-Su'udiyye, sy. 47, 2019, s. 419-420

Tablo 3.1.: Altında Ayarların Milyem Ve Katkı Karşılıkları

Gümüşün durumu da altınla benzer olup ayarı bindelik oranla tanımlanmaktadır. En saf gümüş 999 ayardır. Piyasada sık kullanılan gümüşün ayarları 925 ayar (%92,5 gümüş, %7,5 katkı), 900 ayar (%90 gümüş, %10 katkı), 800 ayar (%80 gümüş, %20 katkı) ve 750 ayar (%75 gümüş, %25 katkı) şeklindedir.⁵³⁸

Altında şer'i anlamda en düşük ayar 12/24 ayar olup, Fıkıh bilginleri zekât ve ribâ konularında ihtiyaten bu ayarın altın hükmünü aldığını kabul ederler. Diğer yandan altın satıcılarına göre en düşük ayarın 14/24 ayar olup bundan aşağısının altın olarak kabul edilmediği ifade edilir. Gümüşte ise fıkıh bilginleri tarafından en düşük ayar 50/100 kabul edilirken, gümüş satıcılarında en düşük ayar 70/100'dür.⁵³⁹ Bununla birlikte altın satıcılarının 14 ayardan aşağı ürünleri altın olarak kabul etmedikleri iddiasının realite ile uzlaşmadığı da söylenmiştir.⁵⁴⁰

C. Ribevî Mallarda Kalite ve Ayar Farkının Fıkhî Hükmü

Üst başlıkta izah edildiği üzere aynı cins mallarda bulunan kalite farkının sözleşme hükümlerine birtakım etkileri olduğunu temel bir ilke olarak kabul eden Fıkıh bilginleri, ribevî mallarda bulunan ayar ve kalite farkı söz konusu olduğunda bu farkın sözleşmede dikkate alınmayacağını ve miktar eşitliği sağlanmasının gerekli olduğunu ifade ederler.⁵⁴¹ Örneğin 100 kilo ikinci kalite buğdayın, 100 kilo birinci kalite buğday ile satımı onlara göre kalite üzerinden değil miktar üzerinden yapılmalıdır. Aksi takdirde 100 kilo birinci kalite buğdaya karşılık, 110 kilo ikinci kalite buğday satılması veya 100 kilo birinci kalite buğdaya karşılık, 100 kilo ikinci

⁵³⁸ Bkz. <https://www.kargumus.com/neden-gumus> (Erişim:04.07.2021)

⁵³⁹ Ali Keleş, “İslam’a göre Para Kavramı”, s:99; Ahmed Hasan Ahmed el-Hasanî, **Tatavvuru’n-Nukûd fî davi’s-Şerîati’l-İslâmiyye maa’l-Înâye bi’n-Nukûdi’l-Kitâbiyye**, Doktora Tezi, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 1988, s. 150

⁵⁴⁰ Yusuf Erdem Gezgîn, **Fıkhî Açidan Altın Mübâdele İşlemleri**, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2019, s. 42, 51

⁵⁴¹ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XII, s. 110-111

kalite buğday ve fazladan para verilmesi işlemlerinde kaliteye karşılık alınan 10 kilo fazla buğday veya fazladan para ribâ kapsamında görülür.⁵⁴²

Buna göre yine 24 ayar 100 gram altının, 18 ayar 100 gram altın ile satımı da ayar üzerinden değil gram üzerinden yapılmalıdır. Aksi takdirde 24 ayar 100 gram altına karşılık, 18 ayar 120 gram altın verilmesi veya 24 ayar 100 gram altına karşılık, 18 ayar 100 gram altın ile birlikte fazladan para verilmesi işlemlerinde ayara karşılık alınan 20 gram fazla altın veya fazladan para ribâ kapsamına girmektedir.

Ribâ cereyan etmeyen aynı cins mallarda ise kalite farkına karşılık bir fark alınabilir. Örneğin kaliteli bir elbisenin, kalitesiz bir elbise ve bir miktar para karşılığında satılması caizdir. Burada fazladan para kaliteye karşılıktır.⁵⁴³ Zira kalite, karşılığında bedelin talep edilebildiği bir nitelik olup, fıkıhta kalite ile ilgili temel ilke onun tüm mallarda mütekavvim olmasıdır.⁵⁴⁴

Aynı cins ribevî malların mübâdelesinde ayar ve kalite farkının dikkate alınmayacağı görüşü başta dört mezhep olmak üzere İslam Hukukçularının genel kanaatidir.⁵⁴⁵ Cidde merkezli İslâm Fıkıh Akademisi'nin kararı da bu yöndedir.⁵⁴⁶ Ancak Hanefî âlimleri dört durumu bu hükümden istisna eder ve bu durumlarda kul hakkını koruma adına ayar ve kalite farkının dikkate alınabileceğini ifade ederler. Bunlar vakıf malı, yetim malı, hasta kişinin malı ve rehin olarak verilip de kırılan altın veya gümüş zinet eşyalarıdır. Buna göre örneğin vasî bir kimsenin yetime ait bir ölçek kaliteli buğdayı bir ölçek kalitesiz buğdayla mübâdele etmesi caiz değildir.⁵⁴⁷

Burada Hasan el-Basrî'nin ribânın illeti ile ilgili ortaya koyduğu görüşüne göre onun kaliteye karşılık bir fark alınabileceği görüşünde olduğu tahric yoluyla söylenebilir. Zira Hasan Basrî'ye göre illet cinsteki menfaat yani kıymettir. (المنفعة في)

⁵⁴² Bkz. Ali el-Kârî, **Fethu bâbî'l-Înâye**, c. II, s. 361; İbn Cüzey, **el-Kavaninü'l-Fıkhiyye**, s. 166

⁵⁴³ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, c. VII, s. 479; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr ala'Dürri'l-Muhtâr Şerh Tenvîrü'l-Ebsâr**, thk. Adil Ahmed Abdülmevcut, Ali Muhammed Muavvaz, 14 c., Beyrut, Lübnan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994, c. VII, s. 413

⁵⁴⁴ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, c. VII, s. 479

⁵⁴⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, C. XII, s. 110-111, C:14, s.9; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VII, s. 7-8, 127; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1070, 1166; es-Sübkî, **Tekmilletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 83, 88; el-İmrânî, **el-Beyân** c. V, s. 173, 176; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 60-61; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 431; ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî**, c. IV, s. 637, 680

⁵⁴⁶ **Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî** (Cidde: 1996), 9:369

⁵⁴⁷ İbn Nüceym, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, s. 177; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, c. IV, s. 413; Halil Gönenç, **El-Mevsûatu'l-Fıkhiyyetü'l-Müessere**, c. 1, s. 356

(الجنس). Buna göre değeri 100 lira olan bir elbiseyi toplam değerleri 100 lira olan iki elbise karşılığında satmak caizdir. Ancak değeri 100 lira olan bir elbiseyi değeri 200 lira olan bir elbise karşılığında satmak caiz değildir. Zira burada karşılıksız bir kıymet fazlalığı vardır ve Hasan Basrî'ye göre ribânın yasaklanış hikmeti olan karşılıksız fazlalık hem miktar fazlalığını hem de değer fazlalığını içerisine alır.⁵⁴⁸

Mallar arasındaki değer farklılığı kaliteden kaynaklı olduğuna göre Hasan Basrî'nin aynı cins ribevî malların mübâdelesinde kaliteye itibar edip ona bir değer biçtiğini söylemek mümkündür. Zira değeri 100 lira olan bir elbisenin değeri 200 lira olan bir elbise karşılığında satılmasına cevaz vermek elbiseler arasındaki kalite farkını görmezden gelme anlamına geleceğinden Hasan Basrî bunu onaylamamakta ve bu tür bir işleme cevaz vermemektedir. Ona göre ribânın tahakkuk etmemesi için yalnızca miktarda eşitlik yeterli gelmeyip değerde eşitlikte şart olduğundan değeri 100 lira olan bir elbise ancak değeri 100 lira olan başka bir elbise karşılığında satılabilir. Şu da var ki Hasan el-Basrî'nin görüşünün detayı ile ilgili bilgiler kaynaklarda oldukça sınırlı olduğundan bu tahricin yalnızca bir ihtimal olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Aynı cins ribevî malların mübâdelesinde ayar ve kaliteye itibar edilmeyeceğini ifade eden bilginler bu görüşlerini şu gerekçelere dayandırmaktadırlar:

1. Hz. Peygamber: “(Ribevî malların) iyiside kötüsü de aynıdır. (جيدها وريديها) (سواء)” buyurmuştur.⁵⁴⁹

2. Ebu Sâid el-Hudri'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Sevâd b. Ğaziyye isimli birisini Hayber'e görevli olarak göndermiş o da dönüşte Hz. Peygamber'e hediye olarak kaliteli hurmalardan getirmiştir. Hz. Peygamber ona “Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?” diye sormuş, o da “Hayır, Ey Allah'ın elçisi! Biz iki ölçek kalitesiz hurma karşılığında bir ölçek kaliteli veya üç ölçek kalitesiz hurma karşılığında iki ölçek kaliteli hurma alırız.” şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Böyle yapmayın. Misli misline olsun ya da kalitesiz

⁵⁴⁸ el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, c. V, s. 84; en-Nevevi, **el-Mecmu'**, c. IX, s. 503

⁵⁴⁹ el-Aynî, **el-Binaye Şerhul'l-Hidaye**, c. VIII, s. 394; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 361; es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c.X, s. 70

hurmayı satıp parasıyla kaliteli hurma alın. Mizan böyledir. (لَا تَفْعَلُوا، وَلَكِنْ مِثْلًا بِمِثْلٍ، أَوْ) demiştir.⁵⁵⁰ Bazı diğer rivayetlerde de Hz. Peygamber’e hurma getiren kişinin Bilal Habeşî olduğu zikredilmektedir.⁵⁵¹

3. Ubâde b. Sâbit’ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Altın -külçe olsun, sikke olsun- altınla, gümüş -külçe olsun, sikke olsun- gümüşle satılır. Kim arttır veya fazlasını isterse ribâ yapmış olur.”*⁵⁵²

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ تَبْرَهَا وَعَيْنُهَا، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ تَبْرَهَا وَعَيْنُهَا، فَمَنْ زَادَ أَوْ أَزَادَ فَقَدْ أَرَبَى

Bu rivayetlerin zahiri aynı cins ribevî malların mübâdelesinde ayar ve kalite farkının dikkate alınmayacağını ifade etmektedir.

4. İslam âlimleri ribevî mallarda ayar ve kalite farkının dikkate alınmayacağı hususunda icmâ etmişlerdir.⁵⁵³

Doğrusu aynı cins ribevî malların mübâdelesinde kalite farkının mutlak şekilde dikkate alınmayacağı görüşü ve ortaya koydukları gerekçeler tatmin edici değildir. Zira Hz. Peygamber’e isnat edilen “(Ribevî malların) iyisi de kötüsü de aynıdır. (جيدها ورديها سواء)”⁵⁵⁴ şeklindeki rivayet sahih olmadığından⁵⁵⁵ bu rivayetle istidlal etmek yerinde değildir.

Hayber hurması ve ilgili diğer rivayetlere gelinecek olursa bu rivayetler arâya hadisi, fikhın mallardaki kalite ile ilgili temel prensipleri, asılları ve adalet ilkesi ile çeliştiğinden ya müevvel ya da merdud olacaktır. Rivayetlerde isnâd kritiği açısından bir problem görülmemesi ve metnin muhtevasının temel ilkeler ile uzlaşacak şekilde makul bir çerçeveye oturtulması mümkün olduğundan merdud olma ihtimalini uzak görüyor ve tevil edilebilir olduğunu düşünüyoruz.

Buna göre Hayber hurması ile ilgili rivayetlerde, ribevî mallar ile ilgili yasaklanan satım peşin satımlara değil vadeli satımlara hamledilmelidir. Zira böylesi

⁵⁵⁰ Buhari, **Buyu’**, 34 (2201); Müslim, **Müsâkât**, 18 (94-95)

⁵⁵¹ Müslim, **Müsâkât**, 18 (96)

⁵⁵² Ebû Dâvud, **Büyû**, 12 (3349)

⁵⁵³ İbn Abdulberr, **el-Kâfi fî Fikhî Ehli’l-Medîne**, c. II, s. 634; en-Nevevî, **el-Minhâc**, c. XI, s. 13; İbnü’l-Hümâm, **Şerhu Fethu’l-Kadîr**, c. VII, s. 8

⁵⁵⁴ el-Aynî, **el-Binaye Şerhu’l-Hidaye**, c. VIII, s. 394; Ali el-Kârî, **Fethu bâbi’l-İnâye**, c. II, s. 361; es-Sübkî, **Tekmiletü’l-Mecmu’**, c. X, s. 70

⁵⁵⁵ ez-Zeyla’î, **Nasbu’r-Râye**, c. IV, s. 37; İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dirâye**, c. II, s. 156

bir tevil mezkûr rivayetleri fikhın mallarda kalite ile ilgili temel prensipleriyle bağdaşır bir hale getirecek ve alışveriş ribâsı yasağının mahiyetine de uygun düşecektir. Çünkü alışveriş ribâsındaki yasak aslî bir yasak olmayıp vesile kabilinden bir yasaktır ve borç ribasına ulaştıran yolları sedd-i zerîa ilkesi gereğince kapatmak için ihdas edilmiştir. Borç ribâsı da peşin işlemlerde değil vadeli işlemlerde gerçekleştiğinden alışveriş ribâsındaki kalite ve ayar farkı yasağı da tıpkı bu şekilde vadeli olarak anlaşılmalıdır. Bir örnekle izah edilecekse 6 ay sonra ödenmek üzere karz olarak verilen ikinci kalite 100 kilo buğdayın vadesi geldiğinde birinci kalite 100 kilo buğday olarak geri ödenmesi şartı veya karz olarak verilen 18 ayar 100 gram altının vadesi geldiğinde 24 ayar 100 gram olarak geri ödenmesi şartı borç ribası kapsamına girdiğinden bu işleme satım yoluyla ulaşılabilir. Yani 6 ay vade ile ikinci kalite 100 kilo buğday satılır ve vade geldiğinde birinci kalite 100 kilo buğday ile geri ödeme yapılması istenebilir. Yine 6 ay vade ile 18 ayar 100 gram altın satılır ve vade geldiğinde 24 ayar 100 gram altın ile geri ödeme yapılması istenebilir. İşte Hayber hadisi ile ilgili rivayetler bu yolları kapatmaktadır. Aksi takdirde bu rivayetlere dayanarak peşin satımlarda da kalite ve ayar farkının dikkate alınmayacağını söylemek ticari muamelelerde önemli bir hususu göz ardı etmek demek olacaktır. Bir misal ile izah edilecekse 08.07.2021 tarihi itibarıyla 24 ayar 100 gram altın yaklaşık 50.650 TL değerinde iken, 18 ayar 100 gram altın yaklaşık 38.000 TL değerindedir. Aralarında ayar farkından kaynaklı yaklaşık 12.650 TL gibi bir meblağın peşin satımda dikkate alınmayacağını ifade etmek ticârî işleyişe ve adalet ilkesine sığmayacağı gibi vâkıada bunun bir karşılığının olmadığı da açıktır.

Hayber hurması ile ilgili rivayetlerde yasaklanan satımın vadeli satımlara hamledilmesi şeklinde yaptığımız tevilin benzerlerini klasik kaynaklarda da görmek mümkündür. Örneğin Hz. Peygamber'in; yaş hurmanın, kuru hurma ile mübâdelesini yasakladığı yönündeki rivayetlere binaen aralarında Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasan Şeybânî'nin de bulunduğu Cumhur âlimler yaş hurmanın kuru hurma ile satımına cevaz vermezken; Ebû Hanife bu işleme cevaz vermekte ve bu işlemi

yasaklayan rivayetleri peşin satımlara değil, vadeli satımlara hamlettiği ifade edilmektedir.⁵⁵⁶

Yine buğday ile arpayı aynı cins gördüklerinden bunların birbirleriyle fazla miktarda mübâdele edilmesinin yasak olduğu görüşünde olan Mâliki mezhebine delil olarak getirilen bazı rivayetleri, bu görüşte olmayan Muhammed b. İdris eş-Şâfiî gibi âlimler vadeli satıma hamletmektedir.⁵⁵⁷ Bu iki örnek ribâ ile ilgili kendi içerisinde tutarlı ve sistematik bir nazariyeye sahip Fıkıh bilginlerinin, sahip oldukları nazariyeyi zedeleyici bir takım rivayetler gördüklerinde onları makul yorumlara tabi tuttuklarının güzel örneklerindendir.

Öyle gözüküyor ki Fıkıh âlimlerinin büyük çoğunluğu alışveriş ribâsını sedd-i zerîa kabilinden bir yasak olarak görmeyip aslî bir yasak olarak gördüğünden; ribevî malların mübadelesinde ayar ve kalite farkının alınmasının caiz olmayışı hususunu, fıkıhta ayar ve kalite ile ilgili temel ilkelerin bir istisnası olarak veya müstakil bir asıl (أصل بنفسه) olarak görmektedirler. Ancak bu görüş tatminkâr olmadığı gibi, ticârî işleyiş ve adalet ilkelerine de ters gözükmektedir.

Diğer yandan arâya satımı ile ilgili hadislerde konumuza ışık tutmaktadır. Arâya hadisi Hz. Peygamber'in normalde ribâ cereyan eden yaş hurma ile kuru hurmanın beş vesk altında birbirleriyle tahmini satışına izin verdiği hadistir.⁵⁵⁸ Hz. Peygamber'in ribâ cereyan eden mallardan olan hurmanın tahmini olarak satımına izin vermesi, aralarında oluşması kuvvetle muhtemel miktar farkınının görmezden gelinebileceğini göstermektedir. Bu gibi durumlarda miktar farkına dair bir cevaz söz konusu ise kaliteden kaynaklı farkın alınması evleviyetle caiz olmalıdır.

Öte yandan aynı cins ribevî malların peşin mübâdelesinde ayar ve kaliteye itibar edilmeyeceğini ifade eden Kâsânî gibi fakihler buna aklî açıdan tatminkâr bir cevap bulamadıklarından bunun taabbudî (hikmeti anlaşılamayan) bir hüküm olduğunu ileri sürmektedirler.⁵⁵⁹ Hâlbuki başta ticaret olmak üzere muâmelat

⁵⁵⁶ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-Înâye**, c. II, s. 363-364

⁵⁵⁷ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. XX, s. 79

⁵⁵⁸ Müslim, **Bey'**, 21 (61, 71, 82); Vesk, Medine'de kullanılan katı bir madde ölçeği olup 123 kg civarında olduğu söylenmektedir. (Cengiz Kallek, **"Vesk Maddesi"**, DİA. İstanbul, 2013, C:XXXIII, s.70). Buna göre beş vesk takriben 615 kilografa tekâbülmektedir.

⁵⁵⁹ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, c. VII, s. 479

bahislerinde aslolan taabbudîlik değil illetlenebilir (muallel/ta'lîlî/ma'kû'l-ma'nâ) olmaktadır.⁵⁶⁰ Zira İslam Şeriatı maslahatların temini, mefsedetlerin de izalesi için vaz' edildiğinden ortaya koyduğu hükümlerin gerekçelerinin bilinmesi pekâlâ mümkündür. Ayrıca hükümlerin illetlendirilmesi ona taabbudi denilmesinden evlâdır.⁵⁶¹ Dolayısıyla ribevî mallarda ayar ve kalitenin itibara alınmayışını taabbudî bir mesele olmakla ilişkilendirmek meselenin mihverinden çıkmak ve cevap bekleyen itirazları görmezden gelmek demektir. Bu bağlamda İbn Rüşd el-Hafîd'in "Bazı Fakihler, bir meselede muhaliflerinin itirazlarına karşı bir çıkış yolu bulmakta zorlandığı vakit çoğunlukla söz konusu meselenin taabbudî olduğu bahanesine sığınır."⁵⁶² şeklindeki sözünü hatırlatmak yerinde olacaktır.

Buna ilave olarak mallarda ayar ve kalitenin itibara alınmamasını 'malların vasıflarında söz konusu olan farklılıklar örfen farklılık sayılmazlar.'⁵⁶³ şeklinde bir gerekçe ile izah etmek anlaşılır değildir. Zira bu iddianın doğru kabul edilmesi durumunda farklı nitelikteki mallara piyasada farklı fiyatlar belirlenmesi anlamsız olurdu. Hâlbuki piyasada farklı vasıftaki mallar için farklı fiyatlar belirlendiğinden söz konusu iddianın vakıada bir karşılığı olmadığı söylenebilir. Nitekim İbnü'l-Hümâm'da ileri sürülen bu gerekçenin zayıf olduğuna işaret etmiştir.⁵⁶⁴

İslam âlimlerinin ribevî mallarda ayar ve kalite farkının dikkate alınmayacağı hususunda icmâ ettiği iddiasına⁵⁶⁵ gelinecek olursa bu icmâ iddiası tartışmaya açıktır. Zira İbn Rüşd, Sübkî ve İbn Kudâme gibi âlimler ribevî mallarda ayar ve kalite farkının dikkate alınmayacağı görüşünün çoğunluğun görüşü olduğunu belirtir.⁵⁶⁶ Esasen İbn Abbas ve takipçilerinin fazlalık ribâsının aslını inkâr etmeleri ayar ve kalite hususunda bir icmâ olmadığının başka bir göstergesidir. Bu sebeple söz

⁵⁶⁰ eş-Şatibi, **el-Muvâfakat**, c. II, s. 513; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmet el-Makkari, **el-Kavâid**, thk. Ahmed b. Abdullah b. Humeyd, 2 c., Mekke, Ümmü'l-Kura Üniversitesi yayınları, c.I, s. 296

⁵⁶¹ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. II, s. 471

⁵⁶² İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. I, s. 155

⁵⁶³ el-Merğînânî, **El-Hidâye**, c. II, s. 62

⁵⁶⁴ İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VII, s. 8

⁵⁶⁵ İbn Abdalberr, **el-Kâfi fî Fikhî Ehli'l-Medîne**, c. II, s. 634; en-Nevevî, **el-Minhâc**, c. XI, s. 13; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, c. VII, s. 8

⁵⁶⁶ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. III, s. 1166; es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 83; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 60-61; Bkz: Kuveyt Fıkıh Ansiklopedisi, "**Ribâ maddesi**", Kuveyt,1992, c. XII, s. 172

konusu icmâ iddiasının usul-u fıkıh kitaplarında ‘çoğunluğun ittifakı’ (اتفاق الأكثر) veya ‘muhalifin bilinmeyişi’ (عدم العلم بالمخالف) şeklinde isimlendirilen meseleler üzerine binâ edilmek suretiyle incelenmelidir.

Usulcülerin ekseriyetine göre âlimlerin çoğunluğunun görüşü ile icmâ oluşmaz.⁵⁶⁷ Zira ümmetin ittifakının hatadan korunmuşluğunu ifade eden deliller bunu ümmetin bütünü için ispat etmiştir. Çoğunluk ise bütün olmadığından, bütün için sabit olan ismet (hatadan korunmuşluk) sıfatı çoğunluk için sabit olmaz. Yine hakkın ve doğrunun sayıca az kişiler tarafından dile getirilmesi ve çoğunluğun hata edebilmesi aklen ve şer’an mümkündür.⁵⁶⁸ Bu sebeple burada kat’i anlamdaki bir icmâdan bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Diğer yandan söz konusu mesele muhalifin bilinmeyişi (عدم العلم بالمخالف) noktasından değerlendirilecek olursa bilginler muhalifi bilinmeyen bir meseleye icmâ nazarıyla bakılmasını doğru bulmamaktadır.⁵⁶⁹ Zira bilginin yokluğu, yokluğu bilmek demek olmadığından⁵⁷⁰ bir meselede muhalifin bilinmeyişinden hareketle muhalifin hiç var olmadığı sonucuna varılamaz ve neticede icmâda söz konusu olamaz. Bu bağlamda Takiyyüddin İbn Teymiye, bazı bilginler tarafından iddia edilen icmaların çoğunlukla muhalifin bilinmeyişinden kaynaklı olduğunu ifade eder.⁵⁷¹

Tüm bunlara ilave olarak aynı cins ribevî malların birbirleriyle mübâdelesinde ayar ve kalitenin itibara alınması gerektiği hususu bu malların itlaf durumuna da kıyas edilebilir. Zira bu malların itlafı durumunda ayar ve kaliteden kaynaklı değer farkının dikkate alınmasını ifade eden görüşler vardır. Örneğin altın ve gümüşün kendi cinsleri karşılığında rehin olarak verilmesi ve bu rehinlerin telef olması durumunda Ebu Hanife’ye göre borç, telef olan rehnin gramı kadar düşer ve ayara bakılmaz. Ebû Yusuf ve Muhammed Şeybânî ise burada ayar ve kaliteyi

⁵⁶⁷ el-Gazâli, **el-Mustasfâ**, c. I, s. 347; el-Âmidî, **el-İhkâm**, c. I, s. 186; İbn Kudâme, **Ravzatü’n-Nâzır**, s.170; Abdulaziz el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrâr**, c. III, s. 355

⁵⁶⁸ el-Gazâli, **el-Mustasfâ**, c. I, s. 347; el-Âmidî, **el-İhkâm**, c. I, s. 186; İbn Kudâme, **Ravzatü’n-Nâzır**, s.171; Abdulaziz el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrâr**, c. III, s. 355-356

⁵⁶⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, **el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 8 c., Beyrut, Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, c. IV, s. 190; İbn Kayyım, **İ’lâmu’l-Müvekkîn**, c. I, s. 24

⁵⁷⁰ İbn Teymiye, **Mecmûu’l-Fetâvâ**, c. XIX, s. 271

⁵⁷¹ İbn Teymiye, **Raf’ul-Melâm**, s. 49

dikkate almakta ve borcun sadece gramla değil, kıymeti ile ödenmesi gerektiğini söylemektedir. Ancak bunlara göre kıymet tazmini de farklı bir cins ile olmalıdır.⁵⁷² İmâmeyn'i bu görüşe sevkeden hususun adaleti sağlama ve kul hakkını gözetme olduğu ifade edilir.⁵⁷³ Bu açıdan bakıldığında ribevî mallardaki kalite ve ayar farkının ibtidâen yani ilk ve öz değerleri ile itlâf sonrası tazmin değerleri arasında hiçbir fark yoktur. Hal böyle iken ibtidâî değerleri ile tazmin değerleri arasında ayırma gitmenin tutarlı olduğu söylenemez.

Sonuç olarak ribâ; karşılığı olmayan fazlalığın adı olduğuna göre peşin satımlarda ayar ve kaliteye karşılık alınan fazlalığa ribâ denilmemesi ve caiz olması gerekmektedir. Zirâ ayar ve kaliteye karşılık alınan fazlalığın karşılıksız bir fazlalık olduğu söylenemez. Günümüzde aynı cins ribevî malların peşin mübadelesinde ayar ve kaliteye karşılık fark alınabileceği kanaatinde olan araştırmacılar da bulunmaktadır.⁵⁷⁴

Bu başlığı ribevî mallarda ayar ve kalitenin dikkate alınmayacağı görüşünde olan bazı bilginlerin bu hususta bazen ilgisiz birtakım çıkarımlara gittiklerine dair bir örnek vererek kapatmak istiyoruz. Hanefî Fıkıh Usûlü eserlerinde yer alan bilgilere göre kendisine belli bir ayara sahip altın veya gümüşün zekâtı farz olan bir kimsenin, zekâtını daha düşük ayarda vermesi caiz olup Ebû Hânîfe ile Ebû Yûsuf'un görüşü bu yöndedir. Muhammed Şeybânîye göre ise ihtiyaten ayardan kaynaklı farkı da ödemelidir.⁵⁷⁵ Buna göre örneğin 22 ayar 200 gram altını olan bir kimsenin ödemesi gereken asgari zekât tutarı normalde 22 ayar 5 gram altın iken, bunun yerine 14 ayar 5 gram altın vermesi caizdir ve ayar farkından dolayı başka bir şey tazmin etmesi de gerekmez. Zira aynı cins ribevî mallarda ayar ve kalite farkı şer'i açıdan mütekavvim olmadığından, bunların temsil ettikleri değerlerin bir anlamının olmadığı ifade edilir.⁵⁷⁶

⁵⁷² Ali el-Kârî, **Fethu bâbî'l-İnâye**, c. II, s. 484; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, c. IV, s. 413

⁵⁷³ Ali el-Kârî, **Fethu bâbî'l-İnâye**, c. II, s. 484; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, c. IV, s. 413

⁵⁷⁴ Bkz. İshak Emin Altepe, **Katılım Finans**, TKBB Yayınları, İstanbul, t.y., s. 61, 133; Refik Yunus Mısırlı, **el-Câmi' fi Usûli'r-Ribâ**, s. 123-124

⁵⁷⁵ Serahsi, **Usûlü's-Serahsi**, c. I, s. 50; Abdulaziz Buhârî, **Keşfu'l-Esrâr**, c. I, s. 217

⁵⁷⁶ Bkz. Serahsi, **Usûlü's-Serahsi**, c. I, s. 50; Abdulaziz Buhârî, **Keşfu'l-Esrâr**, c. I, s. 217

Zekât ile ilgili bu görüşün sarâhaten mezhep kurucularında mı geldiği yoksa sonraki Hanefî ulemasının tahrici mi olduğu hususunun araştırılması gerektiğini düşünüyoruz. Zira gerek furû fıkıh gerekse usûl-u fıkıh meselelerinde mezhep kurucuları adına çokça tahric yapıldığı bilinen bir husustur.⁵⁷⁷ Diğer yandan ribevî mallarda ayar ve kalite farkı ile ilgili yukarıda detayı verilen meseleleri, kendisi ile ilgisi olmayan zekât meselelerine teşmil etmek doğru değildir. Üstelik ribevî mallarda ayar ve kalite farkı meselesi alışveriş ribâsı ile ilgili olduğu halde, zekât ile ilgili verilen bu örnek borcun eksik değerle tazmini hakkındadır. Allah hakkı veya kul hakkı olsun zimmete muayyen şekilde binen bir borcun misliyle tazmin edilmesi temel kural olup misle aykırı bir tazmin şekli aslın hilafıdır. Nasıl ki 22 ayar 100 gram altın borç alan bir kimsenin vade geldiğinde borcunu 18 ayar 100 gram altın şeklinde ödemesi kabul edilemez ise⁵⁷⁸ zekât tutarı 22 ayar 5 gram altın olan bir kimsenin bunun yerine 14 ayar 5 gram altın vermesi de kabul edilemez. Bu meseleyi ‘kul haklarında kaliteye itibar edilirken, şer’in haklarında kalite geçersizdir’ şeklinde temellendirip iki hak arasında ayırma gitmek de makul değildir. Zira ayar ve kalite gerek kul hakları gerekse de şer’i haklar açısından itibara ve dikkate alınır. Bunların alışveriş ribâsında vadeli işlemlerde yasaklanması ise şer’i açıdan onu değersiz görülmesinden değil, bilakis borç ribâsına götürecek kapıları kapatması içindir. Dolayısıyla ribâ ile ilgisi olmayan bir zekât meselesinin ribâ ile ilişkilendirmek suretiyle bundan makul olmayan hükümler istinbât edilmesini doğru ve yerinde bulmuyoruz.

II. ALTIN VE GÜMÜŞTE EL İŞÇİLİĞİ VE FIKHÎ HÜKMÜ

A. Altın ve Gümüşte El İşçiliği

Altın ve gümüş gündelik hayatta sıkça birtakım işlemlere tabi tutulur ve bunlardan bilezik, kolye, küpe, alyans vb. takılar elde edilir. Altının en saf hali olan 24 ayar (%99,9 altın) çok yumuşak olduğundan işlenebilmesi zordur ve bu yüzden içerisine bakır, gümüş vb. madenler katılıp sertleşmesi sağlanır. Her altın takıda mutlaka altının ayarını gösteren ya da altının saflık oranını belirten bir rakam

⁵⁷⁷ Bkz. Serahsi, **Usûlü’s-Serahsi**, c. I, s. 378-379; Şah Velîyullah b. Abdurrahim ed-Dehlevî, **el-İnsâf fi Beyâni Esbâbi’l-İhtilâf**, thk. Ahmed Râtib Armuş, ‘y.y.’, Dâru’n-Nefâis, ‘t.y.’, s. 82

⁵⁷⁸ Bkz. Abdulaziz Buhârî, **Keşfu’l-Esrâr**, c. I, s. 230-231

damgalanmaktadır. Genelde altının iç yüzlerinde ya da kopça denilen bağlantı yerlerinde bu rakamlar 24K, 22K, 18K, 14K ya da altının binlik orandaki saflığını gösteren 916, 750, 585, 416, 373 şeklinde küçük yazılar bulunmaktadır. Altındaki saflığı belirten bu orantısal değerlere ‘milyem’ denilir. Örneğin 750 rakamını görüldüğünde bunun 1000’de 750 saflıkta altın olduğu ve 18 ayara karşılık geldiği anlaşılır.

Kuyumcular işlenmiş altınları satarken işçilik ücreti de almakta, ancak bunları geri alırken gram ve ayarı dikkate alıp işçiliğini genelde pek hesaba katmamaktadırlar. Bu yüzden işçiliği olmayan külçe veya gram altın gibi türlere yatırım yapan kimselerin, bilezik gibi işçiliği olan altın türlerine yatırım yapan kimselere nazaran zarara uğrama ihtimali daha düşüktür.⁵⁷⁹

B. Altın ve Gümüşte El İşçiliğinin Fıkḥî Hükümü

Başta dört mezhep bilginleri olmak üzere İslam Hukukçularının büyük çoğunluğu altın ve gümüşün kendi cinsleri ile mübâdelesinde el işçiliğinden kaynaklanan değer farkının dikkate alınmayacağı görüşündedir.⁵⁸⁰ Cidde merkezli İslâm Fıkḥ Akademisi’nin kararı da bu yöndedir.⁵⁸¹ Bu görüşe göre altın ve gümüşün basılmış para, külçe veya ziynet eşyası olması arasında hüküm bakımından herhangi bir fark söz konusu değildir.⁵⁸² Buna göre örneğin 22 ayar 100 gram bir takının, 22 ayar 105 gram altın ile mübâdele edilmesi ve fazladan 5 gram altının işçiliğe sayılması caiz değildir. Yine 22 ayar 50 gram bileziğe karşılık, 22 ayar 50 gram altın ve bunun yanında işçiliğe karşılık fazladan para verilmesi caiz görülmemektedir.

Diğer yandan altın ve gümüşün kendi cinsleri ile mübâdelesinde el işçiliğinden kaynaklanan değer farkının dikkate alınması gerektiğini ifade eden

⁵⁷⁹ <https://www.doviz724.com/altin-ayari-nasil-anlasilir.php>; <https://www.bilezikci.com/sayfa/http-www-bilezikci-com-index-php-do-dynamic-view-pid-7> (Erişim:12.07.2021)

⁵⁸⁰ Serahsî, **el-Mebsût**, C. XIV, s. 4; İbnü’l-Hümâm, **Şerhu Fethu’l-Kadîr**, c. VII, s. 127; İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1166; es-Sübkî, **Tekmilâtü’l-Mecmu’**, c. X, s. 83; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 60; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. VII, s. 436; ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî**, c. IV, s. 637, 680

⁵⁸¹ **Mecelletü Mecmai’l-Fıkhi’l-İslâmî** (Cidde: 1996), 9:369

⁵⁸² İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1166

görüşler de vardır. Bunların başında tarihte ilk dönemde Muaviye b. Ebû Süfyan, sonraki âlimler içerisinde İbn Teymiye ile İbn Kayyım el-Cevziyye, günümüzde Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Abdurrezzak es-Senhuri, Abdullah b. Süleyman el-Meni, Türkiye’den Hayrettin Karaman ve İshak Emin Aktepe gibi isimler vardır.⁵⁸³ Ali Muhyiddin Karadağı’da tarihi eser niteliğinde olan antika altın ve gümüş paralar ile antika niteliğine haiz ziynet eşyaların birbirleriyle mübâdelesinde değerlerinin esas alınması gerektiği kanaatindedir.⁵⁸⁴

Altın ve gümüşün kendi cinsleri ile mübadelesinde el işçiliğinden kaynaklanan değer farkının dikkate alınması gerektiği görüşü aynı zamanda Hanbelî mezhebinden de bir rivayettir.⁵⁸⁵ Mâlik b. Enes’in, darphane’ye gidip altın veya gümüş sikke bastıran bir kimsenin buna karşılık ücret vermesine cevaz verdiği söylense de bazı Mâlikî bilginleri bu görüşün İmam Mâlik’e nispet edilmesini kabul etmemektedirler. Ancak Mâlik’in ashâbından İbn Kâsım bu görüştedir.⁵⁸⁶ Yine bazı Hanbelî kaynakları kuyumcuya gidip de kendisine bir dirhem karşılığında aynı ağırlıkta gümüş yüzük yapılmasını isteyen bir kimsenin, bunun yanında işçilik ücreti olarak fazladan gümüş ödemesinde bir sakınca olmadığını ifade etmektedir.⁵⁸⁷ İbn Mesud’un, Hz. Ömer zamanında Kufe’de beytü’l-mal görevlisi olduğu dönemde önceleri işçilik farklılığını, cins farklılığı gibi kabul ettiği ve işçiliğe karşılık fazlalık almayı caiz gördüğü nakledilir. İbn Mesud’un daha sonra bunu Hz. Ömer’e

⁵⁸³ el-Kurtubi, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. IV, s. 386; es-Sübkî, **Tekmiletü’l-Mecmu’**, c. X, s. 30, 83; Takiyyüddin Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiye el-Harrânî, **el-Fetâva’l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, 6 c., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987, c: V, s. 391; İbn Kayyım, **İ’lâmü’l-Müvekkîn**, c. II, s. 107; Muhammed Reşid Rıza, **Tefsîru’l-Kurânî’l-Hakîm**, 3. bs., 12 c., Dâru’l-Menâr, Mısır, 1367/1947, c. III, s. 116; Senhûrî, **Mesâdirü’l-Hak**, c. III, s. 149; Abdullah b. Süleyman el-Menî’, **Buhûs fi’l-İktisâdi’l-İslâmî**, Beyrut, el-Mektebetü’l-İslâmî, 1996, s. 322-333; İshak Emin Altepe, **Katılm Finans**, s. 62; Mustafa Çakır, **“Altın ve Gümüşün Kendi Cinsi İle Mübâdelesinde Kalite ve İşçilik Farkı Meselesi”**, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sy. 32, No: 1, 2018, s. 55; <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00154.htm> (Erişim: 23.07.2021)

⁵⁸⁴ Ali Muhyiddin Karadağı, **“Ahkâmu’t-Teâmül fi’z-Zehebi ve’l-Fızza ve Tatbîkâtühu’l-Muâsıra”**, Buhûsu Nedveti’l-Bereke er-Râbia ve’s-Selâsîn li’l-İktisâdi’l-İslâmî, Cidde, 2013, s. 124

⁵⁸⁵ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 60

⁵⁸⁶ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, c. III, s. 1166; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 60; es-Sübkî, **Tekmiletü’l-Mecmu’**, c. X, s. 83

⁵⁸⁷ İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 61

sorduğu onun da bu işlemi yanlış gördüğü ve bunun üzerine İbn Mesud'un görüşünden döndüğü aktarılır.⁵⁸⁸

Altın ve gümüşteki işçiliğe karşılık bir bedel alınamayacağını savunan cumhur âlimler görüşlerini şu gerekçelere dayanmaktadırlar:

1. Altının altın, gümüşün gümüş ile mübâdelesini düzenleyen naslar âmm olup, işlenmiş veya işlenmemiş şeklinde bir ayırma gitmemektedir.

2. Mücâhid'ten gelen bir rivayete göre Abdullah b. Ömer'e gelen bir kuyumcu; "Ey Ebu Abdurrahman! Ben altını işliyor, sonra kendi ağırlığından daha fazlasıyla satıyorum. Böylece elimin emeğinin karşılığını alıyorum." demiş, Abdullah b. Ömer de buna karşı çıkmıştır. Ardından İbn Ömer mescide veya bineceği hayvanın yanına gelinceye kadar kuyumcu aynı soruyu tekrar etmiş, o da bunun yasak olduğunu tekrarlar vurgulayarak şöyle demiştir: "Altın altınla, gümüş de gümüşle aralarında fazlalık olmaksızın satılır. Bu, Peygamber'in bize ahdidir. Bizim de size ahdimiz budur."⁵⁸⁹

3. Ata b. Yesar'dan aktarıldığına göre Muaviye, kendisine ait altın ya da gümüş su kabını ağırlığından daha fazla bir bedele satmış, bunun üzerine sahâbeden Ebu'd-Derdâ ona Hz. Peygamber'in -misli misline olması durumu hariç- bu işlemi yasakladığını söylemiştir. Muâviye ise söz konusu işlemde bir sakınca olmadığını ifade edince, Ebu'd-Derdâ onu hadise karşı şahsî kanaatini ön plana çıkarmakla suçlamış, onun yaşadığı topraklarda yaşamayacağını söylemiş ve durumu Hz. Ömer'e şikâyet etmiştir. Hz. Ömer'de Muâviye'ye, yapılan işlemin misli misline veya aynı ağırlıkta olması gerektiğine dair bir mektup yazmıştır.⁵⁹⁰

4. Ebu'l-Eş'as'ın aktardığına göre Muaviye'nin ordunun başında olduğu bir seferde birçok ganimet elde edilmiştir. Muaviye, ganimetler arasında var olan bir gümüş kabın satılmasını emretmiş; bunun üzerine Ubâde b. Sâmit, Hz. Peygamber'den işittiğine göre bu işlemin misli misline olması gerektiğini ifade etmiştir. Akabinde Muaviye, kendisinin Hz. Peygamber'den böyle bir şey

⁵⁸⁸ Serahsî, **el-Mebsût**, c. XIV, s. 8-9

⁵⁸⁹ Mâlik b. Enes, Muvatta, **Büyu'**, 15, (2640); el-İmrânî, **el-Beyân** c. V, s. 173

⁵⁹⁰ Mâlik b. Enes, Muvatta, **Büyu'**, 15, (2641); el-İmrânî, **el-Beyân** c. V, s. 173

duymadığını söyleyerek itiraz etmiş, Ubâde’de bu sefer daha da sert bir şekilde Muaviye’ye çıkmıştır.⁵⁹¹

5. Fudâle b. Ubeyd’in aktardığına göre kendisi Hayber’de on iki dinara karşılık içinde boncuk ve altın bulunan bir gerdanlık satın almış, daha sonra bu gerdanlıktaki altının on iki dinardan fazla olduğunu anlaması üzerine durumu Hz. Peygamber’e bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber böylesi durumlarda gerdanlıktaki altının çıkarılıp karşılığındaki altın ile vezni veznine satılmasını emretmiştir.⁵⁹² Bu rivayete göre Hz. Peygamber bir sanat ile üretilen gerdanlıktaki işçiliğe itibar etmemiştir.

6. Yahya b. Said’den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber, Sa’d b. Ebi Vakkas ile Sa’d b. Ubade’ye Huneyn savaşında ganimetten altın veya gümüş kapları satmalarını emretti. Onlar da her üç dinar ağırlığındaki kabı, sikke halindeki dört dinara veya dört dinar ağırlığındaki her kabı, sikke halinde üç dinara sattıklarında Hz. Peygamber: “*Alışverişinize faiz girdi.*” buyurdular. Bunun üzerine onlar da aldıklarını iade ettiler.⁵⁹³

7. Hayber hurması ile ilgili hadislerde kaliteden kaynaklı değer farkının dikkate alınmayacağı ifade edilir. İşte bu hususa kıyasla el işçiliğinden kaynaklı değer farkı da dikkate alınmamalıdır.

8. Altın ve gümüşün kendi cinsleri ile satımında el işçiliğine karşılık bir bedel alınamayacağı hususunda âlimler icmâ etmişlerdir.⁵⁹⁴

Altın ve gümüşteki işçiliğe karşılık bir bedel alınabileceğini savunanlar ise görüşlerini şu gerekçelere dayandırır.

1. Bu görüş sahiplerinden İbn Teymiye ve İbn Kayyım’a göre işlenmiş ve ziynet eşyası haline gelmiş altın ve gümüş, semeniyet özelliğini kaybettiğinden tıpkı elbise gibi ticârî bir eşya olmakta ve ticaret eşyasının hükümlerine tabi olmaktadır. Buna göre nasıl ki altın ve gümüş ile ticaret eşyaları arasında ribâ cereyan etmiyorsa, aynı şekilde altın ve gümüş ile ziynet eşyaları arasında da ribâ cereyan etmez.⁵⁹⁵

⁵⁹¹ Müslim, **Müsâkât**, 22 (80)

⁵⁹² Müslim, **Müsâkât**, 22 (89-90)

⁵⁹³ Mâlik b. Enes, Muvatta, **Büyu’**, 15, (2536)

⁵⁹⁴ İbn Abdülberr, **el-Kâfi fî Fıkhî Ehli’l-Medîne**, c. II, s. 634; en-Nevevî, **el-Minhâc**, c. XI, s. 13

⁵⁹⁵ İbn Kayyım, **İ’lâmü’l-Müvekkîn**, c. II, s. 108

2. Üzerinde işleme ve sanat bulunan altın veya gümüşü, işleme ve sanat bulunmayan altın veya gümüşle gramı gramına mübâdele etmek, sefihlik olup emeği zayi etmek demektir. Hikmet sahibi olan Şâri', insanları böylesi hikmetsiz bir hükümle mükellef tutmaz.⁵⁹⁶

3. İşçilik sonucu ziynet eşyası haline gelmiş altın ve gümüşün kendi cinsleri ile mübadeleleri tıpkı ekmeğin hamur, zeytinin zeytinyağı, susamın da susam yağı karşılığında satılması gibidir. Nasıl ki ekmeğin hamur, zeytinin zeytinyağı, susamın susam yağı ile satılmasında eşitlik şartı aranmıyor ise ziynet eşyalarında da aynı şekilde eşitlik aranmamalıdır.⁵⁹⁷

4. Hz. Peygamber'in normalde ribâ cereyan eden yaş hurma ile kuru hurmanın tahmini mübâdelesini demek olan arâya satımına ihtiyaçtan dolayı izin vermesi emek ve sanattan kaynaklı farkın alınabileceğine de delil olarak gösterilebilir. Zira el işçiliğindeki ihtiyaç, arâyâ satımından çok daha fazladır.⁵⁹⁸

Konu ile ilgili bu açıklamalardan sonra işçiliğe karşılık bir bedel alınabileceğini ifade eden görüşün şu gerekçelerden dolayı daha tatmin edici olduğu söylenebilir:

1. Altın ve gümüşün mübâdelesini ile ilgili varid olan nasslar her ne kadar âmm olup işlenmiş veya işlenmemiş şeklinde bir ayırıma gitmeseler de bu el işçiliğinden kaynaklı değer farkının itibara alınmayacağını ifade etmez. Çünkü işçilik; karşılığında özel bir bedelin talep edilebildiği, mütekavvim niteliğe sahip artı bir değer olup bunun dikkate alınmaması düşünülemez. Üstelik Hz. Peygamber'den işçilik bedelinin alınmasını yasaklayan sarîh bir nassta söz konusu değildir. Dolayısıyla bu gibi durumlar da delâleti zan ifade eden âmm lafızlar ile istidlal etmek zayıf kalmaktadır.

Diğer yandan İbn Kayyım altın ve gümüşün mübâdelesini ile ilgili âmm veya mutlak şekilde vârid olan nassların kıyâs-ı celî gibi delillerle tahsis veya takyid edilebileceği görüşündedir. Ona göre Ebû Hanîfe dışında cumhur âlimler nasıl ki altın ve gümüşün zekâtı ile ilgili varid olan âmm nasslardan ziynet eşyalarını tahsis

⁵⁹⁶ İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Müvekkîn*, c. II, s. 107

⁵⁹⁷ İbn Teymiye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. V, s. 391; İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Müvekkîn*, c. II, s. 111

⁵⁹⁸ İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Müvekkîn*, c. II, s. 108

ediyorlarsa, altın ve gümüşte gerçekleşen ribâ ile ilgili varid olan nasslardan da ziynet eşyaları tahsis edilmelidir. Aynı şekilde altın ve gümüş, zekât ve ribâ bahislerinde bazen öz madenleri anlamına gelen ‘zeheb (الذهب) - fidda (الفضة)’ şeklinde mutlak olarak, bazen de basılı para anlamına gelen ‘dinâr (الدينار) - dirhem (الدرهم)’ şeklinde mukayyed olarak varid olmuştur. Burada mutlak olan nasslar mukayyed olanlara hamledilmeli ve altın ve gümüşten kastın, bu iki madenin külçe durumları ile para olma halleri olduğu sonucuna varılmalıdır.⁵⁹⁹

2. Cumhur’a delil olarak getirilen İbn Ömer rivayeti fikhın, mütekavvim niteliğe sahip bir değer olan işçilik ile ilgili asıllarına ve temel prensiplerine ters düşmektedir. Zira bağımsız olarak yapılan el işçiliği işlemlerinde işçiliğe karşılık bir bedel alınması caizdir.⁶⁰⁰ Buna göre altın ve gümüşün kendi cinsleri ile mübadelesinde söz konusu olan işçiliğe karşılıkta bir bedel alınması caiz olmalıdır. Dolayısıyla İbn Ömer’in kendi algı, anlayış ve yorumunu yansıtan ve bizzat Hz. Peygamber’den duymadığı bu rivayet,⁶⁰¹ fikhın temel prensipleri ve adalet ilkesi ile çeliştiğinden ya müevvel ya da merdut olacaktır. Üstelik bu rivayet ‘*Dostumuzun bize ahdi budur.*’ şeklinde de gelmekte ve burada dosttan kastın Hz. Peygamber değil, Ömer b. Hattab olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰² Tüm bu ihtimallar söz konusu bu rivayete ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmekle beraber rivayetin muhtevasının temel ilkeler ile uzlaşacak şekilde makul bir çerçeveye oturtulması mümkün olduğundan tevil edilebilir olduğunu düşünüyoruz.

Buna göre İbn Ömer’in bu rivayetinde yasaklanan satım, peşin satımlara değil vadeli satımlara hamledilmelidir. Zira böylesi bir tevil mezkûr rivayetleri fikhın mallarda işçilik ile ilgili temel prensipleriyle bağdaşır bir hale getirecek ve alışveriş ribâsı yasağının mahiyetine de uygun düşecektir. Çünkü alışveriş ribâsındaki yasak aslı bir yasak olmayıp vesile kabilinden bir yasaktır ve borç ribâsına ulaştıran yolları sedd-i zerîa ilkesi gereğince kapatmak için ihdas edilmiştir. Borç ribâsı da peşin işlemlerde değil vadeli işlemlerde gerçekleştiğinden alışveriş ribâsındaki işçilik farkı yasağı da tıpkı bu şekilde vadeli olarak anlaşılmalıdır. Bir örnekle izah edilecekse

⁵⁹⁹ İbn Kayyım, *İ’lâmü’l-Müvekkîn*, c. II, s. 108

⁶⁰⁰ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. XIV, s. 47-48; İbn Kayyım, *İ’lâmü’l-Müvekkîn*, c. II, s. 110

⁶⁰¹ es-Sübkî, *Tekmiletü’l-Mecmu’*, c. X, s. 64-65

⁶⁰² es-Sübkî, *Tekmiletü’l-Mecmu’*, c. X, s. 64-65

karz olarak verilen işlenmemiş 100 gram altının vadesi geldiğinde işlenmiş 100 gram altın olarak geri ödenmesi şartı borç ribası kapsamına girdiğinden bu işleme satım yoluyla ulaşılma istenebilir. Yani 6 ay vade ile işlenmemiş 100 gram altın satılır ve vade geldiğinde işlenmiş 100 gram altın ile geri ödeme yapılması istenebilir. İşte İbn Ömer rivayetinden bu yolların kapatılması gerektiği anlaşılmalıdır. Aksi takdirde bu rivayete dayanarak peşin satımlarda da el işçiliğinden kaynaklı değer farkının dikkate alınmayacağını söylemek ticari muamelelerde önemli bir hususu göz ardı etmek demek olacaktır.

3. Ubâde b. Sâmit ile Ebu'd-Derdâ tarafından Muaviyeye gösterilen tepkilerin altın ve gümüşten imal edilen kaplar gibi kullanımı haram olan ürünlerin, altın ve gümüş karşılığında mübâdelesine yönelik olduğu söylenmiştir. Buna göre gümüş yüzük veya ziynet eşyaları gibi kullanımı mübah olan ürünler ise bu hükmün dışındadır.⁶⁰³

4. Fudâle b. Ubeyd'in on iki dinara karşılık içinde boncuk ve altın bulunan bir gerdanlık satın alması, buna karşılık Hz. Peygamber'in gerdanlıktaki altının çıkarılıp karşılığındaki altın ile vezni veznine satılmasını emretmesi hadisesinden işçiliğe itibar edilmeyeceği sonucuna varmak doğru gözükmemektedir. Zira burada problemin işçilik değil aksine gerdanlık mukabilinde verilen altın miktarının, gerdanlıktaki altından daha az veya daha çok oluşu noktasındaki belirsizlik olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁴ Nitekim Fudâle'nin kendisi de gerdanlıkta bulunan altını gerdanlıktan ayırdıktan sonra eline geçen altın miktarının ödediği altından daha fazla olduğunu ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in gerdanlığın ayırt edilmeden satılmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁰⁵

5. Sa'd b. Ebi Vakkas ve Sa'd b. Ubade'nin Huneyn savaşında altın ve gümüş kapları daha fazla veya daha az miktarda altın ve gümüş karşılığında sattığı ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in onları “*Alışverişinize faiz girdi.*” diyerek uyarması

⁶⁰³ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Müvekkîn*, c. II, s. 107

⁶⁰⁴ Ahmet b. Ali Ebûbekir er-Râzi el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. Said Bektaş, 8 c., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010, c. III, s. 36-37; Serahsî, *el-Mebsût*, c. XIV, s. 12

⁶⁰⁵ Müslim, *Müsâkât*, 22 (90); el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, c. III, s. 36-37

şeklindeki muhtevaya sahip olan rivayet ise mürsel bir rivayettir.⁶⁰⁶ Mürsel rivayetler ise şer’i bir hükmün ispatında dayanarak olarak kullanılamaz.

6. Hayber hurması ile ilgili hadislerde kaliteden kaynaklı değer farkının dikkate alınmayacağına kıyasla el işçiliğinden kaynaklı değer farkının da dikkate alınmaması gerektiği itirazına İbn Kayyım; ‘Hayber hurması ile ilgili hadislerde geçen kaliteden kaynaklı değer farkının dikkate alınmayacağı hususu insan müdahalesi ve katkısı olmayan, yaratılışı itibariyle o şekilde var olan mallar için geçerli olduğu ancak ziynet eşyaları gibi insan müdahalesi, emeği ve katkısı ile var olan mallar için bunun söylenemeyeceği’ şeklinde cevap vermektedir.⁶⁰⁷

Doğrusu İbn Kayyım’ın bakış açısı yerinde ama eksik bir bakış açısıdır. Çünkü insan müdahalesiyle var olan kaliteye değer biçip, yaratılışı itibariyle kaliteli olana değer biçmemek tutarsızlıktır. Zira kalite kendi başına artı bir değer olup bunun insan müdahalesi ile var olması veya olmaması hükme etki edici bir vasıf olmamalı ve sırf yaratılışından kaynaklanıyor diye bir üründe var olan kalite özelliği görmezlikten gelinmemelidir. Dolayısıyla -insan emeği ile var olsun veya olmasın- kalite müteakvim bir değer olup bunun karşılığında özel birtakım bedeller talep edilebilmelidir.

7. Cumhur âlimlere delil olarak altın ve gümüşün kendi cinsleri ile satımında el işçiliğine karşılık bir bedel alınamayacağı hususunda İslam âlimlerinin icmâ ettiği⁶⁰⁸ iddiasına gelinecek olursa bu icmâ iddiası tartışmaya açıktır. Zira bu görüş yukarıda izah edildiği üzere herkesin değil çoğunluğun görüşüdür. Bu sebeple söz konusu icmâ iddiası usul-u fıkıh kitaplarında ‘çoğunluğun ittifakı’ (اتفاق الأكثر) şeklinde isimlendirilen mesele üzerine binâ edilelerek incelenmelidir.

Usulcülerin ekseriyetine göre âlimlerin çoğunluğunun görüşü ile icmâ oluşmaz.⁶⁰⁹ Zira ümmetin ittifakının hatadan korunmuşluğunu ifade eden deliller bunu ümmetin bütünü için ispat etmiştir. Çoğunluk ise bütün olmadığından, bütün

⁶⁰⁶ Muhammed b. Abdül bâki b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî ala’l-Muvatta’*, thk. Taha Abdurrauf Sa’d, 4 c., Kahire, Mektebetüs’s-Sekâfe el-Medeniyye, 2003, c. III, s. 416; es-Sübki, *Tekmilâtü’l-Mecmu’*, c. X, s. 67

⁶⁰⁷ İbn Kayyım, *İ’lâmü’l-Müvekkîn*, c. II, s. 109-110

⁶⁰⁸ İbn Abdülberr, *el-Kâfi fî Fıkhî Ehli’l-Medîne*, c. II, s. 634; en-Nevevî, *el-Minhâc*, c. XI, s.13

⁶⁰⁹ el-Gazâlî, *el-Mustasfâ*, c. I, s. 347; el-Âmidî, *el-İhkâm*, c. I, s. 186; İbn Kudâme, *Ravzatü’n-Nâzır*, s.170; Abdulaziz el-Buhâri, *Keşfu’l-Esrâr*, c. III, s. 355

için sabit olan ismet (hatadan korunmuşluk) sıfatı çoğunluk için sabit olmaz. Yine hakkın ve doğrunun sayıca az kişiler tarafından dile getirilmesi ve çoğunluğun hata edebilmesi aklen ve şer'an mümkündür.⁶¹⁰ Bu sebeple burada kat'i anlamdaki bir icmâdan bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Diğer yandan İbn Teymiye ile İbn Kayyım'ın altın ve gümüşten imal edilen ziynet eşyalarını ribâyâ konu mallar sınıfından çıkarmalarına katılmadığımızı ifade etmek istiyoruz. Zira altın ve gümüş takılar ya özü itibariyle semen ya da misli mal oluşları sebebiyle alışveriş ribâsına konu olur. Bu durum ziynet eşyaların birbirleriyle peşin satımında işçilikten kaynaklı değer farkının alınmasına da engel teşkil etmez.

Tüm bunlara ilave olarak ziynet eşyaların birbirleriyle mübâdelesinde işçilik ücretinin dikkate alınması gerektiği hususu bu malların itlaf durumuna da kıyas edilebilir. Zira ziynet eşyaların itlafı durumunda bunlar gramı ile değil kıymeti ile tazmin edilirler.⁶¹¹

İbn Kayyım'ın ribevî malların birbirleriyle mübâdelesinde işçiliğe karşılık bir bedel almaya cevaz vermeyen bazı kimselerin bu hususta başvurdukları hileli yollara gösterdiği tepki de zikredilmeye değerdir. Buna göre örneğin normalde kendi değeri çok düşük olan işlemeli bir bez parçasında bulunan 10 gram altına karşılık 15 gram altın istenebileceğini söyleyen ve değersiz bir beze 5 gram altın değer biçen hile erbâbının, emek ve işçiliğe karşılık alınan fazlalığa cevaz vermemesi kabul edilebilir bir durum değildir.⁶¹²

Burada aynı cins ribevî malların mübâdelesinde işçiliğin dikkate alınmayacağı görüşünde olarak bazı bilginlerin bu hususta bazen ilginç birtakım çıkarımlara gittiklerine dair bir örnek vermekte yerinde olacaktır. Hanefî Fıkıh Usûlü eserlerinde yer alan bilgilere göre örneğin 150 gram ağırlığında olup işçiliği sebebiyle 200 gram gümüş değerinde olan gümüş bir ibriğe zekât düşmemektedir. Zira aynı cins ribevî malların mübâdelesinde kalite ve işçilik değeri dikkate

⁶¹⁰ el-Gazâli, **el-Mustasfâ**, c. I, s. 347; el-Âmidî, **el-İhkâm**, c. I, s. 186; İbn Kudâme, **Ravzatü'n-Nâzir**, s.171; Abdulaziz el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrâr**, c. III, s. 355-356

⁶¹¹ es-Sübkî, **Tekmiletü'l-Mecmu'**, c. X, s. 83, 85; İbn Kudâme, **el-Muğni**, c. VI, s. 60; Karadağı, **Buhûs fi'l-İktisâdî'l-İslâmî**, s. 44, 48

⁶¹² İbn Kayyım, **İ'lâmü'l-Müvekkîn**, c. II, s. 109

alınmadığından, bunların temsil ettiği değerin de bir hükmü olmadığı ifade edilir.⁶¹³ Doğrusu ribevî mallarda işçilikten kaynaklanan değer ile ilgili yukarıda detayı verilen meseleleri, kendisi ile bir ilgisi veya bağı olmayan zekât meselelerine teşmil etmenin yerinde olmadığı söylenebilir.

Sonuç olarak ribâ; karşılığı olmayan fazlalığın adı olduğuna göre aynı cins ribevî malların peşin satımlarında işçiliğe karşılık alınan fazlalığa ribâ denilmemesi ve caiz olması gerekmektedir. Zirâ işçiliğe karşılık alınan fazlalığın karşılıksız bir fazlalık olduğu söylenemez.

⁶¹³ Abdulaziz Buhârî, **Keşfu'l-Esrâr**, c. I, s. 217

SONUÇ

İslâm'da yasaklanan ribâ iki kısım olup bunlar borç ribâsı (ribe'd-deyn - ربا الدين) ve alışveriş ribâsı (ribe'l-bey' - ربا البيع) şeklinde isimlendirilir. Klasik fıkıh kaynaklarında ribâ terim olarak tarif edilirken genelde alışveriş ribâsı esas alınarak tarif edilir ve ribânın iki kısmını da içerecek şekilde mutlak bir ribâ tanımına pek rastlanmaz. Çalışmada bu hususa dikkat çekilmiş ve *“Zimmette sabit olan bir borç karşılığında veya misli malların kendi cinsleri ile değişiminde şart koşulan ve karşılığı olmayan hakiki veya hükmi fazlalık”* şeklinde bir mutlak ribâ tanımı önerisi yapılmıştır.

“Zimmette sabit olan bir borç karşılığında gerçekleşen fazlalık” demek olan borç ribâsının yasak oluşu Kur'an-ı Kerim ile sabittir. *“Misli malların kendi cinsleri ile değişiminde şart koşulan ve karşılığı olmayan hakiki veya hükmi fazlalık”* demek olan ve Câhiliye dönemi insanları tarafından bilinmeyen alışveriş ribâsı ise Hz. Peygamber tarafından beyân edilmiş ve Kur'an'da bulunan borç ribâsı yasağına ilhak edilmiştir.

Fıkıh kitaplarında alışveriş ribâsı, borç ribâsından daha fazla incelenmiştir. Zira borç ribâsı o günün toplumu için bilinen bir husus olduğundan yeni bir yasak türü olan alışveriş ribâsının beyanına odaklanılması gerektiği düşünülmüştür. Buna göre alışveriş ribâsı kendi içerisinde bir takım kısımlara ayrılmış ve söz gelimi Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde fazlalık ribâsı (ribe'l-fadl – ربا الفضل) ve veresiye ribâsı (ribe'n- nesfe – ربا النسبة) olmak üzere iki kısımda incelenirken, Şâfiî mezhebinde bu iki kısma yed(el) ribâsı (ribe'l-yed – ربا اليد) eklenmek suretiyle üç kısımda ele alınmıştır.

Borç ribâsı aslî (haram lizâtihi) bir yasak türü iken alışveriş ribâsı aslî bir yasak olmayıp vesile (haram liğayrihi) kabilinden bir yasaktır ve borç ribâsına ulaştıran kapıları sedd-i zerîa ilkesi gereğince kapatmaktadır. Başka bir ifade ile alışveriş ribâsı, meşru gibi görünen bir takım yollar kullanılarak borç ribâsı yasağının delinmesinin önünü kapatmak için ispat edilmiştir. Bununla beraber Cumhur âlimlerin alışveriş ribâsına aslî bir yasak gözü ile baktıkları söylenebilir.

Ribânın mahiyetinin ne olduğuna yönelik tartışmalar “Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır” (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا) ayetinde geçen bey’(satım) ve ribâ(faiz) kelimelerinin usûlî açıdan mücmel olup olmadığı hususunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Araştırmamızda varılan sonuç ise ayette zikredilen bey’(satım) ve ribâ(faiz) kelimelerinin mücmel olmadıkları, Kur’an’da zikredilen ribânın câhiliye ribâsı hakkında olup alışveriş ribâsı ile bir ilgisi olmadığıdır.

Borç ribâsı ile ilgili delillerin sübût ve delâlet açısından kat’iliğinin fazlalık ribâsında görülememesi ilk dönemlerde fazlalık ribâsının varlığına yönelik birtakım itirazlara sebep olmuştur. Başını Abdullah b. Abbas’ın çektiği sahabe ve tabiûn âlimlerinden bir grup fazlalık ribâsını inkâr ederken, bunların dışında kalan sahabe ve tabiûn âlimleri ile tarih boyunca âlimlerin ezici çoğunluğu fazlalık ribâsını ispat etmiştir.

Alışveriş ribâsını ispat edenlere göre bu ribânın kapsamı tarih boyunca ihtilaf konusu olmuştur. Zira onlara göre ‘eşyâ-ı sitte’ şeklinde adlandırılan hadislerde zikredildiğinden altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzdan ibaret olan altı sınıf malda alışveriş ribâsının gerçekleşeceği ittifak konusu iken bunların dışındaki mallarda ribânın gerçekleşeceği ihtilaflıdır. Diğer bir ifade ile alışveriş ribâsının bir illetinin olup olmadığı tartışmalıdır. Ribânın yalnızca hadislerde zikredilen altı sınıf mal ile sınırlı olduğunu söyleyen görüşler olduğu gibi ribâyı altı sınıf mal ile sınırlamayıp başka mallarda da gerçekleşebileceğini söyleyen görüşler vardır. Ribâyı altı sınıf malla sınırlamayan Cumhur âlimler bu malların ne olduğunda yani ribânın illetinin tespitinde ihtilaf etmişler ve çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Çalışmamızda alışveriş ribâsının illeti, altın ve gümüşte mutlak semeniyet (الثمنية المطلقة) yani para olmaları; buğday, arpa, hurma ve tuzda illet, mislî mal (standart olan mal) olmaları sonucuna varılmıştır.

Ribevî malların mübâdelesinde işçilik, ayar ve kalite mevzusu ribâ nazariyesinin önemli konularından biri olmasına rağmen klasik fıkıh kitaplarında hak ettiği şekilde incelendiğini söylemek zordur. Diğer yandan cumhur âlimler ribevî malların mübâdelesinde işçilik, ayar ve kalite farkını dikkate almamış ve miktar eşitliği sağlanmasının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak ribâ karşılığı

olmayan fazlalığın adı olduğuna göre aynı cins ribevî malların peşin satımlarında ayar, kalite ve işçiliğe karşılık alınan fazlalığa ribâ denilmemesi ve caiz olması gerektiği kanaatine varılmıştır. Zirâ mütekavvim değerler olan ayar, kalite ve işçiliğe karşılık alınan fazlalığın karşılıksız bir fazlalık olduğu söylenemez.

KAYNAKÇA

Adevî, Ali b. Ahmed el-Adevî:	Hâşiyetü'l-Adevî âlâ Şerhi Muhtasar Halil li'l-Haraşi , I-VIII, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.
Aksel, Hesna Serra:	Kur'an ve Sünnet'te Ticaret ve Fâiz kavramları , Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2011.
Alâî, Salahuddin Ebu Said Halil b. Keykeldi el-Alâî:	Telkîhu'l-Fuhûm fî Tenkîhi Siyağî'l-Umûm , thk. Ali Muawwaz, Adil Abdulmevcut, Beyrut, Dâru'l-Erkam, 1997.
Ali el-Kârî, Nureddin Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî el-Kârî	Fethu Bâbî'l-Înâye bi şerhi'-n Nükâye , ed: Muhammed Nizar Temim, Heysem Nizar Temim, I-III, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Erkam.
Altepe, İshak Emin:	Katılım Finans , TKBB Yayınları, İstanbul, t.y.
Âmidî, Seyfuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Ali Muhammed el-Âmidî:	el-İhkâm fî Usûlî'l-Ahkâm , yay. haz. Nâci Süveyd, I-II, Beyrut, El-Mektebetü'l-Asriyye, 2010.
Artuk, İbrahim:	"Fels Maddesi" , DİA. İstanbul, 1995, C: XII, s. 309-311
Askalâni, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalâni:	ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye , yay. haz. Seyyid Abdullah Haşim el-Yemâni, I-II, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife.
Aynî, Mahmud b. Ahmet b. Musa b. Ahmet b. Hüseyin Bedrettin el-Aynî,	el-Binaye Şerhul'l-Hidaye , thk. Eymen Salih Şa'ban, I-XIII, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
Bağdadî, Ebu Muhammed Abdulvehhab b. Ali b. Nasr el-Bağdadi:	el-İşraf alâ Nüketi Mesâili'l-Hilaf , thk. Habib b. Tahir, I-II, Beyrut, Dar İbn Hazm.
Bâhüseyn, Yakub b. Abdulvehhab el-Bâhüseyn:	el-İcmâ' , 3. Bs., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2014.

Basrî, Muhammed b. Ali et-Tayyib Ebu'l-Hüseyin el-Basrî:	el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh , thk. Halil el-Mîs, I-II, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
Bayındır, Abdülaziz:	“İslam'da Faiz Mefhumu ve Unsurları” , Para, Faiz ve İslam, İSAV, İstanbul, 1987.
Bayındır, Abdülaziz:	Ticaret ve Faiz , Süleymaniye Vakfı yayınları, İstanbul, 2016.
Bayındır, Servet:	“Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi” , İlahiyat Akademi Dergisi, (13), Haziran 2021, s. 1-30
Behûtî, Mansur b. Yunus b. İdris el-Behûtî:	Şerhu Muntehâ'l-İrâdât el-Musemmâ Dekâiku Uli'n-Nuhâ Li Şerhi'l-Muntehâ , I-III, 'y.y.', Âlemu'l-Kutub, 1993.
Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhaki:	es- Sünenü'l-Kübrâ , I-XI, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
Buhârî, Alâuddin Abdulaziz b. Ahmed el-Buhârî:	Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahu'l-İslam el-Pezdevî , I-IV, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.
Büceyrimî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Büceyrimî:	Tuhfetu'l-Habîb alâ Şerhî'l-Hatîb , I-IV, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2007.
Bûti, Muhammed Said Ramazan el-Bûti:	Muhâdarât fî'l-Fıkhî'l-Mukaran , 2. bs, Dımeşk, Dâru'l-Fikr, 1993
Cessâs, Ahmet b. Ali Ebûbekir er-Râzi el-Cessâs:	Ahkâmu'l-Kur'an , thk. Muhammed Sadık el-Kamvâhi, I-V, Beyrut, Dâr İhyâü't-turâsi'l-arâbi, 1991.
Cessâs, Ahmet b. Ali Ebûbekir er-Râzi el-Cessâs:	el-Fusûl fî'l-Usûl , yay. haz. Muhammed Muhammed Tamir, I-II, 2. bs. , Beyrut, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2010.
Cessâs, Ahmet b. Ali Ebûbekir er-Râzi el-Cessâs:	Şerhu Muhtasarü't-Tahavî , thk. Said Bekdaş vd., I-VIII, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.

Cüveynî, İmâmü'l-Hameyn Ebû'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî:	el-Burhân fî Usûl'il-Fıkh , thk. Salah b. Muhammed b. Avisâ, I-II, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
Çakır, Mustafa:	“Altın ve Gümüşün Kendi Cinsi İle Mübâdelesinde Kalite ve İşçilik Farkı Meselesi” , İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sy. 32, No: 1, 2018, s. 47-69
Çimen, Selim:	İslam Hukukunda Faizin İleti ile İlgili İhtilaflar , Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2010.
Debûsi, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsi:	Takvîmü'l-Edille , yay. haz. Halil Muhyiddin el-Müyüs, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
Dehlevî, Şah Veliyullah b. Abdurrahim ed-Dehlevî:	Hucetullahi'l-Baliğa , thk. Seyyid Sabık, I-II, Beyrut, Daru'l-Cil, 2005.
Dehlevî, Şah Veliyullah b. Abdurrahim ed-Dehlevî:	el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf , thk. Ahmed Râtib Armuş, 'y.y.', Dâru'n-Nefâis, 't.y.'.
Durmuş, Abdullah:	Fıkhî Açından Günümüz Para Mübâdelesi İşlemleri , İsam Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2014.
Ebu Zehra, Muhammed:	Buhûs fi'r-Ribâ , Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y.
Ferrâ, Ebû Ya'la Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef b. El-Ferrâ:	el-Udde fî Usulî'l-Fıkh , thk. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mübâraki, I-V, 2. bs, y.y.
Fetâva'l-Lecneti'd-Dâime , yay. haz. Ahmed b. Abdurrazzak Düveyş, I-XXVI, Riyad, Riâsetü İdâratü'l-Buhus ve'l-İlmiyye.	
Fetûhî, Takiyyuddin Muhammed b. Ahmet el-Fetûhî el-Hanbelî:	Muntehâ'l-İrâdât fî cem'i'l-Muknî' mea't-Tenkîh ve'z-Ziyâdât , thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, I-V, 'y.y.', Muesseetu'r-Risâle, 1999.
Fevzan, Salih b. Fevzan b. Abdullah b. Fevzan:	el-Mûlahhasü'l-Fıkhî , I-II, Riyad, 1423.
Gazâli, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed El-Gazâli et-Tûsî:	el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl , thk. Muhammed Süleyman el-Eşqar, I-II, 2. bs., Beyrut, er-Risâletu'l-Âlemiyye, 2012.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed El-Gazâlî et-Tûsî;	el-Vasît fi'l-Mezheb , thk. Ahmed Mahmud İbrahim, I-VII, Mısır, Dâru's-Selâm, 1997.
Gezgin, Yusuf Erdem:	Fıkhî Açidan Altın Mübâdele İşlemleri , Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2019.
Gönenç, Halil Abdülkerim:	el-Mevsûatu'l-Fıkhıyyetü'l-Müeyssere , I-II, 2. bs., Diyarbakır, Mektebetü Seyda, 2012.
Gözübenli Beşir,	"Kıyemî Maddesi" , DİA, İstanbul, C: XXV, s.540-541
Gül, Ali Rıza:	"İslâm'daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı" , Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, C: 21, No: 1, 2017, s. 701-748
Hacak Hasan:	"Misli Maddesi" , DİA, İstanbul, C:XXX, s.187-188
Hamûd, Sâmî Hasan Ahmed:	Tadvîru'l-A'mâlî'l-Masrifiyye bimâ Yettefiku ve's-Şerîatü'l-İslâmiyye , 2. bs., Kahire: Matbaatü's-Şark, 1982.
Hasan, Ömer Mahmud:	"Bey'u'z- Zeheb bi'z-Zeheb fi'l-Fıkhî'l-İslâmî Suverühü ve Ahkâmuhü" , Mecelletü'l-Cemiiyyeti'l-Fıkhıyyeti's-Su'udiyye, sy. 47, 2019, s. 395-496
Hasanî, Ahmed Hasan Ahmed el-Hasanî:	Tatavvuru'n-Nukûd fî davi's-Şerîati'l-İslâmiyye maa'l-Înâye bi'n-Nukûdi'l-Kitâbiyye , Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 1988.
Haskefî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman el-Haskefî:	ed-Dürri'l-Muhtâr , thk. Abdulmün'im Halil İbrahim, Beyrut, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
Hin, Mustafa, Buğa, Mustafa, Şerbeci, Ali:	el-Fıkhü'l-Menhecî ala Mezhebi'l-İmâm es-Şâfiî , I-VIII, 4. bs., Şam, Dâru'l-Kalem, 1992.
İbn Abdülberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülberr en-Nemerî el-Kurtubî:	el-Kâfî fî Fıkh-i Ehli'l-Medîne , thk. Muhammed Muhammed Uhayd Veled el-Morîtânî, I-II, 2. bs, Riyad, Mektebetü'r-riyâd el-hadîse, 1980.
İbn Âbidîn, Muhammed Emîn İbn	Reddü'l-Muhtâr ala'Dürri'l-Muhtâr Şerh Tenvîrü'l-Ebsâr , thk. Adil Ahmed

Âbidîn:	Abdülmevcut, Ali Muhammed Muavvaz, I-XIV, Beyrut, Lübnan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
İbnü'l-Arabî, Ebubekir Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî:	Ahkâmü'l-Kur'an , yay. haz. Muhammed Abdulkâdir Atâ, I-IV, 3. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Âşûr:	et-Tahrîr ve't-Tenvîr , I-XXX, Tunus, Dâru't-Tûnûsiyye li'n-neşr, 1984.
İbn Cüzey, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Cüzey el-Kelbi:	el-Kavâninü'l-Fıkhiyye , 't.y.', 'y.y.'.
İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmet b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvîni er-Râzi:	Mu'cem Mekâyisi'l-Lüğa , thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, I-VI., 'y.y.', Dâru'l-Fikr, 1979.
İbnü'l-Hâcib, Cemâleddin b. Ömer b. Hâcib:	Câmi'u'l-Ümmehât , thk. Ebû Abdurrahman el-Ahder el-Ahderî, Şam, Dâru'l-Yemâme, 1998.
İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm:	el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm , thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-VIII, Beyrut, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde.
İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm	el-Muhallâ bi'l-Âsâr , thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bendârî, 12 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid:	Şerhu Fethu'l-Kadîr , yay. haz: Abdurrazzak Galib el-Mehdi, I-X, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
İbn Kayyım, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebubekir İbn Kayyım el-Cevziyye:	İ'lâmü'l-Müvekkîn an Rabbi'l-âlemîn , thk. Muhammed Absüsselam İbrahim, I-IV, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1991.
İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisi:	el-Muğni , thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, I-XV, 3. bs, Riyad, Dâr Âlemi'l-Kutub, 1997.
İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî:	Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnet'l-Münâzır , yay. haz. Muhammed Mirâmi, Beyrut, Lübnan, 2012.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr el-Ensârî:	Lisânü'l-Arab , I-XVI, 3. bs., Beyrut, Dâr Sâdır, (h.1414).
İbn Müflih, Ebû İshâk Burhâneddin İbrahim b. Muhammed b. Abdullah İbn Müflih:	el-Mübdî' Şerhu'l-Muknî , thk. Muhammed Hasan Muhammed Şâfiî, I-VIII, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
İbn Nüceym, Sirâcuddîn Ömer b. İbrâhîm İbn Nüceym:	en-Nehru'l-Fâik Şerh Kenzu'd-dekâik , thk. Ahmet İzze İnaye, I-III, Beyrut, Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye, 2002.
İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym:	el-Eşbâh ve'n-Nezâir , yay. haz. Zekeriyya Umeyrat, 3. Bs., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2016.
İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym:	el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik , I-VIII, 'y.y.', Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 't.y.'.
İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el- Kurtubî:	el-Mukaddimât ve'l-Mumehhidât , thk. Said Ahmet A'râb, I-III, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988.
İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmet İbn Rüşd el-Kurtubî:	Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid , thk. Mâcit el-Hamevî, I-IV, 2. bs., Beyrut, Dâr İbn Hazm, 2012.
İbn Şâs, Celâleddîn Abdullah b. Necm b. Şâs:	'İkdu'l-Cevâhiri's-semîne fi Mezhebi Âlimi'l-Medîne , thk. Humeyd b. Muhammed Lehmer, I-III, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
İbn Teymiye, Takiyyüddin Ebu'l- Abbas Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiye el-Harrâni:	el-Fetâva'l-Kübrâ , thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, I-VI, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
İbn Teymiye, Takiyyüddin Ebu'l- Abbas Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiye el-Harrâni:	Raf'ul'-Melâm an Eimet'il-A'lâm , yay. haz. Muhammed Talha Bilal, Mekke, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2012.
İbn Teymiye, Takiyyüddin Ebu'l-	Mecmû'ul-Fetâvâ , thk. Abdurrahman b. Muhammed Kasım, I-XXXV, Medine, 2004.

Abbas Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiye el-Harrâni:	
İbn Useymin, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymin:	eş-Şerhu'l-Mümti' alâ Zadi'l--Müstakni' , I-XV, Suudi Arabistan, Dâr İbn Cevzî, 1425.
İmrânî, Ebu'l-Hüseyin Yahya b. Ebu'l-Hayr b. Sâlim eş-İmrânî:	el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî , thk. Kasım Muhammed en-Nuri, I-XIII, Cidde, Dâru'l-Minhâc, 2000.
Kâkî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Kâkî:	Câmiu'l-Esrâr fî Şerhi'l-Menâr , thk. Fadlu'r-rahman Abdulğaffar el-Afgani, 2. bs, Riyad, Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, 2005.
Kal'acî vd, Muhammed Ravas:	Mu'cemu Luğati'l-Fukahâ , 3. bs, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 1996.
Kallek, Cengiz:	"Men Maddesi" , DİA. Ankara, 2004, C:XXIX, s.105-107
Kallek, Cengiz:	"Vesk Maddesi" , DİA. İstanbul, 2013, C:XXXVIII, s.70
Kannevci, Muhammed Sıddık Hasan Han el-Kannevci:	Ravzatu'n-Nediyye Şerh Düreri'l-Behiyye , yay. haz. Muhammed Subhi Hasan Hallak, I-II, 2. bs, Riyâd, Mektebetü'l-Kevser, 1993.
Karadağî, Ali Muhyiddin:	"Ahkâmu't-Teâmül fi'z-Zehebi ve'l-Fizza ve Tatbikâtuhu'l-Muâsıra" , Buhûsu Nedveti'l-Bereke er-Râbia ve's-Selâsîn li'l-İktisâdi'l-İslâmî, Cidde, 2013.
Karadağî, Ali Muhyiddin:	Buhûs fi'l-İktisâdi'l-İslâmî , 3. bs., Beyrut., Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009.
Karâfî, Şihâbüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris el-Karâfî:	Kitâbu'l- Furûk , thk. Muhammed Ahmed Serrac, Ali Cuma Muhammed, I-IV, Kâhire, Mısır, 2001.
Karaman, Hayrettin:	Mukayeseli İslam Hukuku , I-III, 9. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2016.
Kardâvî, Yusuf:	Fevâidü'l-Bünûk hiye'r-ribe'l-haram , 3. bs, Kahire, Dâru'-Sahve, 1994.
Kardâvî, Yusuf:	Fikhü'z-Zekât , Dımeşk, Müessesetü'r-Risâle

	Nâşîrûn, 2011.
Kâsânî, Alâuddîn Ebubekir b. Mesud el-Kâsânî:	Bedâi’u’s-Sanâi’ fî Tertîbi’s-Şerâi’ , thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Muhammed Abdulmevcut, I-X, 2. bs, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003.
Keleş, Ali:	İslam’a göre Para Kavramı , Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1998.
Kiya el-Herrâsî, Ebu’l-Hasen İmâdüddin Ali b. Muhammed b. Ali el-Kiya el-Herrâsî:	Ahkâmü’l-Kur’ân , thk. Musa Muhammed Ali-İzzet Atiyye, I-II, 2. bs., Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye.
Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir el-Kurtubî:	el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân , thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turki, I-XXIV, Müessesetü’r-risâle, 2006.
Kurtubî, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdüülber en-Nemrî el-Kurtubî:	el-İstizkârü’l-Câmi’ li-Mezâhibi Fukahâ’i’l-emsâr ve ‘Ulemâ’i’l-Aktâr fî mâ Tezammenehü’l-Muvatta’ min Me’âni’r-re’y ve’l-âsâr , yay. haz. Salim Muhammed Ata, Muhammed Ali Muawwaz, I-IX, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2000.
Kuveyt Fıkıh Ansiklopedisi:	“Ribâ maddesi” , Kuveyt, 1992, C. XXXV, s. 49-76
Ertürk, Kübra:	Fıkıhta Faiz Konusu Mallar , Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018.
Kürdî, Necmeddin el-Kürdî:	el-Mekâdirü’s-Şeri’yye ve’l-Ahkâmü’l-Müteallak biha , 2. bs, Kahire, “y.y.” 2005.
Makkari, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmet el-Makkari:	el-Kavâid , thk. Ahmed b. Abdullah b. Humeyd, I-II, Mekke, Ümmü’l-Kura Üniversitesi yayınları.
Mâverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî:	el-Hâvi’l-Kebîr , thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmet Abdulmevcut, I-XIX, Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1999.
Mecelletü Mecmai’l-Fıkhî’l-İslâmî , XXXX, Cidde, 1987.	
Menî’, Abdullah b. Süleyman el-Menî’:	Buhûs fî’l-İktisâdî’l-İslâmî , Beyrut, el-Mektebetü’l-İslâmî, 1996.
Merdâvî, Alâuddîn Ebu’l-Hüseyn Ali b. Süleyman el-Merdâvî:	el-İnsâf fî Ma’rifeti’r-Râcihi mine’l-Hilâf , thk. Muhammed Hâmid el-Feykî, I-XII, 2. bs, Beyrut, Dâr İhyâü’t-Türâsi’l-Arabi, 1956.

Merğînânî, Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebubekir el-Ferğânî el-Merğînânî:	el-Hidâye Şerh Bidâyetu'l-Mübtedî , yay. haz. Muhammed Adnan Derviş, I-II, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, 't.y.'.
Mevsilî, Abdullah b. Mahmût el-Mevsilî:	el-İhtiyâr li ta'lili'l-Muhtâr , thk. Şuayb Arnavut, Ahmed Muhammed Berhum, Abdullatif Hirzullah, I-IV, 1. bs., Şam, er-Risâletu'l-âlemiyye, 2009.
Meydânî, Abdülganî el-Guneymî el-Meydânî:	el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb , I-III, yay. haz. Abdurrazzak Mehdi, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2010.
Mısırî, Refik Yunus el-Mısırî:	el-Câmi' fi Usûli'r-Ribâ , Beyrut, Daru'l-Kalem, 1991.
Mısırî, Refik Yunus el-Mısırî,	Ribe'l-Kurûz ve Edilletu Tahrimihi , 2. bs, Şam, Dâru'l-Mektebî, 2009.
Nevevî, Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî:	el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb , thk. Muhammed Necib el-Muti'î, I-XXIII, Cidde, Mektebetü'l-İrşâd.
Nevevî, Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî:	el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc , thk. Muvaffak Mer'i, I-XVIII, Dimeşk, Dâru'l-Feyhâ, 2010.
Özsoy, İsmail:	"Faiz Maddesi" , DİA., İstanbul, 1995, c. XII, s.110-126
Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin Fahrettin er-Râzî:	Mefâtihu'l-Ğayb , XXXII, Dâru'l-Fikr, 1981.
Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî:	Nihâyetu'l-Muhtâc İlâ Şerhi'l-Minhâc , I-VIII, 3 bs., Beyrut, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
Rıza, Muhammed Reşid:	Fetâva İmâm Muhammed Reşid Rıza , yay. haz. Salahüddin el-Münced, Yusuf Huri, I-VI, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 2005.
Rıza, Muhammed Reşid:	Tefsîru'l-Kurâni'l-Hakîm , 3. bs., I-XII, Dâru'l-Menâr, Mısır, 1367/1947.

Ruaynî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Hattâb er- Ruaynî:	Mevâhibü'l Celil li Şerhi Muhtasarı Halil , yay. haz. Zekeriyya Umeyrat, I-VIII, Dâr Alemü'l-Kütüb.
Sâbık, Seyyid:	Fikhü's-Sünne , I-III, 3. bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 2011.
Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî:	Şerhu'l-Vikâye , I-II, 2. bs., Ürdün, Müessesetü'l-varak, 2006.
Sahnûn, Abdüsselam b. Saîd Tenuhi:	el-Müdevvenetü'l-Kübra , I-IV, Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994. (Dış kapakta yazar adı: Malik b. Enes)
San'ânî, Ebubekir Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî:	el-Musannef , thk. Habiburrahman el-A'zâmî, I- XI, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1972.
San'ânî, Muhammed İsmâîl Emir San'ânî:	Sübülü's-Selâm el-Muvessile İlâ Bulûğî'l- Merâm , thk. Muhammed Mirâmî, I-IV, Dimeşk, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2013.
Semerkindî, Muhammed b. Ahmet b. Ebu Ahmet Ebubekir Alauddin es-Semerkindî:	Tuhfetü'l-Fukahâ , I-III, 2. bs., Beyrut, Dâru'l- Kutubî'l-ilmiyye, 1994.
Senhûrî, Abdurrezzak:	Mesâdirü'l-Hak fi'l-Fikhi'l-İslâmî , I-III, Beyrut, Dâr İhyâü't-Türâsî'l-Arâbi, 1997.
Serahsî, Ebubekir Muhammed b. Ahmet b. Ebu Sehl es-Serahsî:	Usûlü's-Serahsi , thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgani, I-II, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2005.
Serahsî, Ebubekir Muhammed b. Ahmet b. Ebu Sehl es-Serahsî:	el-Mebsût , I-XXX, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1993.
Sübkî, Ebu'l-Hasan Takiyyüddin Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî:	Tekmiletü'l-Mecmu' , thk. Muhammed Necib el-Muti'î, I-XXIII, Cidde, Mektebetü'l-İrşâd.
Şâfiî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfiî:	el-Ümm , thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, I-XI., Dâru'l-Vefâ, 2001.
Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lehmi eş- Şâtıbî:	el-Muvâfakat , thk. Meşhur b. Hasan Alu Selman, I-VI, Cidde, Dar İbn Affan, 1997.
Şebbîr, Muhammed Osman:	el-Medhal ilâ Fikhi'l-Muamelâtî'l-Mâliyye , 2. bs, Ürdün, Dâru'n-Nefâis, 2010.

Şevkânî, Muhammed b. Ali Şevkânî:	es-Seylû'l-Cerrâr el-Mütedeffik alâ Hadâiki'l-Ezhâr , Beyrut, Dâr İbn Hazm, 2004.
Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî:	el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkıh , 2. bs, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî:	et-Tabsira fî Usûli'l-Fıkıh , thk. Muhammed Hasan Heyto, Dımeşk, Dâru'l-Fıkr, 1980.
Şirbinî, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed Hatib eş- Şirbinî:	Muğni'l-Muhtâc İlä Mârifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc , thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Muhammed Abdulmevcut, I-VI, 1. bs, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 1994.
Şürûnbulâlî, Hasan b. İmâd b. Âli el-Vefâi eş-Şürûnbulâlî:	Hâşiyetu Düreri'l-Hükkâm Fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm , I-II, y.y., Dâr İhyâu'l-Kutubi'l-arabiyye, t.y.
Zeyla'î, Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeyla'î:	Nasbu'r-Râye Li ehâdîsi'l-Hidâye , thk. Muhammed Avvâme: I-V, Beyrut, Lübnan, Müessesetü'r-Rayyân, 1997.
Zeyla'î, Fahrettin Osman b. Ali Zeyla'î:	Tebyînü'l-Hakâ'ik fî Şerhi Kenzi'd-Dekâ'ik , I-VI, Bulak Matbaası, 1314.
Zuhaylî, Muhammed ez-Zuhaylî:	el-Mu'temed fil'l-Fıkhi's-Şâfiî , I-V, 3. bs, Şam, Dâru'l-Kalem, 2011.
Zuhaylî, Vehbe:	el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu , I-VIII, 3. bs., Dımeşk, Dâru'l-fıkr, 1989.
Zuhaylî, Vehbe:	Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî , I-II, 18. Bs., Dımeşk, Dâru'l-Fıkr, 2010.
Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâki b. Yûsuf ez-Zürkânî:	Şerhu'z-Zürkânî ala'l-Muvatta' , thk. Taha Abdurrauf Sa'd, I-IV, Kahire, Mektebetüs's-Sekâfe el-Medeniyye, 2003.
İNTERNET SİTELERİ https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n (Erişim:04.07.2021) https://www.doviz724.com/altin-ayari-nasil-anlasilir.php (Erişim:04.07.2021) https://www.bilezikci.com/sayfa/http-www-bilezikci-com-index-php-do-dynamic-view-pid-7 (Erişim:04.07.2021) https://www.kargumus.com/neden-gumus (Erişim:04.07.2021) http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00154.htm (Erişim: 23.07.2021)	